คำนำ

การศึกษาพระปริยัติธรรม ที่จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้ศึกษาเต็มที่ จำต้องมีหนังสือเครื่องประกอบหลักสูตรครบบริบูรณ์ เพราะหนังสือเครื่องประกอบเท่ากับดวงประทีปสำหรับส่องมรรคา ให้ผู้ศึกษามองเห็นแนวทางได้สะดวกชัดเจน เพราะฉะนั้น กองตำราแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งมีหน้าที่จัดพิมพ์หนังสือที่เกี่ยวแก่การศึกษาพระปริยัติธรรมทุกประเภท จึงได้คิดจัดพิมพ์หนังสือเครื่องอุปกรณ์ทั้งฝ่ายนักธรรมทั้งฝ่ายบาลีขึ้น เพื่อให้ผู้ศึกษาได้รับความสะดวกในการศึกษา และได้จัดพิมพ์เสร็จไปแล้วหลายเรื่อง เฉพาะหนังสือธัมมปทัฏฐกถา ก็นับว่าเป็นหนังสือสำคัญเรื่องหนึ่ง เพราะใช้เป็นหลักสูตรเปรียญธรรมประโยค ๓ ผู้ศึกษาบาลีเมื่อเรียนบาลีไวยากรณ์จบแล้ว ก็เริ่มเรียนหนังสือนี้เป็นลำดับไป เห็นควรแปลเป็นภาษาไทยให้ตลอดเรื่อง และได้มอบให้พระมหาอู นิสฺสโภ ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นผู้รับไปดำเนินการ. ท่านได้ค้นคว้ารวบรวมจากหนังสือต่าง ๆ ซึ่งพระเถรานุเถระได้แปลไว้บ้าง ขอให้ท่านที่เป็นกรรมการกองตำราช่วยแปลบ้าง ขอให้ท่านที่เป็นเปรียญในสำนักเดียวกันและต่างสำนักช่วยแปลบ้าง.

แต่การแปลนั้น ได้ขอให้แปลตามวิธีการที่กองตำราได้วางไว้ เพื่อให้หนังสือเป็นระเบียบเดียวกัน ไม่ลักลั่น โดยถือหลักว่า แปลให้ได้ความชัด สำนวนเรียบร้อย ไม่โลดโผนจนเสียหลักของภาษา และแปลเท่าศัพท์ อย่างพระกรรมการแปลเป็นตัวอย่างในสนามหลวง ถ้าที่ไหนไม่มีศัพท์ เพิ่มเข้าใหม่ก็ทำเครื่องหมายวงเล็บ [ ] ไว้ ถ้าที่ไหนบ่งถึงข้อธรรมก็ดี เกี่ยวกับลัทธิธรรมเนียมก็ดี ท่านชักความมาจากบาลีหรือคัมภีร์อื่น ๆ ก็ดี ก็ได้ทำเชิงอรรถบอกไว้ทุกแห่ง เพื่อสะดวกแก่ผู้ศึกษาซึ่งสนใจในการค้นคว้า.

กองตำรา ฯ ขอแสดงความขอบใจท่านผู้ช่วยแปลและผู้มีส่วน

ช่วยให้หนังสือนี้สำเร็จทุก ๆ ท่าน และขออุทิศส่วนกุศลซึ่งเกิดจากหนังสือนี้ แต่ท่านบุรพูปัธยาจารย์ผู้บริหารพระศาสนาสืบ ๆ กันมา.

กองตำรา

มหากุฎราชวิทยาลัย

๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๐

๒. อัปปมาทวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระนางสามาวดี* [๑๕]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่ออาศัยกรุงโกสัมพี ประทับอยู่ที่โฆสิตาราม ทรงปรารภความวอดวายคือมรณะ ของหญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประธาน และของญาติ ๕๐๐ ของพระนางมาคันทิยานั้น ซึ่งมีนางมาคันทิยาเป็นประธาน จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อปฺปมาโท อมตํ ปทํ"** เป็นต้น ในเรื่องนั้น มีอนุปุพพีกถา ดังต่อไปนี้:-

[กษัตริย์ ๒ สหาย]

ในกาลล่วงมาแล้ว พระราชา ๒ องค์ เหล่านี้ คือ "ในแคว้นอัลลกัปปะ พระราชาทรงพระนามว่า อัลลกัปปะ, ในแคว้นเวฏฐทีปกะ พระราชาทรงพระนามว่า เวฏฐทีปกะ" เป็นพระสหายกัน ตั้งแต่เวลายังทรงพระเยาว์ ทรงศึกษาศิลปะในสำนักอาจารย์เดียวกัน โดยล่วงไปแห่งพระราชบิดาของตน ๆ ได้ให้ยกเศวตฉัตรขึ้นแล้ว ทรงเป็นพระราชาในแคว้น มีประมาณแคว้นละ ๑๐ โยชน์. พระราชา ๒ พระองค์นั้น เสด็จมาประชุมกันตลอดกาลตามกาล (ตามกาลอันสมควร) ทรงยืน, นั่ง, บรรทม ร่วมกัน ทอดพระเนตรเห็นมหาชน ผู้เกิดอยู่และตายอยู่ จึงทรงปรึกษากันว่า "ชื่อว่า ผู้ตามคนผู้ไปสู่ปรโลก ไม่มี,

* พระมหาเพียร ป. ธ. ๙ วัดกันมาตุยาราม แปล.

โดยที่สุดถึงสรีระของตน ก็ตามไปไม่ได้; ต้องละสิ่งทั้งปวงไป, ประโยชน์อะไรด้วยการอยู่ครองเรือนของเรา, เราจักบวช" ดังนี้แล้ว ทรงมอบราชสมบัติ ให้แก่พระโอรสและพระมเหสี ออกผนวชเป็น พระฤษี อยู่ในหิมวันตประเทศ ได้ทรงปรึกษากันว่า "พวกเรา ไม่อาจเพื่อเป็นอยู่ จึงละราชสมบัติออกบวชก็หาไม่, เราเหล่านั้น เมื่ออยู่ในที่แห่งเดียวกัน ก็จักเหมือนกับผู้ไม่บวชนั้นเอง, เพราะฉะนั้น เราจักแยกกันอยู่: ท่านจงอยู่ ที่ภูเขาลูกนั้น, เราจักอยู่ที่ภูเขาลูกนี้ ; แต่จักรวมกัน ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือน." ครั้งนั้นพระดาบสทั้ง ๒ นั้น เกิดมีความดำริขึ้นอย่างนี้ว่า "แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ ความคลุกคลีด้วย คณะเทียว จักมีแก่เราทั้งหลาย, ท่านพึงจุดไฟให้โพลงขึ้นที่ภูเขา ของท่าน, เราก็จักจุดไฟให้โพลงขึ้นที่ภูเขาของเรา ; ด้วยเครื่องสัญญา นั้น เราทั้งหลาย ก็จักรู้ความที่เรายังมีชีวิตอยู่." พระดาบสทั้ง ๒ นั้น กระทำอย่างนั้นแล้ว.

[เรียนมนต์และพิณ]

ต่อมาในกาลอื่น เวฏฐทีปกดาบส ทำกะละ บังเกิดเป็นเทพเจ้า ผู้มีศักดิ์ใหญ่. แต่นั้น ครั้นถึงกึ่งเดือน อัลลกัปปดาบส พอและไม่เห็น ไฟ ก็ทราบได้ว่า "สหายของเรา ทำกาละเสียแล้ว." แม้เวฏฐทีปก-ดาบส ตรวจดูทิพพสิริของตนในขณะที่เกิด ใคร่ครวญถึงกรรม เห็น กิริยาตนกระทำ จำเดิมแต่ออกบวชแล้ว คิดว่า "บัดนี้ เราจักไป เยี่ยมสหายของเรา" ในขณะนั้น จึงละอัตภาพนั้นเสีย เป็นเหมือน คนหลงทาง ไปยังสำนักของอัลลัปปดาบสนั้น ไหว้แล้ว ได้ยืน

อยู่ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง.

ลำดับนั้น อัลลกัปปดาบสนั้น จึงกล่าวถามบุรุษนั้นว่า

"ท่านมาจากไหน ?"

บุรุษ. ท่านผู้เจริญ ผมเป็นคนหลงทาง เดินมาจากที่ไกลเหลือเกิน, ก็พระผู้เป็นเจ้า อยู่รูปเดียวเท่านั้น ในที่นี้ หรือ ? มีใครอื่นบ้างไหม ?

อัลละ. มีสหายของเราอยู่ผู้หนึ่ง.

บุรุษ. ผู้นั้น ไปอยู่ที่ไหนหรือ ?

อัลละ. เขาอยู่ที่ภูเขาลูกนั้น. แต่วันอุโบสถ เขาไม่จุดไฟให้โพลง, เขาจักตายเสียแล้วเป็นแน่.

บุรุษ. เป็นอย่างนั้นหรือ ของรับ?

อัลละ. ผู้มีอายุ เป็นอย่างนั้น.

บุรุษ. กระผมคือผู้นั้น ขอรับ.

อัลละ. ท่านเกิดที่ไหน ?

บุรุษ. กระผมเกิดเป็นเทพเจ้า ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ในเทวโลกขอรับ, มาอีก ก็ด้วยประสงค์ว่า 'จักเยี่ยมพระผู้เป็นเจ้า' เมื่อพระผู้เป็นเจ้าอยู่ในที่นี้ อุปัทวะอะไร มีบ้านหรือ ?

อัลละ. เออ อาวุโส, เราลำบาก เพราะอาศัยช้าง.

บุรุษ. ท่านผู้เจริญ ก็ช้างทำอะไรให้ท่านเล่า ?

อัลละ. มันถ่ายคูถลงในที่กวาด, เอาเท้าประหารคุ้ยฝุ่นขึ้น; ข้าพเจ้านั้น คอยขนคูถช้างทิ้ง คอยเกลี่ยฝุ่นให้เสมอ ก็ย่อมลำบาก

บุรุษ. พระผู้เป็นเจ้าปรารถนาจะไม่ให้ช้างเหล่านั้นมาไหมเล่า ?

อัลละ. เออ อาวุโส.

บุรุษ. ถ้ากระนั้น กระผมจักทำไม่ให้ช้างเหล่านั้นมา ได้ถวายพิณสำหรับให้ช้างใคร่ และสอนมนต์สำหรับให้ช้างใคร่ แก่พระดาบสแล้ว: ก็เมื่อจะให้ ได้ชี้แจงสายพิณ ๓ สาย ให้เรียนมนต์ ๓ บท แล้วบอกว่า "เมื่อดีดสายพิณสายนี้ ร่ายมนต์บทนี้แล้ว, ช้างไม่อาจแม้เพื่อจะหันกลับแลดู ย่อมหนีไป; เมื่อดีดสายพิณสายนี้ ร่ายมนต์บทนี้แล้ว ช้างจะกลับเหลียวดูเบื้องหลังพลางหนีไป; เมื่อดีดสายพิณสายนี้ ร่ายมนต์บทนี้แล้ว ช้างนายฝูง ย่อมน้อมหลังเข้ามาหา," แล้วกล่าวว่า "สิ่งใด อันท่านชอบใจ. ท่านพึงทำสิ่งนั้นเถิด." ไหว้พระดาบสแล้ว ก็หลีกไป.

พระดาบส ร่ายมนต์บทสำหรับไล่ช้าง ดีดสายพิณสำหรับไล่ช้าง ยังช้างให้หนีไปอยู่แล้ว.

[พระเจ้าอุเทนกับนกหัสดีลิงค์]

ในสมัยนั้น ในกรุงโกสัมพี ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าพระเจ้าปรันตปะ วันหนึ่ง พระเจ้าปรันตปะทรงนั่งผิงแดดอ่อนอยู่ที่กลางแจ้ง[๑] กับพระราชเทวี ผู้ทรงครรภ์. พระราชเทวี ทรงห่มผ้ากัมพลแดง อันมีราคาแสนหนึ่ง ซึ่งเป็นพระภูษาทรงของพระราชา ทรงนั่งปราศรัยกับพระราชา ถอดพระธำมรงค์ อันมีราคาแสนหนึ่งจากพระองคุลีของพระราชา มาสวมใส่ที่นิ้วของพระองค์.

๑. อากาสตเล ที่พื้นแห่งอากาศ.

ในสมัยนั้น นกหัสดีลิงค์ บินมาโดยอากาศ เห็นพระราชเทวี จึงชลอปีกบินโผลง โดยหมายว่า "ชิ้นเนื้อ." พระราชาทรงตกพระทัยด้วยเสียงโผลงของนกนั้น จึงเสด็จลุกเข้ายังภายในพระราชนิเวศน์. พระราชเทวีไม่อาจไปโดยเร็วได้ เพราะทรงครรภ์แก่ และเพราะเป็นผู้มีชาติแห่งคนขลาด. ครั้งนั้น นกนั้นจึงโผลง ยังพระนางนั้นให้นั่งอยู่ที่กรงเล็บ บินไปสู่อากาศแล้ว. เขาว่า พวกนกเหล่านั้น ทรงกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก; เพราะฉะนั้น จึงนำเหยื่อไปทางอากาศ จับ ณ ที่อันพอใจแล้ว ย่อมเคี้ยวมังสะกิน. แม้พระนางนั้น อันนกนั้นนำไปอยู่ ทรงหวาดต่อมรณภัย จึงทรงดำริว่า "ถ้าว่าเราจักร้อง, ธรรมดาเสียงคน เป็นที่หวาดเสียวของสัตว์จำพวกดิรัจฉาน มันฟังเสียงนั้นแล้ว ก็จักทิ้งเราเสีย, เมื่อเป็นเช่นนั้น เราก็จักถึงความสิ้นชีพพร้อมกับเด็กในครรภ์; แต่มันจับในที่ใดแล้วเริ่มจะกินเรา, ในที่นั้นเราจักร้องขึ้น แล้วไล่ให้มันหนีไป. พระนางยับยั้งไว้ได้ ก็เพราะความที่พระองค์เป็นบัณฑิต. ก็ในกาลนั้น ที่หิมวันตประเทศ มีต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง เจริญขึ้นเล็กน้อยแล้วก็ตั้งอยู่ โดยอาการดังมณฑป. นกนั้น นำเหยื่อมีเนื้อเป็นต้นไปแล้ว ย่อมเคี้ยวกินที่ต้นไทรนั้น ; เพราะฉะนั้น นกหัสดีลิงค์ตัวนั้น นำพระราชเทวีแม้นั้น ไปที่ต้นไทรนั้นแล วางไว้ในระหว่างค่าคบไม้ แลดูทางอันตนบินมาแล้ว. นัยว่าการแลดูทางบินมาแล้ว เป็นธรรมดาของนกเหล่านั้น. ในขณะนั้น พระราชเทวี ทรงดำริว่า "บัดนี้ ควรไล่นกนี้ให้หนีไป" จึงทรงยกพระหัตถ์ทั้ง ๒ ขึ้น ทั้งปรบมือ ทั้งร้อง ให้นกนั้นหนีไปแล้ว

ครั้งนั้น ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต ลมกัมมชวาตปั่นป่วนแล้ว ในพระครรภ์ของพระราชเทวีนั้น. มหาเมฆคำรามร้อง ตั้งขึ้นในทุกทิศ ชื่อว่าความหลับ มิได้มีแล้วตลอดคืนยังรุ่ง แก่พระราชเทวี ผู้ดำรงอยู่ในความสุข ไม่ได้แม้สักคำพูดว่า "อย่ากลัวเลย พระแม่เจ้า" อันความทุกข์ครอบงำแล้ว. แต่เมื่อราตรีสว่าง ความปลอดโปร่งจากวลาหกก็ดี, ความขึ้นแห่งอรุณก็ดี, ความออกแห่งสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ของพระนางก็ดี ได้มีแล้ว ในขณะเดียวกันนั่นแล. พระนางได้ตั้งชื่อพระโอรสว่า "อุเทน" เพราะถือเอาฤดูเมฆและฤดูอรุณขึ้นประสูติแล้ว.

[อัลลกัปปดาบสเสียพิธี]

ที่อยู่ แม้ของอัลลกัปปดาบส ก็อยู่ในที่ไม่ไกลจากที่นั้น. โดยปกติ ในวันมีฝน พระดาบสนั้น ย่อมไม่ไปสู่ป่า เพื่อประโยชน์แก่ผลาผล เพราะกลัวหนาว, ไปยังโคนไม้นั้น เก็บกระดูกเนื้อที่นกกินแล้ว ทุบต้มให้มีรสแล้ว ก็ดื่มกิน; เพราะฉะนั้น แม้ในวันนั้น พระดาบสก็คิดว่า "จักเก็บกระดูก" จึงไปที่ต้นไม้นั้น แสวงหากระดูกที่โคนไม้อยู่ ได้ยินเสียงเด็กข้างบน จึงแลดู เห็นพระราชเทวี จึงถามว่า "ท่านเป็นใคร ?"

พระราชเทวี. ข้าพเจ้าเป็นหญิงมนุษย์.

ดาบส. ท่านมาได้อย่างไร ? เมื่อพระนางกล่าวว่า 'นกหัสดีลิงค์นำข้าพเจ้ามา' จึงกล่าวว่า 'ท่านจงลงมา.'

พระเทวี. ข้าพเจ้ากลัวแต่ความเจือด้วยชาติ พระผู้เป็นเจ้า.

ดาบส. ท่านเป็นใคร ?

พระราชเทวี. ข้าพเจ้าเป็นกษัตริย์.

ดาบส. แม้ข้าพเจ้าก็เป็นกษัตริย์เหมือนกัน.

พระราชเทวี. ถ้ากระนั้น ท่านจงแถลงมายากษัตริย์.

พระดาบสนั้น แถลงแล้ว.

พระราชเทวี. ถ้ากระนั้น ท่านจงขึ้นมา พาบุตรน้อยของข้าพเจ้าลง.

พระดาบสนั้น ทำทางขึ้นโดยข้างหนึ่ง ขึ้นไปแล้ว รับเด็ก, เมื่อพระราชเทวีกล่าวห้ามว่า "อย่าเอามือถูกต้องข้าพเจ้า," ก็ไม่ถูกพระนางเลย อุ้มเด็กลงมา. แม้พระราชเทวี ก็ลงแล้ว. ครั้งนั้น พระดาบส นำนางไปสู่อาศรมบท ไม่กระทำศีลเภทเลย บำรุงแล้วด้วยความอนุเคราะห์, นำน้ำผึ้งที่ไม่มีตัวมา นำข้าวสาลีอันเกิดเองมา ได้ต้มเป็นยาคูให้แล้ว. เมื่อพระดาบสนั้น กำลังบำรุงอย่างนั้น, ในกาลอื่น พระนางจึงคิดว่า "เราไม่รู้จักทางมาทางไปเลย, แม้เหตุสักว่าความคุ้นเคยของเรากับพระดาบสแม้นี้ ก็ไม่มี; ก็ถ้าว่าพระดาบสนี้จักทอดทิ้งเราไปไหนเสีย, เราแม้ทั้ง ๒ คน ก็จักถึงความตายในที่นี้นั่นเอง, ควรเราทำอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำลายศีลของพระดาบสรูปนี้เสีย ทำโดยอาการที่ดาบสรูนี้จะไม่ปล่อยปละเราไปได้. ทีนั้น พระราชเทวี จึงประเล้าประโลมพระดาบสด้วยการแสดงผ้านุ่งผ้าห่มหลุดลุ่ย ให้ถึงความพินาศแห่งศีลแล้ว. ตั้งแต่วันนั้นชนทั้งสองก็อยู่สมัครสังวาสกันแล้ว.

[กุมารอุเทนยกทัพช้าง]

ต่อมาในกาลวันหนึ่ง พระดาบส ตรวจดูความประกอบแห่งดาวนักษัตร เห็นความ๑หม่นหมองแห่งดาวนักษัตรของพระเจ้าปรันตปะ จึงตรัสว่า "นางผู้เจริญ พระเจ้าปรันตปะในกรุงโกสัมพีสวรรคตแล้ว."

พระราชเทวี. เหตุไร พระผู้เป็นเจ้า จึงตรัสอย่างนี้ ? ท่านมีความอาฆาตกับพระเจ้าปรันตปะนั้นหรือ ?

ดาบส. ไม่มี นางผู้เจริญ เราเห็นความเศร้าหมองของดาวนักษัตร ของพระเจ้าปรันตปะ จึงพูดอย่างนี้.

พระราชเทวีทรงกันแสงแล้ว.

ครั้งนั้น พระดาบส จึงตรัสถามพระราชเทวีนั้นว่า "เพราะเหตุไร หล่อนจึงร้องไห้?" เมื่อพระราชเทวีตรัสบอกความที่พระเจ้าปรันตปะนั้น เป็นพระสวามีของพระองค์แล้ว, จึงตรัสว่า อย่าร้องไห้ไป นางผู้เจริญ ธรรมดาสัตว์ผู้เกิดแล้ว ย่อมตายแน่แท้."

พระราชเทวี. หม่อมฉันทราบ พระผู้เป็นเจ้า.

ดาบส. เมื่อฉะนี้ ไฉน หล่อนจึงร้องไห้ ?

พระราชเทวี. บุตรของหม่อมฉัน เป็นผู้ควรแก่ราชสมบัติอันเป็นของตระกูล, ถ้าว่า เขาอยู่ที่เมืองนั้น เขาจักให้ยกเศวตฉัตรขึ้น, บัดนี้เขาเกิดเป็นผู้เสื่อมใหญ่เสียแล้ว ด้วยความโศกถึงอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงร้องไห้ พระผู้เป็นเจ้า.

ดาบส. ช่างเถอะ นางผู้เจริญ อย่าคิดไปเลย; ถ้าว่า หล่อน

๑. นกฺขตฺตปีฬนํ ความบีบคั้นแห่งนักษัตร.

ปรารถนาราชสมบัติให้บุตร, ฉันจักทำอาการให้เขาได้ราชสมบัติ (สมดังความปรารถนา).

ครั้งนั้น พระดาบส ได้ให้พิณและมนต์อันยังช้างให้ใคร่ แก่บุตรของพระนางแล้ว. ในกาลนั้น ช้างหลายแสน มาพันอยู่ที่โคนต้นไทรย้อย. ลำดับนั้น พระดาบส จึงตรัสกะกุมารนั้นว่า "เมื่อช้างทั้งหลาย ยังไม่มาถึงนั่นแล, เจ้าจงขึ้นต้นไม้, เมื่อช้างทั้งหลายมาถึงแล้ว, จงร่ายมนต์บทนี้ ดีดสายพิณสายนี้ ; ช้างทั้งหมด ไม่อาจแม้จะหันกลับแลดู จักหนีไป, ทีนั้น เจ้าพึงลงมา." กุมารนั้น ทรงทำตามนั้นแล้ว กลับมาทูลบอกความเป็นไปแล้ว. ครั้นถึงวันที่ ๒ พระดาบส จึงตรัสกับกุมารนั้นว่า "ในวันนี้ เจ้าจงร่ายมนต์บทนี้ ดีดสายพิณสายนี้; ช้างจักกลับเหลียวดูเบื้องหลังพลางหนีไป. แม้ในกาลนั้น พระกุมารก็ทรงทำตามนั้นแล้ว กลับมาทูลบอกความเป็นไปนั้น. ครั้งนั้น พระดาบสตรัสเรียกพระมารดาของกุมารนั้นมาแล้ว ตรัสว่า "นางผู้เจริญ หล่อนจงให้ข่าวสาส์นแก่บุตราของหล่อน, เขาไปจากที่นี่เทียว จักเป็นพระเจ้าแผ่นดิน." พระราชเทวี ตรัสเรียกพระโอรสมาแล้ว ตรัสว่า "พ่อ เจ้าเป็นลูกของพระเจ้าปรันตปะในกรุงโกสัมพี, นกหัสดีลิงค์ นำเรามาทั้งที่มีครรภ์" ดังนี้แล้ว ตรัสบอกชื่อของเสนาบดีเป็นต้น แล้ว ตรัสว่า "เมื่อเขาพากันไม่เชื่อ เจ้าพึงเอาผ้ากัมพลอันเป็นพระภูษาห่ม และพระธำมรงค์อันเป็นเครื่องประดับของบิดานี้ แสดง" ดังนี้ จึงส่งไปแล้ว.

พระกุมารจึงทูลถามพระดาบสว่า "บัดนี้ หม่อมฉันจะทำ

อย่างไร ?"

ดาบสกล่าวว่า "เจ้าจงนั่งกิ่งข้างล่างแห่งต้นไม้ ร่ายมนต์บทนี้ ดีดสายพิณสายนี้ ; ช้างนายฝูงน้อมหลังเข้ามาหาเจ้า เจ้านั่งบนหลังของมันเทียว จงไปยึดเอาราชสมบัติ."

พระกุมารนั้น ถวายบังคมพระราชบิดาพระราชมารดาแล้ว ทรงทำตามนั้นแล้ว นั่งบนหลังของช้างตัวที่มาแล้ว กระซิบบอกช้างว่า "ข้าพเจ้าเป็นบุตรของพระเจ้าปรันตปะในกรุงโกสัมพี, ขอท่านจงยึดเอาราชสมบัติอันเป็นของบิดาให้แก่ข้าพเจ้าเถิด นาย." ช้างนายฝูง ฟังคำนั้นแล้ว จึงร้องเป็นเสียงช้างว่า "ช้างจงมาประชุมกันหลาย ๆ พัน." ช้างหลายพัน มาประชุมกันแล้ว. ร้องอีกว่า "ช้างแก่ ๆ จงถอยไป." ช้างแก่พากันถอยไปแล้ว. ร้องอีกว่า "ช้างตัวเล็ก ๆ จงกลับไป." แม้ช้างเหล่านั้น ก็พากันกลับแล้ว. พระกุมารนั้น อันช้างนักรบตั้งหลายพันพากันแวดล้อมแล้ว ถึงบ้านปลายแดนแล้ว ประกาศว่า "เราเป็นลูกพระเจ้าแผ่นดิน, ผู้ที่ปรารถนาสมบัติ จงมากับเรา." ตั้งแต่นั้นไป ก็ทรงทำการรวบรวมผู้คน ไปล้อมพระนครไว้แล้ว ส่งคำขาด (สาส์น) ไปว่า "จะให้เรารบหรือจะให้ราชสมบัติ ?" ชาวเมืองทั้งหลายกล่าวว่า "เราจักไม่ให้ทั้ง ๒ อย่าง, แท้จริง พระราชเทวีของพวกเรามีพระครรภ์แก่ ถูกนกหัสดีลิงค์พาไปแล้ว, เราทั้งหลาย ไม่ทราบว่า พระนางยังมีพระชนม์อยู่ หรือว่าหาพระชนม์ไม่แล้ว ตลอดกาลที่เราไม่ทราบเรื่องราวของพระนาง เราจักไม่ให้ทั้งการรบและราชสมบัติ." ได้ยินว่า

ความเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยสืบเชื้อสาย ได้มีแล้วในกาลนั้น. ลำดับนั้น พระกุมาร จึงตรัสว่า "ฉันเป็นบุตรของพระนาง" แล้วอ้างชื่อเสนาบดีเป็นต้น เมื่อพวกเหล่านั้นไม่เชื่อถือแม้อย่างนั้น จึงแสดงผ้ากัมพลแดงและพระธำมรงค์. พวกชาวเมือง จำผ้ากัมพลแดงและพระธำมรงค์นั้นได้ หมดความกินแหนงใจ จึงเปิดประตู อภิเษกกุมารนั้นไว้ในราชสมบัติแล้ว.

นี้เป็นเรื่องเกิดแห่งพระเจ้าอุเทนก่อน.

[สองผัวเมียเดินทางไปหาอาชีพ]

ก็เมื่อทุพภิกขภัย เกิดแล้วในแคว้นอัลลกัปปะ ชายผู้หนึ่ง ชื่อว่า โกตุหลิก ไม่อาจจะเป็นอยู่ได้ จึงพาภรรยาผู้มีบุตรอ่อน นามว่ากาลี จัดแจงเสบียงออกไปแล้ว ด้วยมุ่งหมายว่า "จะไปหากินที่เมืองโกสัมพี." อาจารย์บางท่านกล่าวว่า "เขาออกไปแล้ว ในเมื่อมหาชนกำลังกายกันด้วยโรคอหิวาต์" บ้าง. สองสามีภรรยานั้น เดินไปอยู่ เมื่อเสบียงทางหมดสิ้นแล้ว ถูกความหิวครอบงำแล้ว ไม่สามารถจะนำเด็กไปได้. ครั้งนั้น สามีจึงกล่าวกะภรรยาว่า " หล่อนเรามีชีวิตอยู่ ก็จักได้ลูกอีก, ทิ้งเขาเสียแล้วไปเถิด." ธรรมดาว่าดวงใจของมารดา อ่อนโยน; เพราะฉะนั้น นางจึงพูดว่า "ดิฉันไม่อาจทิ้งลูกที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ดอก."

สามี. เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะทำอย่างไรกัน?

ภรรยา. เราเปลี่ยนกันนำเขาไป. มารดายกลูกขึ้นประหนึ่งพวกดอกไม้ ในวาระของตน กกไว้ที่อก อุ้มไปแล้ว ก็เอาให้แก่

บิดา. เวทนามีกำลังแม้กว่าความหิว บังเกิดแก่ชายผู้เป็นสามีนั้น ในที่ซึ่งเขารับเด็กผู้เป็นลูกนั้นแล้ววางลง เขาก็พูดกะภรรยานั้นแล้ว ๆ เล่า ๆ ว่า "หล่อน เรามีชีวิตอยู่ จักได้ลูก (อีก). ทิ้งมันเสียเถิด." แม้ภรรยาก็ห้ามเขาไว้ตั้งหลายครั้ง แล้วก็เฉยเสีย. เด็กถูกเปลี่ยนกันตามวาระ เหนื่อยอ่อนเลยนอนหลับอยู่ในมือของบิดา. ชายผู้เป็นสามี รู้ว่าลูกชายนั้นหลับ จึงปล่อยให้มารดาเดินไปข้างหน้าก่อน แล้วเอาเด็กนอนไว้บนใบไม้ลาด ใต้พุทมไม้แห่งหนึ่งแล้วก็เดิน (ตามไป), มารดาเหลียวกลับแลดู ไม่เห็นลูก จึงถามว่า "นาย ลูกของเราไปไหน ?"

สามี. ฉันให้เขานอนอยู่ภายใต้พุ่มไม้แห่งหนึ่ง.

ภรรยา. นาย อย่ายังฉันให้ฉิบหายเลย, ฉันเว้นลูกเสียแล้วไม่อาจเป็นอยู่ได้, นายนำลูกฉันมาเถิด ประหารอกคร่ำครวญแล้ว. ครั้งนั้น ชายผู้สามี จึงกลับไปเอาเด็กนั้นมาแล้ว. แม้ลูกก็ตายเสียแล้วในระหว่างทาง. นายโกตุหลิก ทิ้งบุตรในฐานะมีประมาณเท่านี้ จึงถูกเขาทอดทิ้ง ๗ วาระ ในระหว่างภพ ด้วยผลแห่งกรรมนั้น ด้วยประการฉะนี้. ชื่อว่า บาปกรรมนี้ อันบุคคลไม่ควรดูหมิ่นว่า "น้อย," สองสามีภรรยานั้น เดินทางไปถึงตระกูลของคนเลี้ยงโคแห่งหนึ่งแล้ว.

[นายโกตุหลิกตายไปเกิดเป็นสุนัข]

ก็ในวันนั้น มีการทำขวัญแม่โคนมของนายโคบาล. ในเรือนของนายโคบาล พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่งฉันเป็นนิตย์. นายโคบาล

นั้น นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าฉันเสร็จแล้ว จึงได้ทำการมงคล. ข้าวปายาสเขาจัดแจงไว้เป็นอันมาก. นายโคบาล เห็น ๒ สามีภรรยานั้นมา จึงถามว่า " ท่านมาจากไหน ?" ทราบเรื่องนั้นแล้ว เป็นกุลบุตรมีใจอ่อนโยน จึงกระทำความสงเคราะห์ใน ๒ สามีภรรยานั้น ให้ ๆ ข้าวปายาสกับเนยใสเป็นอันมาก.

ภรรยาจึงกล่าวกะสามีว่า "นาย เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ ฉันก็ชื่อว่ามีชีวิตอยู่, ท่านท้องพร่องมานาน, จงบริโภคตามความต้องการ" ดังนี้แล้ว จึงวางข้าวปายาสไว้เบื้องหน้าเขาพร้อมกับสัปปิ ตนเองบริโภคสัปปิเหลวแต่น้อยหนึ่งเท่านั้น. ส่วนนายโกตุหลิก บริโภคมากไป ไม่อาจตัดความอยากในอาหารได้ เพราะตัวหิวมาตั้ง ๗-๘ วัน นายโคบาล ครั้นให้ ๆ ข้าวปายาสแก่ ๒ ผัวเมียแล้ว ตนเองจึงเริ่มจะบริโภค. นายโกตุหลิกนั่งแลดูเขาแล้ว เห็นก้อนข้าวปายาสที่นายโคบาลปั้นให้แก่นางสุนัขซึ่งนอนอยู่แล้วใต้ตั่ง จึงคิดว่า "นางสุนัขตัวนี้ มีบุญ จึงได้โภชนะเห็นปานนี้เนืองนิตย์." ตกกลางคืนนายโกตุหลิกนั้น ไม่สามารถจะยังข้าวปายาสนั้นให้ย่อยได้ จึงทำกาละ ไปเกิดในท้องแห่งนางสุนัขนั้น. ครั้งนั้น ภรรยาของเขาทำสรีรกิจ (เผา) แล้ว ก็ทำการรับจ้างอยู่ในเรือนนั่นเอง ได้ข้าวสรทะนานหนึ่ง หุงแล้ว เอาใส่บาตรพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วกล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า ขอกุศลอันนี้ จงถือแก่ทาสของท่านเถิด" ดังนี้แล้ว จึงคิดว่า "ควรเราจะอยู่ในที่นี้แล, พระผู้เป็นเจ้าย่อมมาในที่นี้เนืองนิตย์, ไทยธรรม จักมีหรือไม่ ก็ช่างเถิด, เราไหว้อยู่ ทำความ

ขวนขวายอยู่ ยังใจให้เลื่อมใสอยู่ ทุกวัน จักประสบบุญมาก." (คิดดังนี้แล้ว) นางจึงทำการรับจ้างอยู่ในบ้านนั้นนั่นเอง.

[สุนัขตายเพราะอาลัยในพระปัจเจกพุทธเจ้า]

ในเดือนที่ ๖ หรือที่ ๗ นางสุนัขแม้นั้นแล ก็คลอดลูกออกมาตัวหนึ่ง. นายโคบาลจึงให้ ๆ น้ำนมของแม่โคนมตัวหนึ่งแก่ลูกสุนัขนั้น. ไม่นานเท่าไรนัก ลูกสุนัขนั้นก็เติบใหญ่. ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อฉัน ย่อมให้ก้อนข้าวแก่ลูกสุนัขนั้น ก้อนหนึ่งเป็นนิตย์. เพราะอาศัยก้อนข้าว สุนัขนั้น จึงได้มีความรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้า. นายโคบาลย่อมไปสู่ที่บำรุงของพระปัจเจก-พุทธเจ้า (วันหนึ่ง) ๒ ครั้งเนืองนิตย์. นายโคบาลนั้น แม้เดินไปก็เอาไม้ตีที่พุ่มไม้และพื้นดินในที่ซึ่งมีเนื้อร้าย ระหว่างทาง ส่งเสียงว่า "สุ สุ" ๓ ครั้ง ยังเนื้อร้ายให้หนีไปแล้ว. แม้สุนัข ก็ไปด้วยกับนายโคบาลนั้น. ในวันหนึ่ง นายโคบาลนั้น กล่าวกะพระปัจเจก-พุทธเจ้าว่า "ท่านผู้เจริญ กาลใด ผมไม่มีโอกาสว่าง กาลนั้นผมจักส่งสุนัขตัวนี้มา: ขอพระผู้เป็นเจ้าพึงมาด้วยเครื่องหมายแห่งสุนัขนี้ที่กระผมส่งมาแล้ว." ตั้งแต่นั้นมา ในวันที่ไม่มีโอกาส นายโคบาลนั้น ก็ส่งสุนัขไปว่า "พ่อจงไป จงนำพระผู้เป็นเจ้ามา" ด้วยคำเดียวเท่านั้น สุนัขนั้นก็วิ่งไป ถึงที่ซึ่งนายตีพุ่มไม้และพื้นดินก็เห่าขึ้น ๓ ครั้ง รู้ว่าเนื้อร้ายหนีไปแล้วด้วยเสียงนั้น ไปถึงที่อยู่ของพะปัจเจกพุทธเจ้า ผู้กระทำสรีรปฏิบัติแต่เช้าตรู่ เข้าไปยังบรรณ-ศาลา นั่งอยู่แล้ว ถึงประตูบรรณศาลา จึงเห่าขึ้น ๓ ครั้ง ให้ท่าน

รู้ว่าตนมาแล้ว ก็นอนหมอบอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง. เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้ากำหนดเวลาออกไปแล้ว สุนัขนั้นก็เดินเห่าไปข้างหน้า ๆ เที่ยว พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อจะทดลองสุนัข จึง (ทำเป็น) เดินไปทางอื่นในระหว่าง ๆ ทีนั้น สุนัข จึงไปยืนเห่าขวางหน้าของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นไว้ แล้วนำท่านลงทางนอกนี้. ต่อมาในกาลวันหนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้า เดินไปสู่ทางอื่นแล้ว แม้สุนัขนั้นจะยืนขวางห้ามอยู่ข้างหน้าก็ไม่กลับ เอาเท้ากระตุ้นสุนัขแล้วก็เดินไป: สุนัขรู้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่กลับ จึงกลับไปคาบชายผ้านุ่งฉุดมา นำท่านลงสู่ทางนอกนี้. สุนัขนั้น ได้ยังความรักอันมีกำลัง ให้เกิดขึ้นแล้วในพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยประการอย่างนี้.

ต่อมาในกาลอื่น จีวรของพระปัจเจกพุทธเจ้าเก่าแล้ว. ครั้งนั้นนายโคบาล จึงได้ถวายผ้าสำหรับทำจีวรแก่ท่าน. พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงกล่าวกับนายโคบาลนั้นว่า "ผู้มีอายุ ชื่อว่าการทำจีวร อันบุคคลผู้เดียวทำได้ยาก, อาตมา ไปสู่สถานสบายแล้วจักได้ทำ."

นายโคบาล. ท่านผู้เจริญ นิมนต์ทำที่นี่เถิด.

พระปัจเจกพุทธเจ้า. ผู้มีอายุ อาตมา ไม่อาจ.

นายโคบาล. ท่านผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ท่านอย่าไปอยู่ภายนอกให้นานนัก.

สุนัขได้ยืนฟังคำของคนทั้ง ๒ นั้นอยู่เหมือนกัน.

พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวกะนายโคบาลนั้นว่า "จงหยุดเถิดอุบาสก" ให้นายโคบาลกลับแล้ว เหาะขึ้นสู่เวหาส บ่ายหน้าต่อเขาคันธมาทน์ หลีกไปแล้ว. สุนัขแลดูพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เหาะ

ไปทางอากาศ ยืนเห่าอยู่แล้ว เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นลับคลอง จักษุไป หทัยก็แตกทำลายลง.

[สุนัขไปเกิดเป็นโฆสกเทพบุตร]

ชื่อว่า สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น เป็นสัตว์มีชาติซื่อตรง ไม่คดโกง; ส่วนมนุษย์ ใจคิดไปอย่าง ปากพูดไปอย่าง (ไม่ตรงกัน) เพราะเหตุนั้นแล นายเปสสะ ผู้เป็นบุตรของนายควาญช้าง จึงกล่าวว่า[๑] "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แท้จริง ขันธบัญจคือมนุษย์นี้ รกชัฏ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แท้จริง ขันธบัญจก คือ สัตว์ของเลี้ยงนี้ตื้น. สุนัขนั้น ทำกาละแล้ว ไปเกิดในดาวดึงสภพ มีนางอัปสร ๑ พัน แวดล้อม ได้เสวยสมบัติใหญ่ ก็เพราะเป็นสัตว์มีความเห็นอันตรง (และ) ไม่คดโกงนั้น ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อเทพบุตรนั้นกระซิบที่ใกล้หูของใคร ๆ เสียงย่อมดังไปไกลได้ ๑๖ โยชน์ ส่วนเสียงพูดโดยปกติ ย่อมกลบเทพนครทั้งสิ้น ซึ่งมีประมาณหมื่นโยชน์. เพราะเหตุนั้นแล เทพบุตรนั้น จึงได้มีนามว่า "โฆสกเทพบุตร." ก็นี้เป็นผลของอะไร ? เป็นผลของการเห่าด้วยความรักในปัจเจกพุทธเจ้า. โฆสกเทพบุตรนั้น ดำรงอยู่ในเทพนครนั้นไม่นาน ก็เคลื่อนแล้ว.

[เหตุทำให้เทพบุตรเคลื่อน ๔ อย่าง]

จริงอยู่ เทพบุตรทั้งหลาย ย่อมเครื่องจากเทวโลก ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ :-

๑. ม. ม. ๑๓/๔.

๑. ด้วยความสิ้นอายุ

๒. ด้วยความสิ้นบุญ

๓. ด้วยความสิ้นอาหาร

๔. ด้วยความโกรธ

ในเหตุ ๔ อย่างเหล่านั้น เทพบุตรองค์ใด ทำบุญกรรมไว้มาก เทพบุตรองค์นั้น เกิดในเทวโลก ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุแล้ว ก็เกิดในเทวโลกชั้นสูง ๆ ขึ้นไป, อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความสิ้นอายุ. เทพบุตรองค์ใด ทำบุญไว้น้อย; บุญนั้น ของเทพบุตรนั้น ย่อมสิ้นไปเสียในระหว่างเทียว เหมือนธัญชาติ ที่บุคคลใส่ไว้ในฉางหลวง เพียง ๔-๕ ทะนานฉะนั้น, เทพบุตรนั้น ย่อมทำกาละเสียในระหว่างเทียว, อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความสิ้นบุญ เทพบุตรบางองค์ มักบริโภคกามคุณ ไม่บริโภคอาหาร เพราะการหลงลืมสติ มีกายอันเหนื่อยอ่อน ทำกาละ, อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความสิ้นอาหาร. เทพบุตรบางองค์ ไม่อดทนสมบัติของผู้อื่น โกรธเคืองแล้วจึงทำกาละ, อย่างนี้ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนด้วยความโกรธ.

[โฆสกเทพบุตรไปเกิดในกรุงโกสัมพี]

ก็โฆสกเทพบุตรนี้ มักบริโภคกามคุณอยู่ หลงลืมสติ จึงเคลื่อนด้วยความสิ้นอาหาร. ก็แลเคลื่อนเสร็จแล้ว ไปถือสฏิสนธิในท้องแห่งหญิงงามเมืองในกรุงโกสัมพี. ในวันคลอด นางถามทาสีว่า "นี่อะไร ?" เมื่อนางทาสีตอบว่า "ลูกชาย เจ้าค่ะ" จึงบอก

ให้นางทาสีเอาไปทิ้งด้วยคำว่า "เจ้าจงเอาทารกนี้ใส่กระด้งแล้วเอาไปทิ้งที่กองหยากเยื่อ." แท้จริง หญิงงามเมืองทั้งหลาย ย่อมเลี้ยงลูกหญิง ไม่เลี้ยงลูกชาย; เพราะเชื้อสายของพวกหล่อนจะสืบไปได้ก็ด้วยลูกหญิง. กาบ้าง สุนัขบ้าง ต่างพากันจับกลุ่มแวดล้อมเด็กไว้. ด้วยผลแห่งการเห่า อันเกิดแต่ความรักในพระปัจเจกพุทธเจ้า สัตว์ตัวหนึ่งก็ไม่อาจเข้าใกล้ได้. ในขณะนั้น คนผู้หนึ่ง ออกไปนอกบ้านเห็นการจับกลุ่มของกาและสุนัขนั้น คิดว่า "นี่มันเหตุอะไรกันหนอ ?" จึงเดินไปที่นั้น เห็นทารก หวนได้ความรักเหมือนดังลูกจึงนำไปสู่เรือนด้วยดีใจว่า "เราได้ลูกชายแล้ว."

[นางกาลีนำโฆสกทารกไปให้โคเหยียบ]

ในกาลครั้งนั้น เศรษฐีชาวเมืองโกสัมพี ไปสู่ราชตระกูล พบปุโรหิตเดินมาแต่พระราชวัง จึงถามว่า "ท่านอาจารย์ วันนี้ท่านได้ตรวจตราดูความประกอบของดาวนักษัตร[๑] อันเป็นเหตุเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายแล้วหรือ ?"

ปุโรหิต. จ้ะ ท่านมหาเศรษฐี. กิจอะไรอื่นของพวกเราไม่มี.

เศรษฐี. อะไรจะมีแก่ชนบทหรือ ? ท่านอาจารย์.

ปุโรหิต. อย่างอื่นไม่มี, แต่เด็กที่เกิดในวันนี้ จักได้เป็นเศรษฐีผู้ประเสริฐในเมืองนี้.

ครั้งนั้น ภรรยาของเศรษฐีมีครรภ์แก่, เพราะฉะนั้น เศรษฐีนั้น จึงส่งคนใช้ไปสู่เรือนโดยเร็วด้วยคำว่า 'จงไป จงทราบภรรยา

๑. ติถิกรณนกฺขตฺตโค ความประกอบแห่งนักษัตรอันเป็นเครื่องกระทำซึ่งติถี.

ของเรานั้นว่า 'คลอดแล้ว หรือยังไม่คลอด,' พอทราบว่า "ยังไม่คลอด," เฝ้าพระราชาเสร็จแล้ว รับหลับบ้าน เรียกหญิงคนใช้ชื่อกาลีมาแล้ว ให้ทรัพย์ ๑ พัน กล่าวว่า "เจ้าจงไป จงตรวจดูในเมืองนี้ ให้ทรัพย์ ๑ พัน พวกเอาเด็กที่เกิดในวันนี้มา." นางกาลีนั้นตรวจตราดู ไปถึงเรือนนั้น เห็นเด็กแล้ว จึงถามหญิงแม่บ้านว่า "เด็กนี้ เกิดเมื่อไร" เมื่อหญิงนั้นตอบว่า "เกิดวันนี้," จึงพูดว่า "จงให้เด็กนี้แก่ฉัน จึงประมูลราคา ตั้งแต่กหาปณะ ๑ เป็นต้น ให้ทรัพย์ ๑ พันแล้ว นำเด็กนั้นไปแสดงแก่เศรษฐี. เศรษฐีคิดว่า "ถ้าว่าลูกของเรา จักเกิดเป็นลูกหญิง, เราจักให้มันอยู่ร่วมกับลูกสาวของเรานั้น แล้วทำให้มันเป็นเจ้าของตำแหน่งเศรษฐี; ถ้าว่าลูกของเราจักเกิดเป็นลูกชาย เราก็จักฆ่ามันเสีย" ดังนี้แล้ว จึงให้รับเด็กนั้นไว้ในเรือน. ต่อมา ภรรยาของเศรษฐีนั้น คลอดบุตรเป็นชาย โดยล่วงไป ๒-๓ วัน. เศรษฐี จึงคิดว่า "เมื่อไม่มีเจ้าเด็กนี้ ลูกชายของเรา ก็จักได้ทำแหน่งเศรษฐี, บัดนี้ ควรที่เราจักฆ่ามันเสียเถิด" ดังนี้แล้ว จึงเรียกนางกาลีมาแล้ว กล่าวว่า "แม่จงไป ในเวลาที่พวกโคออกจากคอก เจ้าจงเด็กนี้ให้นอนขวางไว้ที่กลางประตูคอก แม่โคทั้งหลาย จักเหยียบมันให้ตาย, แต่ต้องรู้ว่า โคเหยียบมันหรือไม่เหยียบแล้วจึงมา." นางกาลีนั้น ไปแล้ว พอนายโคบาลเปิดประตูคอกเท่านั้น ก็เอาเด็กให้นอนไว้ ตามนั้น (เหมือนที่เศรษฐีสั่ง). โคอุสภะ ซึ่งเป็นนายฝูง แม้ออกภายหลังโคทั้งปวงในเวลาอื่น (แต่) ในวันนั้น ออกไปก่อนกว่าโคอื่นทั้งหมด ได้ยืนคร่อมทารก

ไว้ในระหว่างเท้าทั้ง ๔. แม่โคตั้งหลายร้อย ต่างก็พากันเบียดเสียดข้างทั้ง ๒ ของโคอุสภะออกไป. ถึงนายโคบาล ก็คิดว่า "เจ้าโคอุสภะตัวนี้ เมื่อก่อน ออกทีหลังโคทุกตัว, แต่วันนี้ ออกไปก่อนโคทั้งหมด แล้วยืนนิ่งอยู่ที่ประตูคอกเทียว, นั่นจะมีเหตุอันใดหนอ ?" จึงเดินไป แลเห็นเด็กนอนอยู่ภายใต้ท้องโคนั้น หวนกลับได้ความรักเสมือนบุตร จึงนำไปสู่เรือน ด้วยคิดว่า "เราได้ลูกชายแล้ว." นางกาลี ไปแล้ว ถูกเศรษฐีถาม จึงเล่าเรื่องนั้น อันเศรษฐีกล่าวว่า "เจ้าจงไป จงให้ทรัพย์เขา ๑ พันแล้ว นำมันกลับมาอีก" ดังนี้แล้ว ให้ทรัพย์ ๑ พันแล้ว ได้นำกลับมาให้อีก.

[นางกาลีนำโฆสกไปให้เกวียนทับ]

ครั้งนั้น เศรษฐีกล่าวกับนางกาลีว่า "แม่กาลี ในเมืองนี้มีพวกเกวียน ๕๐๐ เล่ม ลุกขึ้นแต่เช้ามืด ย่อมไปค้าขาย, เจ้าจงเอาเด็กนี้ไปให้นอนไว้ที่ทางเกวียน (ทางล้อ) พวกโคจักเหยียบมันหรือล้อเกวียนจักตัด (ตัวมัน) พอรู้เรื่องของมันแล้ว จึงกลับมา." นางกาลีนั้น นำเด็กไปแล้ว ให้นอนอยู่ที่ทางเกวียน. ในกาลนั้น หัวหน้าเกวียน ได้ไปข้างหน้า. ครั้งนั้น พวกโคของเขา ถึงที่นั้นแล้ว ต่างพากันสลัดแอกเสีย. แม้จะถูกหัวหน้ายกขึ้นแล้วขับไปตั้งหลายครั้ง ก็ไม่เดินไปข้างหน้า. เมื่อหัวหน้านั้น พยายามอยู่กับโคทั้ง ๒ นั้นอย่างนี้เทียว อรุณขึ้นแล้ว (ก็พอสว่าง). เขาจึงคิดว่า "โคทั้ง ๒ พากันทำเหตุนี้ เพราะอะไร ?" จึงตรวจตราดูทางเห็นทารกแล้ว ก็คิดว่า "กรรมของเราหนักหนอ" มีความยินดีว่า

"เราได้ลูกชายแล้ว" จึงนำเด็กนั้นไปสู่เรือน. นางกาลีไปแล้ว อันเศรษฐีถาม จึงบอกความเป็นไปนั้น อันเศรษฐีบอกว่า "เจ้าจงไปให้ทรัพย์ (เขา) ๑ พันแล้ว จงนำเด็กนั้นกลับมาอีก" ดังนี้แล้ว ได้กระทำตามนั้นแล้ว.

[นางกาลีนำโฆสกไปทิ้งที่ป่าช้าผีดิบ]

ครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกะนางกาลีนั้นว่า "บัดนี้ เจ้าจงนำมันไปยังป่าช้าผีดิบ แล้วเอานอนไว้ในระหว่างพุ่มไม้, มันจักถูกสัตว์มีสุนัขป่าเป็นต้นกัด หรือถูกอมนุษย์ประหารตายในที่นั้น, เจ้ารู้ว่ามันตายแล้วหรือไม่ตายเทียว จึงกลับมา." นางกาลีนั้น นำเด็กนั้นไป ให้นอนอยู่ที่ป่าช้าผีดิบแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง. สุนัขบ้าง กาบ้าง อมนุษย์บ้าง ไม่อาจเข้าใกล้เด็กนั้นได้. มีคำถามสอดเข้ามาว่า "ก็มารดาบิดาและบรรดาพี่น้องเป็นต้น ใคร ๆ ชื่อว่าผู้รักษาของเด็กนั้น ไม่มีมิใช่หรือ ? ใครรักษาตัวเด็กนั้นไว้ ?" แก้ว่า "กรรมสักว่าความเห่าเท่านั้น ซึ่งเด็กให้เป็นไปแล้ว ด้วยความรักใคร่ในพระปัจเจกพุทธเจ้า ในเวลาเป็นสุนัข รักษาเด็กไว้." ครั้งนั้น นายอชบาลผู้หนึ่ง ต้อนแม่แพะตั้งหลายแสนตัวไปหากิน เดินไปข้างป่าช้า. แม่แพะตัวหนึ่งเคี้ยวกินใบไม้เป็นต้น เข้าไปสู่พุ่มไม้เห็นทารกแล้ว จึงคุกเข่าให้นมแก่ทารก. แม้นายอชบาล จะทำเสียงว่า "เห, เห" ก็หาออกไปไม่. เขาคิดว่า จักเอาไม้ตีมันไล่ออก" จึงเข้าไปสู่พุ่มไม้ เห็นแม่แพะคุกเข่าให้ทารกน้อยกินนมอยู่ จึงหวนกลับได้รับความรักในทารกเสมือนบุตร จึงพาเอาทารกนั้นไป ด้วย

คิดว่า "เราได้ลูกชายแล้ว,' นางกาลี เห็นเหตุนั้นแล้ว จึงไป ถูกเศรษฐีถามแล้ว จึงบอกความเห็นไปอันนั้น อันเศรษฐีกล่าวว่า "เจ้าจงไป ให้ทรัพย์ (เขา) ๑ พันแล้ว นำมันกลับมาอีก" ได้กระทำตามนั้นแล้ว.

[นางกาลีเอาโฆสกไปโยนเหว]

ครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกะนางทาสีนั้นว่า "แม่กาลี เจ้าจงเอาเด็กนี้ไป ขึ้นสู่ภูเขาอันเป็นที่ทิ้งโจร จงโยนมันลงไปในเหว, มันกระทบท้องภูเขา ก็จักเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย ตกลงที่พื้น, เจ้ารู้ว่า มันตายแล้วหรือไม่ตาย จึงกลับมา." นางกาลีนั้น นำเด็กนั้นไปที่นั้นแล้ว ยืนอยู่บนยอดเขา โยนลงไปแล้ว. ก็พุ่มไผ่ใหญ่ อาศัยท้องภูเขานั้นแล เจริญโดยเทือกเขานั่นเอง. พุ่มกระพังโหมหนาทึบ ได้คลุมเบื้องบนพุ่มไผ่นั้นไว้. ทารกเมื่อตก จึงตกลงบนพุ่มนั้น เหมือนตกลงบนผ้าขนสัตว์. ในวันนั้น หัวหน้าช่างสาน มีความต้องการด้วยไม้ไผ่. เขาไปกับลูกชาย เริ่มจะตัดพุ่มไม้นั้น, เมื่อพุ่มไม้ไผ่นั้นไหวอยู่ เด็กก็ได้ร้องขึ้นแล้ว. เขาจึงพูดว่า "เหมือนเสียงเด็ก" จึงขึ้นไปทางหนึ่ง เห็นเด็กนั้น มีใจยินดี จึงพาไปด้วยคิดว่า "เราได้ลูกชายแล้ว." นางกาลี ไปสู่สำนักของเศรษฐี ถูกเศรษฐีนั้นถามแล้ว จึงบอกเรื่องนั้น อันเศรษฐีกล่าวว่า "เจ้าจงไป เอาทรัพย์ให้ (เขา) ๑ พันแล้วนำมันกลับมาอีก" ได้ทำตามนั้นแล้ว.

[ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว]

เมื่อเศรษฐี ทำกรรมนี้ ๆ อยู่นั่นเทียว เด็กเติบใหญ่แล้ว. เขา

ได้มีชื่อว่า "โฆสกะ." นายโฆสกะนั้น ปรากฏแก่เศรษฐีประหนึ่งหนามแทงตา. เศรษฐีไม่อาจเพื่อจะแลดูเขาตรง ๆ ได้. ครั้งนั้น เศรษฐีตรองหาอุบายจะฆ่านายโฆสกะนั้น จึงไปสู่สำนักของนายช่างหม้อผู้สหายของตน แล้วถามว่า "เมื่อไร ท่านจะเผาเตา ?" เมื่อเขาตอบว่า "พรุ่งนี้" จึงกล่าวว่า "ถ้ากระนั้น ท่านจงเอาทรัพย์ ๑ พนนี้ไว้ แล้วจงทำการงานให้ฉันสักอย่างหนึ่ง."

นายช่างหม้อ. การงานอะไร ? นาย.

เศรษฐี. ฉันมีบุตรชาติชั่วอยู่คนหนึ่ง ฉันจักส่งมันมายังสำนักของท่าน, เมื่อฉะนี้ ท่านจงให้มันเข้าไปสู่ห้อง เอามีดอันคมตัดให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ เอาใส่ในตุ่ม แล้วเผาในเตา ทรัพย์ ๑ พันนี้ เป็นเช่นกับรางวัลของท่าน. ในภายหลัง ฉันจักทำสิ่งที่ควรทำแก่ท่านให้ยิ่งขึ้นอีก.

นายช่างหม้อ. ได้จ้ะ.

ในวันรุ่งขึ้น เศรษฐีจึงเรียกนายโฆสกะมาแล้ว กล่าวว่า "พ่อ เมื่อวานนี้ ฉันสั่งการงานช่างหม้อไว้อย่างหนึ่ง, เจ้าจงมาจงไปยังสำนักของเขาแล้วพูดอย่างนี้ว่า "ได้ยินว่า ท่านจงยังการงานที่คุณพ่อของผมสั่งไว้เมื่อวันวานนี้ให้สำเร็จเถิด" ดังนี้แล้ว ได้ส่งไปแล้ว. นายโฆสกะนั้น รับว่า "จ้ะ" ได้ไปแล้ว. ฝ่ายลูกชายของเศรษฐี กำลังเล่นคลีกับพวกเด็ก เห็นนายโฆสกะนั้น เดินไปในที่นั้น จึงเรียกนายโฆสกะนั้นแล้ว ถามว่า "ไปไหน ? พี่" เมื่อนายโฆสกะบอกว่า "เอาข่าวของคุณพ่อ ไปสำนักของนายช่าง

หม้อ," จึงพูดว่า "ฉันจักไปในที่นั้น, เด็กเหล่านี้ชนะฉันหลายคะแนนแล้ว, พี่จะชนะเอาคะแนนคืนให้ฉัน.

นายโฆสกะ. พี่กลัวคุณพ่อ.

ลูกเศรษฐี. อย่ากลัวพี่ ฉันจักนำข่าวนั้นไปเอง, พวกเด็กหลายคนชนะฉันแล้ว ที่จงชิงชัยเอาคะแนนให้ฉัน จนกว่าฉันจะกลับมา. ได้ยินว่า โฆสกะเป็นผู้ฉลาดในการเล่นคลี, เพราะฉะนั้นลูกชายของเศรษฐีจึงได้หน่วงเหนี่ยวนายโฆสกะนั้นไว้อย่างนั้น.

ฝ่ายโฆสกะนั้น จึงพูดกับลูกชายเศรษฐีนั้นว่า "ถ้ากระนั้นจงไปบอกกับนายช่างหม้อว่า "ทราบว่า เมื่อวานนี้ คุณพ่อผม สั่งให้ท่านทำการงานไว้อย่างหนึ่ง, ท่านจงยังการงานนั้นให้สำเร็จ" ดังนี้แล้ว ส่งเขาไปแล้ว. ลูกชายของเศรษฐีนั้น ไม่ยังสำนักของนายช่างหม้อนั้น ได้กล่าวตามสั่งนั้น. ครั้งนั้น นายช่างหม้อ ได้ฆ่าลูกชายเศรษฐีนั้น ตามคำสั่งเศรษฐีสั่งไว้ที[redacted]ดยว แล้วโยนไปในเตา.

ฝ่ายนายโฆสกะ เล่นตลอดภาคของวัน พอตกเย็นก็กลับบ้าน, เมื่อเศรษฐีเห็นแล้ว จึงถามว่า " ไม่ได้ไปหรือ ? พ่อ " ก็แจ้งถึงเหตุที่ตนไม่ได้ไปและเหตุที่น้องชายไปให้ทราบ. เศรษฐีฟังคำนั้นแล้วจึงร้องลั่นว่า " อย่าได้ฆ่าเลย " ปานประหนึ่งว่า มีโลหิตเดือดพล่านในสรีระทั้งสิ้น ประคองแขนคร่ำครวญอยู่ว่า " ช่างหม้อผู้เจริญอย่าให้เราฉิบหายเสียเลย อย่าให้เราฉิบหายเสียเลย " ดังนี้ ได้ไปยังสำนักของนายช่างหม้อนั้นแล้ว.

นายช่างหม้อ เห็นเศรษฐีนั้น มาอยู่โดยอาการอย่างนั้น จึง

พูดว่า "นาย ท่านอย่าทำเสียงดังไป, การงานของท่านสำเร็จแล้ว." เศรษฐีนั้น อันความโศกเปรียบดังภูเขาใหญ่ท่วมทับแล้ว เสวยโทมนัส มีประมาณมิใช่น้อย ดังบุคคลผู้มีใจคิดร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายฉะนั้น.

[ทำร้ายผู้ไม่ทำร้ายตอบย่อมถึงฐานะ ๑๐]

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

"ผู้ประทุษร้าย ในท่านผู้ไม่ประทุษร้าย หา
อาชญามิได้ ด้วยอาชญา ย่อมพลันถึงฐานะ ๑๐
อย่างใดอย่างหนึ่งทีเดียว คือ พึงถึงเวทนา
อันหยาบ, ความเสื่อม, ความแตกแห่งสรีระ,
ความเจ็บไข้อย่างหนัก, ความฟุ้งซ่านแห่ง
จิต, ความขัดข้องแต่พระราชา, ความกล่าว
ตู่อย่างทารุณ, ความเสื่อมรอบแห่งหมู่ญาติ,
ความย่อยยับแห่งโภคะ, อีกประการหนึ่ง ไฟ
ป่าย่อมไหม้เรือนของผู้นั้น, เพราะความแตก
แห่งกาย เขาผู้มีปัญญาทราม ย่อมเข้าพึงนรก."

[อุบายใหม่ของเศรษฐี]

แม้เช่นนั้น เศรษฐี ก็ไม่อาจแลดูนายโฆสกะนั้นตรง ๆ อีกได้, ครุ่นคิดหาอุบายว่า "อย่างไร ? จึงจะฆ่ามันเสียได้." มองเห็นอุบายว่า "เราจัดส่งมันไปยังสำนักของคนเก็บส่วย (นายเสมียน) ใน ๑๐๐ บ้านของเรา ให้มันตายเสีย" ดังนี้แล้ว จึงเขียนหนังสือไป

ถึงคนเก็บส่วยนั้นว่า "ผู้นี้เป็นลูกชั่วชาติของเรา, ฆ่ามันเสียแล้ว จงโยนลงไปในหลุมคูถ. เมื่อทำการอย่างนี้เสร็จแล้ว, ฉันจักรู้สิ่งที่จะตอบแทนแก่ท่านลุงในภายหลัง" ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "พ่อโฆสกะ คนเก็บส่วยของฉัน มีอยู่ที่บ้านส่วย ๑๐๐ บ้าน, เจ้าจงนำเอาจดหมายฉบับนี้ไปให้เขา" ดังนี้ จึงเอาจดหมายผูกไว้ที่ชายผ้าของเขา.

ก็นายโฆสกะนั้น ไม่รู้จักอักษรสมัย, เพราะตั้งแต่เขาเป็นเด็ก เศรษฐีก็ครุ่นคิดฆ่าเขาเสมอ (แต่) ไม่อาจฆ่าได้, จักให้เขาศึกษาอักษรสมัยได้อย่างไร ? นายโฆสกะนั้น ผูกจดหมายฆ่าตัวเองไว้ที่ชายผ้า ด้วยประการฉะนี้ เมื่อจะออกเดิน จึงพูดว่า "คุณพ่อ ผมไม่มีเสบียงทาง."

เศรษฐี. เจ้าไม่ต้องมีกิจ (ห่วง) ด้วยเสบียงทาง. ในบ้านชื่อโน้น ในระหว่างทาง เศรษฐีผู้เป็นสหายของข้ามีอยู่ เจ้าจงไปกินอาหารเช้าที่เรือนของเขาแล้ว จึงเดินต่อไป.

นายโฆสกะนั้น รับว่า "จ้ะ" ไหว้บิดาแล้ว ออกเดินไปถึงบ้านนั้น ถามถึงเรือนเศรษฐี เดินไปพบภรรยาของเศรษฐี. เมื่อนางกล่าวว่า "เจ้ามาจากไหน ?" จึงตอบว่า "มาจากในเมือง."

ภรรยาของเศรษฐี. เจ้าเป็นลูกของใคร ?

โฆสกะ. คุณแม่ ผมเป็นลูกของเศรษฐี ผู้เป็นสหายของท่าน.

ภรรยาของเศรษฐี. เจ้าชื่อโฆสกะหรือ ?

โฆสกะ. ขอรับ คุณแม่.

พร้อมกับเวลาเห็นเท่านั้น ความรักใคร่เหมือนลูกในโฆสกะนั้น บังเกิดแก่นางแล้ว.

[ความรักเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ]

ก็เศรษฐี มีลูกสาวอยู่คนหนึ่ง, นางมีอายุราว ๑๕-๑๖ ปี รูปร่างสะสวย น่าเลื่อมใส. เศรษฐีให้หญิงรับใช้ไว้คนหนึ่ง เพื่อรักษานาง แล้วให้อยู่ที่ห้องมีสิริ (ห้องพิเศษ) ที่พื้นชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น ในขณะนั้น ลูกสาวเศรษฐีให้หญิงคนใช้ไปตลาด. ครั้งนั้น ภรรยาของเศรษฐี เห็นหญิงทาสีนั้นแล้ว จึงถามว่า "จะไปไหน ? เมื่อนางตอบว่า "ข้าแต่แม่เจ้า ดิฉันไปด้วยกิจรับใช้แห่งธิดาของแม่เจ้า" จึงกล่าวว่า "เจ้าจงมาทางนี้ก่อน, งดการรับใช้ไว้. จงลาดตั่ง, ล้างเท้า, ทาน้ำมัน ปูที่นอน ให้บุตรของเรา. จึงทำการรับใช้ภายหลัง." นางได้กระทำการตามสั่งแล้ว. ครั้งนั้น ลูกสาวของเศรษฐี ได้ดุหญิงรับใช้นั้นผู้มาช้า. ที่นั้น หญิงคนใช้นั้นเรียนกะนางว่า "แม่เจ้า อย่าเพิ่มโกรธฉัน. บุตรเศรษฐีชื่อโฆสกะมาแล้ว, ดิฉันทำสิ่งนี้ ๆ แก่เขาแล้ว ไปในตลาดนั้นแล้วจึงมา." เพราะฟังชื่อว่า "โฆสกะ" ผู้บุตรเศรษฐีนั้น ความรักเฉือนผิวหนังเป็นต้น จดถึงเยื่อในกระดูก ตั้งขึ้นแก่ลูกสาวเศรษฐีแล้ว.

[ลูกสาวเศรษฐีแปลงสาส์น]

แท้จริง ลูกสาวเศรษฐีนั้น เป็นภรรยาของนายโฆสกะนั้น ในเวลาที่เขาเป็นนายโกตุหลิก ได้ถวายข้าวสุกทะนานหนึ่ง แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยอานุภาพแห่งผลทานนั้น นางจึงมาเกิดใน

ตระกูลเศรษฐีนี้. ความรักในปางก่อน ได้ท่วมทับยึดลูกสาวเศรษฐี นั้นไว้ ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึง ตรัสว่า

"ความรักนั้น ย่อมเกิดด้วยเหตุ ๒ ประการ
อย่างนี้ คือ ด้วยความอยู่ร่วมกันในกาลก่อน ๑
ด้วยการเกื้อกูลกันในกาลปัจจุบัน ๑ เหมือน
อุบล (อาศัยเปือกตมและน้ำ) เกิดในน้ำฉะนั้น."

ทีนั้น นางจึงถามหญิงสาวใช้นั้นว่า "(เดี๋ยวนี้) เขาอยู่ที่ไหน จ้ะ ? แม่"

หญิงสาวใช้. เขานอนหลับอยู่บนที่นอน (เจ้าค่ะ) แม่เจ้า.

ธิดาเศรษฐี. ก็ในมือของเขา มีอะไรอยู่หรือ ?

หญิงสาวใช้. มีหนังสืออยู่ที่ชาวผ้าค่ะ แม่เจ้า.

ธิดาเศรษฐีนั้น จึงคิดว่า "นั่นจะเป็นหนังสืออะไรหนอ ?" เมื่อนายโฆสกะนั้น กำลังหลับอยู่, เมื่อมารดาบิดาไม่แลเห็น เพราะ มัวเอาใจส่งไปในเรื่องอื่น, ลงไปสู่สำนัก (ของเขา) แล้ว แก้เอา หนังสือนั้น เข้าไปยังห้องของตน ปิดประตู เปิดหน้าต่าง อ่าน หนังสือ เพราะนางฉลาดในอักษรสมัย แล้วคิดว่า "ตายจริง ! คน เขลา ผูกหนังสือสำหรับฆ่าตัวที่ชายผ้าแล้วก็เที่ยวไป. ถ้าเราไม่เห็น หนังสือแล้ว เขาคงไม่มีชีวิตอยู่" ดังนี้แล้ว จึงฉีกหนังสือฉบับ นั้นเสีย เขียนหนังสืออีกฉบับหนึ่ง ตามถ้อยคำของเศรษฐีว่า "ลูก ชายของข้าพเจ้านี้ ชื่อเจ้าโฆสกะ, จงให้นำเครื่องบรรณาการมา

จากบ้าน (ส่วย) ๑๐๐ บ้าน ทำมงคลกับบุตรสาวเศรษฐีในชนบทนี้ ให้ปลูกเรือนขึ้น ๒ ชั้น ในท่ามกลางบ้านเป็นที่อยู่ของตน ทำการรักษาอย่างแข็งแรง ด้วยเครื่องล้อมคือกำแพงและเครื่องล้อมคือบุรุษ, และจงส่งข่าวไปให้ข้าพเจ้าว่า "การนี้ การนี้ ฉันทำเสร็จแล้ว." เมื่อกรรมอย่างนี้ท่านทำแล้ว ฉันจักรู้สิ่งที่ควรทำแก่ท่านลุงในภายหลัง, ก็แลกครั้นเขียนเสร็จแล้ว นางจึงพับ ลงไปผูกไว้ที่ชายผ้าของนายโฆสกะนั้นตามเดิม.

[นายโฆสกะได้ภรรยา]

นายโฆสกะนั้น นอนหลับตลอดวัน ลุกขึ้นบริโภคแล้วก็หลีกไป. ในวันรุ่งขึ้น เขาไปสู่บ้านนั้นแต่เช้าตรู่ แลเห็นนายเสมียนทำกิจในบ้านอยู่ที่เดียว. นางเสมียนนั้นเห็นนายโฆสกะนั้นแล้ว จึงถามว่า "อะไร ? พ่อ" นายโฆสกะนั้น กล่าวว่า "คุณพ่อของผม ส่งหนังสือมาถึงท่าน" นายเสมียนจึงถามว่า "หนังสือเพื่อการอะไร ? พ่อ จงบอกมา" รับเอาหนังสือแล้ว อ่านดูก็มีความพอใจ จึงกล่าวกะคหบดีทั้งหลายว่า "ผู้เจริญทั้งหลาย ขอเชิญท่านดูความรักใคร่ในเราของนายเรา, ท่านเศรษฐีส่งบุตรชายมายังสำนักของเราด้วยแจ้งว่า 'จงทำมงคลแก่บุตรคนโตของเรา' พวกท่านจงรีบเอาไม้เป็นต้นมาเร็ว" ดังนี้แล้ว ให้ปลูกเรือนมีประการดังกล่าวแล้วในท่ามกลางบ้าน ให้นำเครื่องบรรณาการมาแต่บ้าน ๑๐๐ บ้าน นำลูกสาวของเศรษฐีในชนบทมากระทำมงคลแล้ว จึงส่งข่าวไปแก่เศรษฐีว่า "การนี้ การนี้ ข้าพเจ้าทำเสร็จแล้ว."

[เศรษฐีเสียใจจนเกิดโรค]

เพราะได้ฟังข่าวนั้น ความเสียใจอย่างใหญ่ บังเกิดแก่เศรษฐีแล้วว่า "เราให้ทำสิ่งใด สิ่งนั้นไม่สำเร็จ, สิ่งใดมิให้ทำ สิ่งนั้นก็กลับสำเร็จ." ความเศร้าโศกนั้น กับความเศร้าโศกถึงบุตร เป็นอันเดียวกันเทียว ยังความร้อนในท้องให้เกิดขึ้น ให้เกิดโรคอติสาร[๑]แล้ว. แม้ลูกสาวของเศรษฐี ก็บังคับพวกคนว่า "ถ้าว่าใคร ๆ มาจากสำนักของเศรษฐี, ท่านยังไม่บอกแก่เราแล้ว อย่าบอกแก่เศรษฐีบุตรก่อน. แม้เศรษฐีเล่า ก็คิดว่า "บัดนี้ เราจะไม่ทำบุตรชั่วชาติคนนั้นให้เป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติของเรา" ดังนี้แล้ว จึงบอกนายเสมียนคนหนึ่งว่า "ลุง ฉันปรารถนาจะพบบุตรของฉัน, ท่านจงส่งคนรับใช้ไปคนหนึ่ง ให้เรียกบุตรของฉันมา." เขารับว่า "ได้จ้ะ" ให้หนังสือแล้ว ส่งคนผู้หนึ่งไป. ฝ่ายลูกสาวของเศรษฐี ทราบว่าบุรุษนั้นมายืนอยู่ที่ประตู ให้เรียกเขามาแล้ว ถามว่า "อะไร ? พ่อ."

คนรับใช้. เศรษฐี ไม่สบาย เพื่อจะพบลูกชาย ให้เรียก (เขา) แม่เจ้า.

เศรษฐีธิดา. พ่อ เศรษฐียังมีกำลัง หรือถอยกำลัง ?

คนรับใช้. ยังมีกำลัง บริโภคอาหารได้อยู่ก่อน แม่เจ้า.

ลูกเศรษฐีนั้น ไม่ให้บุตรเศรษฐีทราบเทียว ให้ ๆ ที่อยู่และเสบียงทางแก่เขาแล้ว กล่าวว่า "ท่านจักไปได้ในเวลาที่ฉันส่งไป จงพักอยู่ก่อน."

๑. โรคอันยังโลหิตให้แล่นไปยิ่ง, โรคลงแดง.

มหาเศรษฐี ได้กล่าวกะนายเสมียนอีกว่า "ลุง ท่านยังไม่ได้ส่งหนังสือไปยังสำนักบุตรของฉันหรือ ?"

นายเสมียน. ส่งไปแล้ว นาย คนผู้ไปแล้ว ยังไม่มาก่อน.

เศรษฐี. ถ้ากระนั้น ท่านจงส่งผู้อื่นไปอีก.

นายเสมียนนั้น ส่งไปแล้ว.

ลูกสาวของเศรษฐี ปฏิบัติแม้ในบุรุษนั้น อย่างนั้นเหมือนกัน. ในกาลนั้น โรคของเศรษฐี หนักแล้ว. ภาชนะหนึ่งเข้า, ภาชนะหนึ่งออก.

เศรษฐี จึงถามนายเสมียนอีกว่า "ลุง ท่านยังไม่ได้ส่งหนังสือไปยังสำนักบุตรของฉันแล้วหรือ."

นายเสมียน. ส่งไปแล้ว นาย แต่คนที่ไปยังไม่กลับ.

เศรษฐี. ถ้ากระนั้น ท่านจงส่งผู้อื่นไปอีก.

นายเสมียนนั้นส่งไปแล้ว. ลูกสาวเศรษฐี ถามประพฤติเหตุนั้น แม้กะบุรุษผู้มาในวาระที่ ๓ แล้ว. บุรุษผู้นั้น บอกว่า "ข้าแต่นาย เศรษฐี ป่วยหนัก ตัดอาหารเสียแล้ว มีความตายเป็นเบื้องหน้า, ภาชนะหนึ่งออก ภาชนะหนึ่งเข้า." ลูกสาวของเศรษฐีจึงคิดว่า "บัดนี้ เป็นเวลาที่เขาควรไปได้" จึงบอกแก่เศรษฐีบุตรว่า "ทราบว่า คุณพ่อของท่านป่วย." เมื่อเขากล่าวว่า "พูดอะไร ? หล่อน" จึงพูดว่า "ความไม่สำราญมีแก่บิดาของท่านนั้น นาย."

โฆสกะ. บัดนี้ ฉันควรทำอย่างไร ?

เศรษฐีธิดา. นาย เราจัดถือเครื่องบรรณาการคันเกิดจาก

บ้านส่วย ๑๐๐ บ้าน ไปเยี่ยมท่าน.

นายโฆสกะนั้น รับว่า "จ้ะ" แล้วให้คนนำเครื่องบรรณาการมา เอาเกวียนบรรทุก หลีกไปแล้ว.

ครั้งนั้น ลูกสาวของเศรษฐีนั้น พูดกะโฆสกะนั้นว่า "บิดาของท่านถอยกำลัง, เมื่อเราถือเอาเครื่องบรรณาการมีประมาณเท่านี้ไป จักเป็นการเนิ่นช้า, ขอท่านจงให้ขนบรรณาการนี้กลับเถิด" ดังนี้แล้ว จึงส่งบรรณาการนั้นทั้งหมดไปสู่เรือนแห่งตระกูลของตน แล้วพูดอีกว่า "นาย ท่านพึงยืนข้างเท้าแห่งบิดาของท่าน, ฉันจักยืนข้างเหนือศีรษะ." เมื่อเข้าไปสู่เรือนนั่นเทียว นางก็บังคับพวกคนของตนว่า "พวกท่าน จงถือเอาการรักษาทั้งข้างหน้าเรือนทั้งข้างหลังเรือน. ก็ในเวลาที่เข้าไป เศรษฐีบุตรได้ยืนอยู่แล้วที่ข้างเท้าของบิดา, ส่วนภรรยาได้ยืนข้างเหนือศีรษะ.

[เศรษฐีทำกาละ]

ในขณะนั้น เศรษฐีนอนหงายแล้ว. ส่วนนายเสมียน เมื่อนวดเท้าของเศรษฐีนั้น จึงพูดว่า "นาย บุตรชายของท่านมาแล้ว."

เศรษฐี. เขา อยู่ที่ไหน ?

นายเสมียน. เขา ยืนอยู่ที่ปลายเท้า.

ครั้งนั้น เศรษฐี เห็นบุตรชายนั้นแล้ว จึงให้เรียกนายเสมียนมาแล้ว ถามว่า "ในเรือนของฉันมีทรัพย์อยู่เท่าไร ?" เมื่อนายเสมียนเรียนว่า "นาย มีอยู่ ๔๐ โกฏิเท่านั้น, แต่เครื่องอุปโภคบริโภคและบ้าน นา สัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้า ยานพาหนะ มีอยู่จำนวน

เท่านี้ ๆ," ใคร่จะพูดว่า "ฉันไม่ให้ทรัพย์ มีประมาณเท่านี้แก่โฆสกะ บุตรของฉัน," (กลับ) พูดว่า "ฉันให้." ลูกสาวเศรษฐีฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า "เศรษฐีนี้ เมื่อพูด พึงพูดคำอะไรอื่น" เป็นเหมือนเร่าร้อน ด้วยความโศก สยายผม ร้องไห้กล่าวว่า "คุณพ่อ พูดอะไรนี่. พวกเราฟังคำของท่าน ชื่อแม้นี้, พวกเราไม่มีบุญหนอ" ดังนี้แล้ว จึงเอาศีรษะประหารเศรษฐีนั่นที่ท่ามกลางอก ล้อมลงเอาศีรษะกลิ้งเกลือกอยู่ที่ท่ามกลางอกของเศรษฐีนั้น แสดงอาการคร่ำครวญ จนเศรษฐีไม่อาจพูดได้อีก. แม้เศรษฐี ก็ได้ทำกาละในขณะนั้นเอง.

[พระเจ้าอุเทนประทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายโฆสกะ]

ชนทั้งหลายสดับว่า "เศรษฐีถึงอนิจกรรมแล้ว" จึงไปกราบทูลพระเจ้าอุเทน. พระเจ้าอุเทน ทรงให้ทำฌาปนกินสรีระของเศรษฐีนั้นแล้ว ตรัสถามว่า "ก็ลูกชายหรือลูกหญิงของเศรษฐีนั้นมีอยู่หรือ ?"

ชนทั้งหลายกราบทูลว่า "มีอยู่ พระเจ้าข้า ลูกชายของเศรษฐีนั้น ชื่อว่า โฆสกะ, เศรษฐีนั้น มอบหมายทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้แก่โฆสกะนั้นแล้ว ก็ถึงแก่อนิจกรรม พระเจ้าข้า." พระราชาทรงให้เรียกตัวเศรษฐีบุตรมาแล้วในกาลอื่น. ก็ในวันนั้นฝนตก, ที่พระลานหลวง มีน้ำขังอยู่ในที่นั้น ๆ เศรษฐีบุตรไปแล้ว ด้วยหวังว่า "จักเฝ้าพระราชา." พระราชา ทรงเปิดพระแกล ทอดพระเนตรดูนายโฆสกะนั้นเดินมาอยู่ ทรงเห็นเขาโดดน้ำที่พระลานหลวงเดินมา จึงตรัสถามเขา ซึ่งมาถวายบังคมแล้วยืนอยู่ว่า "พ่อ เจ้าชื่อโฆสกะ

หรือ ?" เมื่อเขาทูลว่า "ถูกแล้ว พระเจ้าข้า" ทรงปลอบเขาว่า "เจ้าอย่าเสียใจว่า 'บิดาของเราถืออนิจกรรมแล้ว' เราจักให้ตำแหน่งเศรษฐี อันเป็นของบิดาของเจ้าแก่เจ้านั่นเอง" ดังนี้แล้ว ทรงส่งเขาไปว่า "จงไปเถิด พ่อ" และพระราชา ได้ประทับยืนทอดพระเนตรดูเขาซึ่งไปอยู่เทียว. เขาไม่โดดน้ำที่เขาโดดในเวลาที่มาได้ลงไปค่อย ๆ.

ครั้งนั้น พระราชา ตรัสสั่งให้เรียกนายโฆสกะนั้นมาจากที่นั้นแล แล้วตรัสถามว่า "เพราะเหตุไรหนอ ? พ่อ ท่านเมื่อมาสู่สำนักของเราจึงโดดน้ำมาแล้ว. เมื่อไป เดี๋ยวนี้ลงไปแล้ว จึงค่อย ๆ เดินไป." นายโฆสกะ ทูลว่า "เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้า ยังเป็นเด็ก ในขณะนั้น, นี้ชื่อว่า เป็นเวลาเล่น. ก็ในกาลนี้ ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับทราบตำแหน่งจากพระองค์แล้ว. เพราะฉะนั้นการที่ข้าพระองค์ไม่เที่ยวเหมือนในกาลก่อน แล้วค่อย ๆ ไป จึงควรในเดี๋ยวนี้."

พระราชทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า "ชายผู้นี้ มีปัญญา. เราจักให้ตำแหน่งเศรษฐี แก่เขาในบัดนี้เถิด" ดังนี้แล้ว ประทานโภคะที่บิดาบริโภคแล้ว ได้ประทานตำแหน่งเศรษฐี พร้อมด้วยสรรพวัตถุ ๑๐๐ อย่าง.

[นายโฆสกะรับตำแหน่งเศรษฐี]

นายโฆสกะนั้น ยืนอยู่บนรถ ได้กระทำประทักษิณพระนครแล้ว. ที่อันนายโฆสกะนั้นแลดูแล้ว ๆ ย่อมหวั่นไหว. แม้ลูกสาว

ของเศรษฐี นั่งปรึกษากับนางกาลีสาวใช้ว่า "แม่กาลี สมบัติมีประมาณเท่านี้ สำเร็จแล้วแก่บุตรของท่าน ก็เพราะอาศัยเรา."

กาลี. เพราะเหตุไร ? แม่.

เศรษฐีธิดา. เพราะโฆสกะนี้ ผู้จดหมายฆ่าตัวตายไว้ที่ชายผ้ามาสู่เรือนของพวกเรา, ครั้งนั้น ฉันฉีกจดหมายฉบับนั้นของเขาเขียนจดหมายฉบับอื่น เพื่อให้ทำมงคลกับฉัน ทำอารักขาในเขาสิ้นกาลเท่านี้.

กาลี. แม่ ท่านรู้เห็นเพียงเท่านี้, แต่เศรษฐีมุ่งแต่จะฆ่าเขาตั้งแต่เขาเป็นเด็ก ก็ไม่อาจเพื่อจะฆ่าได้, อาศัยนายโฆสกะนี้อย่างเดียว สิ้นทรัพย์ไปมากมาย.

เศรษฐีธิดา. แม่ เศรษฐีทำกรรมหนักหนอ.

เศรษฐีธิดานั้น เห็นนายโฆสกะนั้น กระทำประทักษิณพระนครเข้าไปสู่เรือน จึงหัวเราะ ด้วยคิดว่า "สมบัติมีประมาณเท่านี้ ๆ สำเร็จแล้ว ก็เพราะอาศัยเรา."

ครั้งนั้น เศรษฐีบุตร เห็นอาการนั้น จึงถามว่า "ท่านหัวเราะทำไม ?"

เศรษฐีธิดา. เพราะอาศัยเหตุอันหนึ่ง.

เศรษฐีบุตร. จงบอกเหตุนั้น.

เศรษฐีธิดานั้น ไม่บอกแล้ว.

เศรษฐีบุตรนั้น จึงขู่ว่า "ถ้าไม่บอก จะฟันเจ้าให้เป็น ๒ ท่อน" ดังนี้ จึงชักดาบออกแล้ว.

เศรษฐีธิดานั้น จึงบอกว่า "ดิฉันหัวเราะ ก็เพราะคิดว่า 'สมบัติมีประมาณเท่านี้ นี้ ท่านได้แล้ว ก็เพราะอาศัยฉัน."

เศรษฐี. ถ้าว่าคุณพ่อของฉัน มอบมรดกของตนให้แก่ฉันแล้ว ท่านจะได้เป็นอะไรในทรัพย์นั้น. ได้ยินว่า เศรษฐี ไม่รู้เรื่องอะไรสิ้นกาลเท่านี้, เพราะฉะนั้น จึงไม่เชื่อถ้อยคำของเศรษฐีธิดานั้น. ครั้งนั้น เศรษฐีธิดานั้น ได้เล่าเรื่องนั้นทั้งหมด แก่เศรษฐีบุตรนั้นว่า "บิดาของท่าน ให้หนังสือฆ่า (ตัว) ส่งท่านมาแล้ว, ดิฉันทำกรรมอย่างนี้ ๆ รักษาท่านไว้แล้ว." เศรษฐีบุตรไม่เชื่อ พูดว่า "ท่านพูดไม่จริง" จึงคิดว่า "เราจักถามแม่กาลี" ดังนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า "ได้ยินว่า อย่างนั้นหรือ ? แม่." นางกาลี จึงกล่าวว่า "พ่อ ตั้งแต่ท่านเป็นเด็ก เศรษฐีประสงค์จะฆ่าท่าน แต่ไม่อาจเพื่อจะฆ่าได้, อาศัยท่าน สิ้นทรัพย์ไปมากมาย, ท่านพ้นแล้วจากความตายในที่ ๗ แห่ง, บัดนี้ มาแล้ว จากบ้านส่วย ถึงตำแหน่งเศรษฐี พร้อมกับด้วยสรรพวัตถุอย่างละ ๑๐๐."

เศรษฐีนั้น ฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า "เราทากรรมหนักหนอ เราพ้นแล้วจากความตายเห็นปานนี้แล แล้วเป็นอยู่ด้วยความประมาทไม่สมควร, เราจักไม่ประมาท" ดังนี้ สละทรัพย์วันละพัน เริ่มตั้งทานไว้ เพื่อคนเดินทางไกลและคนกำพร้า เป็นต้นแล้ว.

กุฎุมพี ชื่อว่ามิตตะ ได้เป็นผู้ขวนขวายในการทานของเศรษฐีนั้นแล้ว.

ความอุบัติของโฆสกะเศรษฐี เป็นดังนี้.

[ทำลายฝาเรือนหนีย่อมพ้นอหิวาตก์]

ในกาลนั้น เศรษฐี นามว่า ภัททวดีย์ ในภัททวดีนคร ได้เป็นอทิฏฐบุพพสหาย[๑]ของโฆสกเศรษฐีแล้ว. โฆสกเศรษฐี ได้ฟังสมบัติและประเทศของภัททวดียเศรษฐี ในสำนักของพวกพ่อค้า ซึ่งมาแล้ว จากภัททวดีนคร ปรารถนาความเป็นสหายกับเศรษฐีนั้น จึงส่งเครื่องบรรณาการไปแล้ว. แม้ภัททวดียเศรษฐี ได้ฟังสมบัติและวัยและประเทศของโฆสกเศรษฐี ในสำนักของพวกพ่อค้า ซึ่งมาแล้ว จากกรุงโกสัมพี ปรารถนาความเป็นสหายกับเศรษฐี จึงส่งเครื่องบรรณาการไปแล้ว เศรษฐีทั้ง ๒ นั้น ได้เป็นอทิฏฐบุพพสหายกันและกัน อยู่แล้ว อย่างนี้.

ในการอื่น อหิวาตกโรคตกแล้ว ในเรือนของภัททวดียเศรษฐี เมื่ออหิวาตกโรคนั้นตกแล้ว แมลงวันย่อมตายก่อน, ต่อนั้น ตั๊กแตน หนู ไก่ สุกร สุนัข แมว โค ทาสหญิง ทาสชาย ย่อมตายไปโดยลำดับกันทีเดียว. มนุษย์เจ้าของเรือนย่อมตายทีหลังเขาทั้งหมด. ในชนเหล่านั้น พวกใดทำลายฝาเรือนหนีไป พวกนั้นย่อมได้ชีวิต. แม้ในกาลนั้น เศรษฐี ภริยาและลูกสาว ก็หนีไปโดยวิธีนั้น ปรารถนาจะเห็นโฆสกเศรษฐี จึงดำเนินไปสู่กรุงโกสัมพี. ๓ คนนั้น มีเสบียงหมดลงในระหว่างทาง มีสรีระอิดโรยด้วยลมและแดด และด้วยความหิวกระหาย ถึงกรุงโกสัมพีด้วยความลำบาก อาบน้ำในสถานอันสบายด้วยน้ำแล้ว ก็เข้าไปสู่ศาลาแห่งหนึ่ง ที่ประตูเมือง.

๑. เพื่อนที่ไม่เคยพบเห็นกัน.

ในกาลครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกะภริยาว่า "นางผู้เจริญ ผู้มาโดยทำนองนี้ ย่อมไม่ถูกใจแม้ของแม่ผู้บังเกิดเกล้า, ทราบว่า สหายของเราสละทรัพย์วันและพัน ให้ทานแก่คนเดินทาง คนกำพร้าเป็นต้น เราส่งลูกสาวไปในที่นั้น ให้นำอาหารมา บำรุงสรีระในที่นี้แล สักวันสองวันแล้ว จึงจักเยือนสหาย." นางรับว่า "ดีแล้ว นาย." เขาพากันพักอยู่ที่ศาลานั่นแล. ในวันรุ่งขึ้น เมื่อเขาบอกเวลาแล้ว เมื่อคนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น กำลังไปเพื่อต้องการอาหาร, มารดาและบิดาจึงส่งลูกสาวไปด้วยคำว่า "แม่ จงไปนำอาหารมาเพื่อพวกเรา." ธิดาของตระกูลที่มีโภคะมาก ไม่ละอายเทียว เพราะความที่ตนมีความละอายอันความวิบัติตัดขาดแล้ว ถือถาดไปเพื่อต้องการอาหารกับคนกำพร้า อันมิตตกุฎุมพี ถามว่า "ท่านจักรับกี่ส่วน ? แม่" ก็บอกว่า "๓ ส่วน." ทีนั้น มิตตกุฎุมพี จึงให้ภัตตาหาร ๓ ส่วนแก่นาง. เมื่อนางนำภัตรมาแล้ว ทั้ง ๓ ก็นั่งเพื่อบริโภคร่วมกัน. ครั้งนั้น มารดาและลูกสาว จึงกล่าวกะเศรษฐีว่า "นาย อันความวิบัติ ย่อมเกิดขึ้นแม้แก่ตระกูลใหญ่, อย่านึกถึงพวกฉัน จงบริโภคเถิด, อย่าคิดเลย." อ้อนวอนด้วยประการต่าง ๆ ยังเศรษฐีนั้น ให้บริโภคแล้ว ด้วยประการอย่างนี้.

เศรษฐีนั้น บริโภคแล้ว ไม่สามารถจะให้อาหารย่อยได้, เมื่ออรุณขึ้นไปอยู่, ก็ได้ทำกาละแล้ว. มารดาและลูกสาว คร่ำครวญร่ำไห้ด้วยประการต่าง ๆ. ในวันรุ่งขึ้น เด็กหญิง (กุมาริกา) เดินร้องไห้ไปเพื่อต้องการอาหาร อันมิตตกุฎุมพีนั้น เห็นเขาแล้วจึงถาม

ว่า "ท่านจักรับกี่ส่วน ? แม่" จึงบอกว่า "๒ ส่วน." มิตตกุฎุมพีนั้น จึงได้ให้ ๒ ส่วน. นางนำมาแล้ว ก็อ้อนวอนให้มารดาบริโภค. มารดานั้น อันธิดาของตนนั้น อ้อนวอนอยู่ บริโภคแล้ว ไม่สามารถจะให้อาหารย่อยได้ ในวันนั้น ก็ได้ทำกาละแล้ว. เด็กหญิงผู้เดียวเท่านั้น ร้องไห้ร่ำไร เป็นผู้มีความทุกข์เพราะความหิว อันเกิดขึ้นแล้วอย่างหนัก เพราะความเกิดขึ้นแห่งทุกข์นั้น ในวันรุ่งขึ้น เดินร้องไห้ไปเพื่อต้องการอาหาร กับพวกยาจก อันมิตตกุฎุมพี ถามว่า "ท่านจักรับกี่ส่วน ? แม่" จึงบอกว่า "ส่วนเดียว." มิตตกุฎุมพี จำนางผู้รับภัตรได้ทั้ง ๓ วัน, เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวกะนางว่า "จงฉิบหายเถิด หญิงถ่อย วันนี้เจ้ารู้จักประมาณท้องของเจ้าหรือ ?" ธิดามีตระกูลสมบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ เหมือนต้องประหารด้วยหอกที่อก และเหมือนรดด้วยน้ำด่างที่แผล ร้องถามว่า "อะไร ? นาย."

มิตตกุฎุมพี. วันก่อนเจ้ารับเองไปแล้ว ๓ ส่วน, วันวาน ๒ ส่วน วันนี้รับเอาส่วนเดียว, วันนี้ เจ้ารู้ประมาณท้องของตัวแล้วหรือ ?

กุลธิดา. นาย ท่านอย่าเข้าใจฉันว่า "รับไปเพื่อตนเองผู้เดียว."

มิต. เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไมจึงรับเอาไป ๓ ส่วนเล่า ? แม่.

กุล. ในวันก่อน พวกฉันมีกัน ๓ คน นาย, วานนี้ มี ๒ คน. วันนี้ มีฉันผู้เดียวเท่านั้น.

มิตตกุฎุมพี จึงถามว่า "ด้วยเหตุไร ?" ฟังเรื่องทั้งหมด อันนางบอกแล้ว ตั้งแต่ต้น ไม่สามารถจะกลั้นน้ำตาไว้ได้ เกิดความเศร้าใจอย่างเหลือเกิน จึงบอกว่า "แม่ เมื่อมีเหตุอย่างนี้ อย่า

คิดไปเลย, ท่านเป็นธิดาของภัททวดียเศรษฐี ตั้งแต่วันนี้ไป จงเป็นธิดาของเราเถิด" ดังนี้แล้ว จุมพิตที่ศีรษะ นำไปสู่ที่เรือน ตั้งไว้ในตำแหน่งธิดาคนโตของตนแล้ว.

[เพราะทำรั้วจึงชื่อสามาวดี]

เศรษฐีธิดานั้น ฟังเสียงอึงคนึงในโรงทาน จึงถามว่า "พ่อทำไม พ่อจึงไม่ทำชนนี้ให้เงียบเสียงแล้วให้ทานเล่า ?"

มิตตกุฎุมพี จึงกล่าวว่า "ไม่อาจเพื่อทำได้ แม่."

ธ. อาจ พ่อ.

ม. อย่างไร ? แม่.

ธ. พ่อ ขอท่านจงล้อมโรงทาน ติดประตูไว้ ๒ แห่ง พอประมาณคนผู้เดียวเข้าไปได้เท่านั้นแล้ว จงบอกว่า "พวกท่านจงเข้าประตูหนึ่ง ออกประตูหนึ่ง" ด้วยอาการอย่างนี้ ชนทั้งหลายก็จักเงียบเสียง รับทาน.

มิตตกุมฎุพีนั้น ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า "อุบายเข้าทีดีแม่" ดังนี้ ให้กระทำดังนั้นแล้ว. แม้เศรษฐีธิดานั้น ในกาลก่อนชื่อสามา, แต่เพราะนางให้กระทำรั้ว จึงชื่อว่า สามาวดี, จำเดิมแต่นั้น ความโกลาหลในโรงทาน ก็ขาดหายไป. โฆสกเศรษฐีได้ฟังเสียงนั้น ในกาลก่อน ก็พอใจว่า "เสียงในโรงทานของเรา." แต่เมื่อไม่ได้ยินเสียง ๒-๓ วัน จึงถามมิตตกุฎุมพี ผู้มีสู่ที่บำรุงของตนว่า "ทานเพื่อคนกำพร้าและเพื่อคนเดินทางไกลเป็นต้น อันท่านยังให้อยู่หรือ ?"

มิตตกุฎุมพี. ขอรับ นาย.

โฆสกเศรษฐี. เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไม ฉันจึงไม่ได้ยินเสียง ๒-๓ วัน ?

มิต. ฉันทำอุบาย โดยอาการที่พวกเขาจะไม่มีเสียงรับกัน.

โฆ. เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำในกาลก่อนเล่า ?

มิต. เพราะไม่รู้ นาย.

โฆ. เดี๋ยวนี้ ท่านรู้ได้อย่างไร ?

มิต. ลุกสาวของฉันบอกให้ นาย.

โฆ. อันลูกสาวของท่าน ที่ฉันไม่รู้จัก มีอยู่หรือ ?

มิตตกุฎุมพีนั้น เล่าเรื่องของภัททวดียเศรษฐีทั้งหมด จำเดิมแต่เกิดอหิวาตกโรคแล้ว ก็บอกความที่ตนตั้งธิดาของเศรษฐีนั้นไว้ในตำแหน่งลูกสาวคนโตของตน.

ครั้งนั้น เศรษฐี กล่าวกะมิตตกุฎุมพีนั้นว่า "เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่บอกแก่ฉัน ? ธิดาแห่งสหายของฉัน ก็ชื่อว่าธิดาของฉัน" ดังนี้แล้ว ให้เรียกนางสามาวดีนั้นมาถามว่า "แม่ ท่านเป็นลูกสาวเศรษฐีหรือ ?"

สามาวดี. จ้ะ พ่อ.

โฆสกเศรษฐี กล่าวว่า "ถ้ากระนั้น เจ้าอย่าคิดไป เจ้าเป็นธิดาของฉัน" ดังนี้ จุมพิตนางสามาวดีนั้นที่ศีรษะ ให้หญิง ๕๐๐ แก่นางสามาวดีนั้น เพื่อประโยชน์แก่ความเป็นบริวาร ตั้งนางสามาวดีนั้นไว้ในตำแหน่งธิดาคนโตของตนแล้ว.

[พระเจ้าอุเทนได้อัครมเหสี]

อยู่มา ณ กาลวันหนึ่ง ในนครนั้น ประกาศนักษัตรฤกษ์แล้ว ก็ในงานนักษัตรฤกษ์นั้น แม้กุลธิดาทั้งหลาย ผู้มิได้ออกไปภายนอก ต่างพากันเดินไปสู่แม่น้ำ อาบน้ำกับด้วยบริวารของตน ๆ. เพราะเหตุนั้น ในวันนั้น แม้นางสามาวดี อันหญิง ๕๐๐ แวดล้อมแล้ว ก็ได้ไปเพื่ออาบน้ำ โดยทางพระลานหลวงเช่นเดียวกัน. ฝ่ายพระเจ้าอุเทน ประทับอยู่ที่สีหบัญชร[๑] ทอดพระเนตรเห็นนางสามาวดีนั้น จึงตรัสถามว่า "พวกนี้ หญิงฟ้องของใคร ?"

ราชบุรุษ ทูลว่า "ไม่เป็นหญิงฟ้อนของใคร พระเจ้าข้า."

อุ. เมื่อเป็นเช่นนี้ เป็นลูกสาวของใครเล่า ?

ร. เป็นลูกสาวของโฆสกเศรษฐี พระเจ้าข้า นางนั้นชื่อสามารวดี.

พระเจ้าอุเทน พอทอดพรเนตรเห็น ก็ทรงเกิดพระสิเนหา จึงรับสั่งให้ส่งสาส์นไปให้เศรษฐีว่า "ได้ยินว่า ขอท่านเศรษฐี จงส่งธิดามาให้แก่ฉัน."

ศ. ส่งไม่ได้ พระเจ้าข้า.

อุ. ได้ยินว่า ขอท่านเศรษฐีอย่าทำอย่างนี้เลย, ขอท่านเศรษฐี จงส่งมา จงได้.

ศ. พวกข้าพระพุทธเจ้า ชื่อว่าคฤหบดี ให้ไม่ได้ ก็เพราะกลัวภัยคือการโบยตีคร่านางกุมาริกา พระเจ้าข้า.

๑. หน้าต่าง.

พระราชาทรงกริ้ว จึงรีบสั่งให้ตีตราเรือน จับเศรษฐีและภริยาของเศรษฐีที่มือให้ทำไว้ ณ ภายนอก. นางสามาวดี อาบน้ำแล้วกลับมา ไม่ได้โอกาสเพื่อเข้าสู่บ้านได้ จึงถามว่า "นี่อะไร ? พ่อ" บิดาตอบว่า "แม่ ในหลวง ส่งสาส์นมา เพราะเหตุแห่งเจ้า. เมื่อพวกเรา กล่าวว่า 'ไม่ให้' จึงรับสั่งให้ตีตราเรือน แล้วทรงรับสั่งให้ทำพวกเราไว้ ณ ภายนอก." นางสามาวดีจึงกล่าวว่า "พ่อกรรมหนักอันพ่อทำแล้ว, ธรรมดาพระราชา เมื่อส่งสาส์นมาแล้วไม่ควรทูลว่า 'ไม่ให้' ควรทูลว่า 'ถ้าพระองค์จงทรงรับธิดาของข้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งบริวาร ก็จะถวาย สิพ่อ." เศรษฐีกล่าวว่า "ดีละ แม่ เมื่อเจ้าพอใจ พ่อก็จักทำตามอย่างนั้น" ดังนี้แล้วจึงให้สาส์นไปถวายพระราชาตามนั้น.

พระราชา ทรงรับว่า "ดีแล้ว" ทรงนำนางสามาวดีนั้นมาพร้อมทั้งบริวาร ทรงอภิเษก ตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีแล้ว. หญิงที่เหลือ ก็ได้เป็นบริวารของนางเหมือนกัน.

นี้เป็นเรื่องของนางสามาวดี.

[พระเจ้าอุเทนถูกจับ][๑]

ก็พระเจ้าอุเทน ได้มีพระราชเทวีอีกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระนางวาสุลทัตตา เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าจัณฑปัชโชต. ความพิสดารว่า ในเมืองอุชเชนี มีพระราชาทรงพระนามว่า พระเจ้าจัณฑปัชโชต. วันหนึ่ง พระองค์เสด็จมาจากพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรดูสมบัติของพระองค์แล้ว ตรัสว่า "สมบัติเช่นนี้ ของใคร ๆ แม้อื่น มีไหมหนอ ?" เมื่ออำมาตย์กราบทูลว่า "นี่จะชื่อว่าสมบัติอะไร ? สมบัติของพระเจ้าอุเทนในเมืองโกสัมพีมากยิ่งนัก" ดังนี้แล้วตรัสว่า "ถ้าอย่างนั้น เราจักจับพระเจ้าอุเทนนั้น."

อำมาตย์. ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจับท้าวเธอได้ พระเจ้าข้า.

พระราชา. เราจักทำอุบายบางอย่าง จับให้ได้.

อำมาตย์. ไม่สามารถดอก พระเจ้าข้า.

พระราชา. เพราะเหตุอะไรเล่า ?

อำมาตย์. เพราะพระเจ้าอุเทนนั้น รู้ศิลปะ ชื่อหัสดีกันต์, ทรงร่ายมนต์แล้วดีดพิณหัสดีกันต์อยู่ จะให้ช้างหนีไปก็ได้, จะจับเอาก็ได้, ผู้ที่พรั่งพร้อมด้วยพาหนะช้างชื่อว่าเช่นกับท้าวเธอ เป็นไม่มี.

พระราชา. เราไม่อาจที่จะจับเขาได้หรือ ?

อำมาตย์. พระเจ้าข้า หากพระองค์มีความจำนงพระทัยฉะนี้โดยส่วนเดียวแล้ว, ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงรับสั่งให้นายช่างทำช้างไม้ขึ้น แล้วส่งไปยังที่อยู่ของพระเจ้าอุเทนนั้น ; ท้าวเธอทรงสดับ

๑. พระมหาบุญรอด ป. ๗ วัดกันมาตุยาราม แปล.

ถึงพาหนะช้างหรือพาหนะม้าแล้ว ย่อมเสด็จไป แม้สู่ที่ไกล. เรา จักสามารถจับท้าวเธอผู้เสด็จมาในที่นั้นได้.

พระราชา ตรัสว่า "อุบายนี้ ใช้ได้" ดังนี้แล้ว จึงรับสั่ง ให้นายช่างทำช้างยนต์สำเร็จด้วยไม้ เอาผ้าเก่าหุ้มข้างนอก แล้วทำ เป็นลวดลาย ให้ปล่อยไปที่ริมสระแห่งหนึ่ง ในที่ใกล้แว่นแคว้นของ พระเจ้าอุเทนนั้น. บุรุษ ๖๐ คนเดิมไปมาภายในท้องช้าง, พวกเขา นำมูลช้างมาทิ้งไว้ในที่นั้น ๆ. พรานป่าคนหนึ่ง เห็นช้างแล้วก็คิดว่า "ช้างนี้ คู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดินของเรา" ดังนี้แล้ว จึงไปกราบ ทูลพระเจ้าอุเทนว่า "พระเจ้าข้า ข้าพระองค์พบช้างตัวประเสริฐ ซึ่งเผือกล้วน มีส่วนเปรียบด้วยยอดเขาไกรลาส คู่ควรแก่พระองค์ ทีเดียว." พระเจ้าอุเทน ให้พรานป่านั้นแลเป็นผู้นำทาง ขึ้นทรงช้าง พร้อมด้วยบริวาร เสด็จออกไปแล้ว เหล่าจารบุรุษ ทราบการเสด็จ มาของท้าวเธอ จึงไปกราบทูลแด่พระเจ้าจัณฑปัชโชต. พระเจ้า จัณฑปัชโชตนั้น เสด็จมาแล้ว ซุ่มพลนิกายไว้ ๒ ข้าง ปล่อยว่าง ไว้ตรงกลาง. พระเจ้าอุเทนไม่ทรงทราบ ถึงการเสด็จมาของท้าวเธอ จึงติดตามช้างไป. มนุษย์ที่อยู่ข้างใน รีบพาช้างไม้หนีไปโดยเร็ว เมื่อพระราชา ทรงร่ายมนต์ดีดพิณอยู่, ช้างไม้ ทำเหมือนไม่ได้ยิน เสียงแห่งสายพิณ หนีไปถ่ายเดียว. พระราชา ไม่อาจทันพระยาช้างได้ จึงเสด็จขึ้นม้าติดตามไป. เมื่อท้าวเธอรีบตามไปโดยเร็ว พลนิกาย ก็ล้าหลัง. พระราชา ได้เป็นผู้ (เสด็จ) พระองค์เดียวเท่านั้น. ครั้งนั้น เหล่าบุรุษของพระเจ้าจัณฑปัชโชต ซึ่งดักซุ่มอยู่แล้ว ณ ๒ ข้าง (ทาง)

จึงจับท้าวเธอถวายพระเจ้าแผ่นดินของตน. ต่อมา พลนิกายของท้าวเธอ ทราบว่า พระราชาของตนตกไปสู่อำนาจแห่งข้าศึกแล้ว จึงตั้งค่ายอยู่ภายนอก.

[พระเจ้าจัณฑปัชโชตให้ลูกสาวเรียนมนต์]

ฝ่ายพระเจ้าจัณฑปัชโชต ทรงสั่งให้จับพระเจ้าอุเทนอย่างจับเป็น แล้วขังไว้ในเรือนขังโจรหลังหนึ่ง ให้ปิดประตูเสีย ทรงดื่มน้ำชัยบานตลอด ๓ วัน. ในวันที่ ๓ พระเจ้าอุเทนทรงถามพวกผู้คุม

"พ่อทั้งหลาย พระเจ้าแผ่นดินของพวกเจ้าไปไหนเสีย."

พวกผู้คุม. พระเจ้าแผ่นดิน ทรงดื่มน้ำชัยบาน ด้วยทรงยินดีว่าเราจับปัจจามิตรได้."

พระเจ้าอุเทน. พระเจ้าแผ่นดินของพวกเจ้ามีกิริยาช่างกระไรดังผู้หญิง, การจับพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นศัตรูกันได้แล้ว จะปล่อยหรือฆ่าเสีย จึงควรมิใช่หรือ ? นี่สิ กลับให้เรานั่งทนทุกข์ แล้วไปนั่งดื่มน้ำชัยบานเสีย.

ผู้คุมเหล่านั้น ก็พากันไปทูลเนื้อความนั้นแด่พระราชา พระองค์เสด็จไปตรัสถามว่า "ได้ยินว่า ท่านพูดอย่างนี้ จริงหรือ ?"

อุเทน. ถูกแล้ว ท่านมหาราชเจ้า.

จัณฑปัชโชต. ดีละ เราจักปล่อยท่าน, ทราบว่า ท่านมีมนต์เช่นนี้, ท่านจักให้มนต์นั้นแก่เราไหม ?

อุ. ตกลง ข้าพเจ้าจักให้. ในเวลาเรียน จงไหว้ข้าพเจ้าแล้วเรียนมนต์นั้น ; ก็ท่านจักไหว้ข้าพเจ้าหรือไม่เล่า ?

จ. เราจักไหว้ท่านทำไม.

อุ. ท่านจักไม่ไหว้หรือ ?

จ. เราจักไม่ไหว้.

อุ. แม้ข้าพเจ้า ก็จักไม่ให้.

จ. เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจักลงราชอาชญาแก่ท่าน.

อุ. เชิญทำเถิด. ท่านเป็นอิสระแก่ร่างกายของข้าพเจ้า, แต่ไม่เป็นอิสระแก่จิต.

พระราชา ทรงสดับถ้อยคำอันองอาจของท้าวเธอแล้ว จึงทรงดำริว่า "เราจักเรียนมนต์ของพระเจ้าอุเทนนี้ ได้อย่างไรหนอ ?" แล้วทรงคิดได้ว่า "เราไม่อาจให้คนอื่นรู้มนต์นี้, เราจักให้ธิดาของเราเรียนในสำนักพระเจ้าอุเทนนี้ แล้วจึงเรียนเอาในสำนักของนาง." ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงตรัสกะพระเจ้าอุเทนนั้นว่า "ท่านจักให้แก่คนอื่นผู้ไหว้แล้วเรียนเอาหรือ ?"

อุ. อย่างนั้น ท่านมหาราช.

จ. ถ้ากระนั้น ในเรือนของเรามีหญิงค่อมอยู่คนหนึ่ง, ท่านยืนอยู่ภายนอกม่าน จงบอกมนต์แก่หญิงนั้น ผู้นั่งอยู่ภายในม่านเถิด.

อุ. ดีละ ท่านมหาราช นางจะเป็นคนค่อมหรือคนง่อย ก็ช่างเถอะ, เมื่อนางไหว้, ข้าพเจ้าจักให้.

ลำดับนั้น พระราชา เสด็จไป ตรัสบอกพระนางวาสุลทัตตาราชธิดาว่า "ลูกหญิง ชายเป็นโรคเรื้อนน้ำเต้าคนหนึ่ง รู้มนต์หาค่ามิได้, พ่อไม่อาจที่จะให้คนอื่นรู้มนต์นั้นได้, เจ้าจงนั่งภายในม่าน

ไหว้ชายนั้นแล้วเรียนมนต์, ชายนั้น ยืนอยู่ภายนอกม่าน จักบอกแก่เจ้า, พ่อจักเรียนจากสำนักของเจ้า." พระเจ้าจัณฑปัชโชตนั้นตรัสทำให้พระราชธิดาเป็นหญิงค่อม ฝ่ายพระเจ้าอุเทน ให้เป็นชายโรคเรื้อนน้ำเต้าอย่างนี้ เพราะทรงเกรงคนทั้ง ๒ นั้น จะทำสันถวะกันและกัน. พระเจ้าอุเทนนั้น ประทับยืนอยู่นอกม่านเทียว ได้ตรัสบอกมนต์แก้พระนางผู้ไหว้แล้วนั่งภายในม่าน.

[พระอัครมเหสีองค์ที่ ๒ ของพระเจ้าอุเทน]

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าอุเทน ตรัสกะพระนาง ผู้แม้อันท้าวเธอตรัสบอกบ่อย ๆ ก็ไม่สามารถจะกล่าวบทแห่งมนต์ได้ว่า "เหวยอีหญิงค่อม ! ปากของมึงมีริมขอบและกระพุ้งแก้มอันหนานัก, มึงจงว่าไปอย่างนี้." พระนางทรงกริ้ว จึงตรัสว่า "เหวย อ้ายขี้เรื้อนชั่วชาติ มีพูดอะไร ? คนเช่นกูนะหรือ ชื่อว่าหญิงค่อม ?" ดังนี้แล้ว ทรงยกมุมม่านขึ้น, เมื่อพระเจ้าอุเทน ตรัสถามว่า "ท่านเป็นใคร ?" จึงตรัสตอบว่า "เราชื่อ วาสุลทัตตา ธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน."

พระเจ้าอุเทน. บิดาของท่าน เมื่อตรัสถึงท่านแก่เรา ก็ตรัสว่า "หญิงค่อม."

วาสุลทัตตา. แม้เมื่อตรัสแก่เรา พระบิดาก็ทรงกล่าวกระทำให้ท่านเป็นคนโรคเรื้อนน้ำเต้า. ทั้ง ๒ คนนั้น คิดว่า "คำนั้น ท้าวเธอคงจักตรัสด้วยเกรงเราจะสันถวะกัน" แล้วก็ทำสันถวะกันในภายในม่านนั่นเอง.

จำเดิมแต่นั้น การเรียนมนต์หรือการเรียนศิลปะ จึงไม่มี.

ฝ่ายพระราชา ทรงถามพระธิดาเป็นนิตย์ว่า "เจ้ายังเรียนศิลปะอยู่หรือ ? ลูก."

พระนางตรัสว่า "ข้าแต่พระราชบิดา กระหม่อมฉันยังเรียนอยู่ เพค่ะ."

ต่อมา วันหนึ่ง พระเจ้าอุเทน ตรัสกะพระนางว่า "นางผู้เจริญ ชื่อว่าหน้าที่ ซึ่งสามีพึงกระทำ มารดาบิดา พี่น้องชายและพี่น้องหญิง ไม่สามารถจะทำได้เลย; หากเธอ จักให้ชีวิตแก่เรา, เราจักให้หญิง ๕๐๐ นางเป็นบริวาร แล้วให้ตำแหน่งอัครมเหสีแก่เธอ."

พระนาง ตรัสว่า "ถ้าพระองค์ จักอาจเพื่อตั้งอยู่ในพระดำรัสนี้, หม่อมฉันก็จักถวายชีวิตทานแก่พระองค์."

พระเจ้าอุเทน ตรัสตอบว่า "พระน้องหญิง เราจักอาจ."

พระนาง ทรงรับพระดำรัสว่า "ตกลง เพค่ะ" ดังนี้แล้วก็เสด็จไปสู่สำนักพระราชบิดา ถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่ข้างหนึ่ง. ลำดับนั้นท้าวเธอตรัสถามพระนางว่า "ศิลปะ สำเร็จแล้วหรือ ? ลูกหญิง."

วาสุลทัตตา. ข้าแต่พระบิดา ศิลปะ ยังไม่สำเร็จก่อน เพค่ะ.

ลำดับนั้น พระเจ้าจัณฑปัชโชต ตรัสถามพระนางว่า "ทำไมเล่า ลูกหญิง ?"

วาสุลทัตตา. ข้าแต่พระบิดา กระหม่อมฉันควรจะได้ประตูประตู ๑ กับพาหนะตัว ๑.

จัณฑปัชโชต. นี้ เป็นอย่างไรเล่า ลูกหญิง ?

วาสุลทัตตา. ข้าแต่พระบิดา ทราบว่า มีโอสถขนาน ๑ จะต้องเก็บในเวลากลางคืน ด้วยสัญญาดวงดาว เพื่อประโยชน์เป็นอุปการะแห่งมนต์, เพราะฉะนั้น ในเวลาที่กระหม่อมฉัน ออกไปในเวลาหรือนอกเวลา จึงควรที่จะได้ประตู ๆ ๑ กับพาหนะตัว ๑.

พระราชา ตรัสรับว่า "ได้."

พระเจ้าอุเทนและพระนางวาสุลทัตตานั้น ได้ยึดประตู ๑ ซึ่งตนพอใจ ไว้ในเงื้อมมือแล้ว.

[พาหนะ ๕ ของพระเจ้าจัณฑปัชโชต]

ก็พระราชา มีพาหนะทั้ง ๕ คือ

นางช้างตัว ๑ ชื่อ ภัททวดี ไปได้วันละ ๕๐ โยชน์.

ทาสชื่อว่า กากะ ไปได้ ๖๐ โยชน์.

ม้า ๒ ตัว คือ ม้าเวลกังสี และม้ามุญชเกสิ ไปได้ ๑๐๐ โยชน์

ช้างนาฬาคิรี ไปได้ ๑๒๐ โยชน์.

[ประวัติที่จะได้พาหนะเหล่านั้น]

ดังได้ยินมา พระราชาพระองค์นั้น ในเมื่อพระพุทธเจ้ายังมิได้ทรงอุบัติขึ้น ได้เป็นคนรับใช้ของอิสรชนผู้หนึ่ง. ต่อมา วันหนึ่งเมื่ออิสรชนผู้นั้น ไปนอกพระนคร อาบน้ำแล้วมาอยู่, พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เข้าไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต ไม่ได้ภิกษาเลย. สักอย่างหนึ่ง เพราะชาวเมืองทั้งสิ้น ถูกมารดลใจ มีบาตรตามที่ล้างไว้แล้ว (เปล่า) ออกไป. ลำดับนั้น มารเข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยเพศที่ไม่มีใครรู้จัก แล้วถามท่านในขณะที่ท่านถึง

ประตูพระนครว่า "ท่านเจ้าข้า ท่านได้อะไร ๆ บ้างไหม ?" พระปัจเจกพุทธเจ้า ตอบว่า "ก็เจ้าทำอาการคืออันไม่ได้แก่เราแล้วมิใช่หรือ ?"

ม. ถ้ากระนั้น ขอท่านจงกลับเข้าไปอีก, คราวนี้ ข้าพเจ้าจักไม่ทำ.

ป. เราจักไม่กลับอีก.

ก็ถ้าพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น พึงกลับไปไซร้, มารนั้น จะพึงสิงร่างของชาวเมืองทั้งสิ้น แล้วปรบมือทำการหัวเราะเย้ยอีก, เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่กลับ มาร ก็หายไปในที่นั้นเอง. ขณะนั้นอิสรชนผู้นั้น พอเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มาอยู่ด้วยทั้งบาตรตามที่ล้างไว้แล้ว (เปล่า) จึงไหว้ แล้วถามว่า "ท่านเจ้าข้า ท่านได้อะไร ๆ บ้างไหม ?" ท่านตอบเขาว่า "ผู้มีอายุ ฉันเที่ยวไปแล้วออกมาแล้ว." เขาคิดว่า "พระผู้เป็นเจ้า ไม่ตอบคำที่เราถาม กลับกล่าวคำอื่นเสีย, ท่านคงจักยังไม่ได้อะไร ๆ." ในทันใดนั้น เขาแลดูบาตรของท่าน เห็นบาตรเปล่า ก็เป็นผู้แกล้วกล้า แต่ไม่อาจรับบาตรเพราะยังไม่รู้ว่า ภัตรในเรือนของตน เสร็จแล้วหรือยังไม่เสร็จ จึงกล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงรอหน่อย" ดังนี้แล้ว ก็ไปสู่เรือนโดยเร็ว ถามว่า "ภัตรสำหรับเราเสร็จแล้วหรือ ?" เมื่อคนรับใช้ตอบว่า "เสร็จแล้ว" จึงกล่าวกะคนรับใช้นั้นว่า "พ่อ คนอื่นที่มีความเร็วอันสมบูรณ์กว่าเจ้า ไม่มี, ด้วยฝีเท้าอันเร็ว เจ้าจงไปถึงพระผู้เป็นเจ้านั้น กล่าวว่า 'ท่านเจ้าข้า ขอท่านจงให้บาตร,' แล้วรับ

บาตรมาโดยเร็ว." เขาวิ่งไปด้วยคำสั่งคำเดียวเท่านั้น รับบาตร นำมาแล้ว. แม้อิสรชน ทำบาตรให้เต็มด้วยโภชนะของตน แล้วกล่าวว่า "เจ้าจงรับไป ถวายบาตรนี้แก่พระผู้เป็นเจ้า เราจะให้ส่วนบุญ แต่ท่านนี้ แก่เจ้า." เขารับบาตรนั้นไปด้วยฝีเท้า (เร็ว) ถวายบาตรแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วกล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า เวลาจวนแจแล้ว, ข้าพเจ้าไปและมา ด้วยฝีเท้าอันเร็วยิ่ง, ด้วยผลแห่งฝีเท้าของข้าพเจ้านี้ ขอพาหนะทั้งหลาย ๕ ซึ่งสามารถจะไปได้ ๕๐ โยชน์ ๖๐ โยชน์ ๑๐๐ โยชน์ ๑๒๐ โยชน์ จงเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า, อนึ่ง ร่างกายของข้าพเจ้าผู้มาอยู่และไปอยู่ ถูกแสงแห่งดวงอาทิตย์แผดเผาแล้ว, ด้วยผลแห่งความที่ร่างกายถูกแสงแห่งดวงอาทิตย์แผนเผานั้นของข้าพเจ้า ขออาชญาของข้าพเจ้า จงแผ่ไปเช่นกับแสงแห่งดวงอาทิตย์ ในที่ ๆ เกิดแล้วและเกิดแล้ว; ส่วนบุญ ในเพาะบิณฑบาตนี้ อันนายให้แล้วแก่ข้าพเจ้า, ด้วยผลอันไหลออกแห่งส่วนบุญนั้น ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมอันท่านเห็นแล้ว." พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า "ขอความปรารถนาที่ท่านตั้งไว้นี้ จงสำเร็จ" แล้วได้กระทำอนุโมทนาว่า :-

"สิ่งที่ต้องการแล้ว ปรารถนาแล้ว จงพลันสำเร็จแก่ท่าน. ขอความดำริทั้งปวง จงเต็ม ดังพระจันทร์ ซึ่งมีในดิถีที่ ๑๕. สิ่งที่ต้องการแล้วปรารถนาแล้ว จงพลันสำเร็จแก่ท่าน. ขอความดำริทั้งปวง จงเต็ม ดังแก้วมณี ชื่อว่าโชติรส."

ได้ทราบว่า คาถา ๒ คาถานี้แล ชื่อว่า คาถาอนุโมทนาของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย. รัตนะคือแก้วมณี อันให้สิ่งที่มุ่งหมายทั้งปวง [แก้วสารพัดนึก] เรียกว่า "แก้วมณีโชติรส" ในคาถานั้น. นี้เป็นบุรพจริตแห่งบุรุษรับใช้นั้น. เขาได้เป็นพระเจ้าจัณฑปัชโชตในบัดนี้. และด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้น พาหนะ ๕ เหล่านี้ จึงเกิดขึ้น.

[พระเจ้าอุเทนหนี]

ต่อมา วันหนึ่ง พระราชา เสด็จออก เพื่อทรงกีฬาในพระราชอุทยาน. พระเจ้าอุเทน ทรงดำริว่า "เราควรหนีไป ในวันนี้" จึงทรงบรรจุกระสอบหนังใหญ่ ๆ ให้เต็มด้วยเงินและทอง วางเหนือหลังนางช้าง แล้วพาพระนางวาสุลทัตตาหนีไป. ทหารรักษาวังทั้งหลาย เห็นพระเจ้าอุเทน กำลังหนีไป จึงกราบทูลแด่พระราชา. พระราชาทรงส่งพลไปด้วยพระดำรัสสั่งว่า "พวกเจ้าจงไปเร็ว." พระเจ้าอุเทน ทรงทราบว่า พลนิกายไล่ตามแล้ว จึงทรงแก้กระสอบกหาปณะ ทำกหาปณะให้ตก. พวกมนุษย์เก็บกหาปณะขึ้นแล้วไล่ตามไปอีก. ฝ่ายพระเจ้าอุเทน ก็ทรงแก้กระสอบทองแล้วทำให้ตก เมื่อมนุษย์เหล่านั้น มัวเนิ่นช้าอยู่ เพราะความละโมบในทอง ก็เสด็จถึงค่ายของพระองค์ ซึ่งตั้งอยู่ภายนอก. ขณะนั้น พลนิกายพอเห็นท้าวเธอเสด็จมา ก็แวดล้อมเชิญเสด็จให้เข้าไปสู่พระนครของตน. ท้าวเธอ ครั้นเสด็จไปแล้ว ก็อภิเษกพระนางวาสุลทัตตา ตั้งไว้ใน

ตำแหน่งแห่งอัครมเหสี.

นี้เป็นเรื่องของพระนางวาสุลทัตตา.

[ประวัตินางมาคันทิยา]

อนึ่ง หญิงอื่นอีก ชื่อว่า นางมาคันทิยา ก็ได้ตำแหน่งแห่งอัครมเหสี แต่สำนักของพระราชา. ได้ยินว่า นางเป็นธิดา ของพราหมณ์ชื่อมาคันทิยะ ในแคว้นกุรุ, แม้มารดาของนางก็ชื่อว่ามาคันทิยาเหมือนกัน. ถึงอาของนางก็ชื่อว่า มาคันทิยะด้วย นางเป็นคนมีรูปงามเปรียบด้วยเทพอัปสร. ก็บิดาของนาง เมื่อไม่ได้สามีที่คู่ควร [แก่นาง] แม้จะถูกตระกูลใหญ่ ๆ อ้อนวอน ก็กลังตะเพิดเอาว่า "พวกท่านไม่คู่ควรแก่ลูกสาวของฉัน" แล้วไล่ส่งไป. ต่อมาวันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งอนาคามิผล ของมาคันทิยพราหมณ์ พร้อมทั้งปชาบดี๑ ทรงถือบาตรจีวรของพระองค์แล้ว ได้เสด็จไปสู่สถานเป็นที่บำเรอไฟของพราหมณ์นั้น ในภายนอกนิคม. พราหมณ์นั้น แลเห็นอัตภาพ อันเลิศด้วยความงามแห่งพระรูปของพระตถาคตแล้ว ก็คิดว่า "ชื่อว่าบุรุษอื่นผู้เช่นกับบุรุษนี้ ย่อมไม่มีในโลกนี้, บุรุษนี้เป็นผู้คู่ควรแก่ธิดาของเรา, เราจักให้ธิดาของเราแก่บุรุษนี้ เพื่อประโยชน์จะได้เลี้ยงกัน" ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "ท่านสมณะ ธิดาของข้าพเจ้ามีอยู่คนหนึ่ง, ข้าพเจ้ายังไม่เห็นชายผู้คู่ควรแก่นาง ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้, ท่านเป็นผู้คู่ควรแก่นาง, และนางก็เป็นผู้คู่ควรแก่ท่านแท้, ควรท่านได้นาง

๑. ภรรยา.

ไว้เป็นบาทบริจาริกา และนางก็ควรได้ท่านไว้เป็นภัสดา, เราจักให้นางแก่ท่าน ท่านจงยืนอยู่ในที่นี้แล จนกว่าข้าพเจ้าจะไป (กลับมา)." พระศาสดา ไม่ตรัสอะไร ได้ทรงดุษณีภาพ. พราหมณ์ไปสู่เรือนโดยเร็ว กล่าว (กะนางพราหมณี) ว่า "นาง ! นาง ! เราเห็นผู้ที่สมควรแก่ลูกสาวของเราแล้ว, หล่อนจงแต่งตัวมันเร็ว ๆ เข้า" ให้ธิดานั้นแต่งตัวแล้วพาไป พร้อมกับนางพราหมณี ได้ไปสู่สำนักของพระศาสดา. ทั่วพระนคร กึกก้อง (แตกตื่น) ว่า "พราหมณ์นี้ไม่ให้ (ลูกสาว) แก่ใคร ๆ ด้วยอ้างว่า "ชายผู้สมควรแก่ลูกสาวของเราไม่มี" ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้. ได้ยินว่า "แกกล่าวว่า 'วันนี้ เราเห็นชายผู้สมควรแก่ลูกสาวของเราแล้ว,' ชายผู้นั้นจะเป็นเช่นไรหนอ ? พวกเราจักดูชายผู้นั้น." มหาชนจึงออกไปพร้อมกับพราหมณ์นั้นด้วย. เมื่อพราหมณ์นั้น พาธิดามาอยู่. พระศาสดามิได้ประทับยืนในที่ที่พราหมณ์นั้นพูดไว้ ทรงแสดงเจดีย์คือรอยพระ-บาทไว้ในที่นั้นแล้ว ได้เสด็จไปประทับยืนในที่อื่น. แท้จริง เจดีย์คือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมปรากฏในที่ที่พระองค์ทรงอธิษฐานแล้วเหยียบไว้เท่านั้น, ย่อมไม่ปรากฏในที่อื่น; อนึ่ง เจดีย์คือรอยพระบาท เป็นสิ่งที่ทรงอธิษฐานไว้เพื่อประสงค์แก่บุคคลเหล่าใด, บุคคลเหล่านั้นจำพวกเดียว ย่อมแลเห็นเจดีย์คือรอยพระบาทนั้น; ก็สัตว์มีช้างเป็นต้น จงเหยียบก็ตาม, มหาเมฆ (ห่าฝนใหญ่) จงตกก็ตาม, ลมบ้าหมู จงพัดก็ตาม เพื่อจะให้บุคคลเหล่านั้นแลไม่เห็จ, ใคร ๆ ก็ไม่สามารถเพื่อจะลบเจดีย์คือรอยพระบาทนั้นได้. ลำดับนั้น

นางพราหมณี กล่าวกะพราหมณ์ว่า "ชายนั้นอยู่ที่ไหน ?" พราหมณ์คิดว่า "เราได้พูดกะเขาว่า 'ท่านจงยืนอยู่ในที่นี้,' เขาไปเสียในที่ไหนหนอ ?" แลดูอยู่ ก็เห็นเจดีย์คือรอยพระบาท จึงกล่าวว่า "นี้เป็นรอยเท้าของผู้นั้น." นางพราหมณี ร่ายลักษณมนต์แล้วตรวจตราดูลักษณะแห่งรอยพระบาท เพราะความเป็นผู้แคล่วคล่องในเวททั้ง ๓[๑] พร้อมทั้งมนต์สำหรับทายลักษณะ กล่าวว่า "ท่านพราหมณ์ นี้มิใช่รอยเท้าของผู้มักเสพกามคุณ ๕" แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

"ก็คนเจ้าราคะ พึงมีรอยเท้ากระหย่ง (เว้ากลาง), คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันเส้นบีบ (หนักส้น), คนเจ้าโมหะ ย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายนิ้วเท้า), คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้ว มีรอยเช่นนี้ นี้."

ลำดับนั้น พราหมณ์กล่าวกะนางว่า "นาง หล่อนเป็นผู้มีปกติเห็นมนต์ เหมือนจระเข้ในตุ่มน้ำ เหมือนโจรอยู่ในท่ามกลางเรือน จงนิ่งเสียเถิด." นางพราหมณีกล่าวว่า "ท่านพราหมณ์ ท่านอยากจะพูดคำใด ก็จงพูดคำนั้น ; รอยเท้านี้ มิใช่รอยเท้าของผู้มักเสพกามคุณ ๕." พราหมณ์ แลดูข้างโน้นข้างนี้ เห็นพระศาสดาแล้ว กล่าวว่า "นี้ คือชายผู้นั้น" จึงไปกล่าวว่า "ท่านสมณะ ข้าพเจ้าจะให้ธิดาเพื่อต้องการได้เลี้ยงดูกัน." พระศาสดา ไม่ตรัสเลยว่า "เรามีความ

๑. หักฉัฏฐี เป็นสัตตมี ในเมื่อเข้ากับธาตุเป็นไปในความฉลาด, สามารถ, แคล่วคล่อง เช่น ธมฺมสฺส โกวิโท ฉลาดในธรรม.

ต้องการด้วยธิดาของท่านหรือไม่มี" ตรัสว่า "พราหมณ์ เราจะกล่าวเหตุอันหนึ่งแก่ท่าน," เมื่อพราหมณ์กล่าวว่า "จงกล่าวเถิดท่านสมณะ" จึงตรัสบอกการที่พระองค์ถูกมารติดตาม ตั้งแต่ออกผนวช จนถึงโคนต้นอชปาลนิโครธและการประเล้าประโลมอันธิดามารทั้งหลายผู้มาเพื่อระงับความโศกของมารนั้น ผู้โศกาดูรอยู่ว่า "บัดนี้ พระสมณโคดมนี้ ล่วงวิสัยแห่งเราเสียแล้ว" ประกอบขึ้นด้วยสามารถแห่งเพศนางกุมาริกาเป็นต้น ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

"เรามิได้มีแม้ความพอใจในเมถุน เพราะเห็น
นางตัณหา นางอรดีและนางราคา, ไฉนเล่า ?
จักมีความพอใจ เพราะเห็นธิดาของท่านนี้ ซึ่ง
เต็มไปด้วยมูตรและกรีส, เราไม่ปรารถนา๑จะ
ถูกต้องธิดาของท่านนี้แม้ด้วยเท้า."

ในที่สุดแห่งคาถา พราหมณ์และพราหมณี ก็ตั้งอยู่ในอนาคามิผล ฝ่ายนางมาคันทิยาผู้เป็นธิดาแล ผูกอาฆาตในพระศาสดา ว่า "ถ้าสมณะนั้น ไม่มีความต้องการด้วยเรา, ก็ควรกล่าวถึงความที่ตนไม่มีความต้องการ; แต่สมณะนี้ (กลับ) ทำให้เราเป็นผู้เต็มไปด้วยมูตรและกรีส ; เอาเถอะ, เราอาศัยความถึงพร้อมด้วยชาติ, ตระกูล, ประเทศ, โภคะ, ยศและวัย ได้ภัสดาเห็นปานนั้นแล้ว จักรู้กรรมอันเราควรทำแก่สมณโคดม.

๑. อิจฺเฉ ลง เอ วัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท อุตตมบุรุษ, ไม่ใช่ เอยฺย สัตตมีวิภัตติ.

ถามว่า "ก็พระศาสดา ทรงทราบความเกิดขึ้นแห่งความอาฆาต ในพระองค์ ของนางหรือไม่ทรงทราบ ?"

ตอบว่า "ทรงทราบเหมือนกัน."

ถามว่า "เมื่อพระองค์ทรงทราบ เหตุไฉนจึงตรัสพระคาถา ?"

ตอบว่า "พระองค์ตรัสพระคาถา ด้วยสามารถแห่งพราหมณ์ และพราหมณีทั้ง ๒ นอกนี้."

ธรรมดา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงคำนึงถึงความอาฆาต ย่อมทรงแสดงธรรม ด้วยสามารถแห่งบุคคล ผู้ควรบรรลุมรรคผลเท่านั้น. มารดาบิดา พานางมาคันทิยานั้น ไปฝากนายจูฬมาคันทิยะ (อาว์) ผู้เป็นน้องชายแล้วไปสู่สำนักของพระศาสดา ทั้ง ๒ คนบวชแล้ว ก็ได้บรรลุอรหัตผล.

ฝ่ายนายจูฬมาคันทิยะ คิดว่า "ธิดาของเราไม่ควรแก่ผู้ต่ำช้า, ควรแก่พระราชาผู้เดียว" จึงพานางไปสู่เมืองโกสัมพี ตบแต่งด้วยเครื่องประดับทั้งปวงแล้ว ได้ถวายแด่พระเจ้าอุเทน ด้วยคำว่า "นางแก้วนี้ ควรแก่สมมติเทพ (ฝ่าละอองธุลีพระบาท)." พระเจ้าอุเทนนั้น พอทอดพระเนตรเห็นนาง ก็เกิดสิเนหาอย่างแรงกล้า จึงประทานการอภิเษก ทำมาตุคาม ๕๐๐ ให้เป็นบริวารของนาง ตั้งไว้ในตำแหน่งแห่งอัครมเหสีแล้ว.

นี้เป็นเรื่องของนางมาคันทิยา.

พระเจ้าอุเทนนั้น ได้มีอัครมเหสี ๓ นาง ซึ่งมีหญิงฟ้องพันห้าร้อยคนเป็นบริวาร ด้วยประการดังนี้.

[สามเศรษฐีกับดาบส]

ก็ในสมัยนั้นแล เมืองโกสัมพี มีเศรษฐี ๓ คน คือ โฆสกเศรษฐี, กุกกุฏเศรษฐี. ปาวาริกเศรษฐี. เศรษฐีเหล่านั้น เมื่อวัสสูปนายิกาใกล้เข้ามาแล้ว, เห็นดาบส ๕๐๐ มาจากหิมวันตประเทศ กำลังเที่ยวไปเพื่อภิกษาในพระนคร ก็เลื่อมใส จึงนิมนต์ให้นั่งให้ฉันแล้ว รับปฏิญญาให้อยู่ในสำนักของตนตลอด ๔ เดือนแล้ว ให้ปฏิญญาเพื่อต้องการแก่อันมาอีก ในสมัยที่ชุ่มด้วยฝน (ฤดูฝน) แล้วส่งไป. จำเดิมแต่นั้น แม้ดาบสทั้งหลาย อยู่ในหิมวันตประเทศตลอด ๘ เดือนแล้ว จึงอยู่ในสำนักของเศรษฐีเหล่านั้น ตลอด ๔ เดือน. ดาบสเหล่านั้น เมื่อมาจากหิมวันตประเทศในเวลาอื่น เห็นต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง ในแดนอรัญ จึงนั่งที่โคนต้นไทรนั้น. บรรดาดาบสเหล่านั้น ดาบสผู้เป็นหัวหน้า คิดว่า "เทวดาผู้สิงอยู่ในต้นไม้นี้ จักมิใช่เทวดาผู้ต่ำศักดิ์, เทวราชผู้มีศักดิ์ใหญ่ทีเดียว พึงมีที่ต้นไทรนี้; เป็นการดีหนอ, ถ้าหากเทวราชนี้ พึงให้น้ำควรดื่มแต่หมู่ฤษี." เทวราชนั้นได้ถวายน้ำดื่มแล้ว. ดาบสคิดถึงน้ำอาบ. เทวราชก็ได้ถวายน้ำอาบแม้นั้น. ต่อจากนั้น ดาบสผู้เป็นหัวหน้า ก็คิดถึงโภชนะ เทวราชก็ถวายโภชนะแม้นั้น. ลำดับนั้น ดาบสนั้น ได้มีความปริวิตกนี้ว่า "เทวราชนี้ให้ทุกสิ่งที่เราคิดแล้วและคิดแล้ว, เออหนอ เราพึงเห็นเทวราชนั้น." เทวราชนั้น ชำแรกลำต้นไม้ แสดงตนแล้ว. ขณะนั้น ดาบสทั้งหลายถามเทวราชนั้นว่า "ท่านเทวราช ท่านมีสมบัติมาก สมบัตินี้ท่านได้แล้ว เพราะทำกรรมอะไรหนอ ?"

เทวราช. ขออย่าซักถามเลย พระผู้เป็นเจ้า.

ดาบส. จงบอกมาเถิด ท่านเทวราช.

เทวราชนั้น ละอายอยู่ เพราะกรรมที่ตนทำไว้ เป็นกรรมเล็กน้อย จึงไม่กล้าจะบอก, แต่เมื่อถูกดาบสเหล่านั้นเซ้าซี้บ่อย ๆ เข้าก็กล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น ขอท่านทั้งหลายจงฟัง" ดังนี้แล้ว จึงเล่าไป.

[ประวัติเทวดา]

ได้ยินว่า เทวราชนั้น เป็นคนเข็ญใจคนหนึ่ง แสวงหาการงานจ้างอยู่ ได้การงานจ้างในสำนักของอนาถปิณฑิกเศรษฐีแล้ว ก็อาศัยการงานนั้นเลี้ยงชีวิต. ต่อมา เมื่อถึงวันอุโบสถวันหนึ่ง อนาถปิณฑิกเศรษฐี มาจากวิหารแล้ว ถามว่า "ในวันนี้ ใคร ๆ ได้บอกความเป็นวันอุโบสถแก่ลูกจ้างคนนั้นแล้วหรือ ?" คนในบ้านตอบว่า "ข้าแต่นาย ยังไม่ได้บอก." อนาถปิณฑิกะ กล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น พวกเจ้าจงหุงอาหารเย็นไว้สำหรับเขา." คราวนั้น คนเหล่านั้นก็หุงข้าวสุกแห่งข้าวสารกอบหนึ่งไว้เพื่อชายนั้น. ชายนั้น ทำงานในป่าตลอดวันนั้น มาในเวลาเย็น เมื่อเขาคดข้าวให้ ก็ยังไม่บริโภคโดยพลันก่อนด้วยคิดว่า "เราเป็นผู้หิวแล้ว" คิดว่า "ในวันทั้งหลายอื่น ความโกลาหลใหญ่ ย่อมมีในเรือนนี้ว่า 'ขอท่านจงให้ข้าว ขอท่านจงให้แกง ขอท่านจงให้กับ,' ในวันนี้ ทุกคนเป็นผู้เงียบเสียง นอนแล้ว. พากันคดอาหารไว้เพื่อเราคนเดียวเท่านั้น; นี่เป็นอย่างไรหนอ ?" จึงถามว่า "คนที่เหลือ บริโภคแล้วหรือ ?" คนทั้งหลายตอบว่า

"ไม่บริโภค พ่อ."

ผู้รับจ้าง. เพราะเหตุไร ?

คนทั้งหลาย. ในเรือนนี้ เขาไม่หุงอาหารในเย็นวันอุโบสถทั้งหลาย, คนทุกคน ย่อมเป็นผู้รักษาอุโบสถ, โดยที่สุด เด็กแม้ผู้ยังดื่มนม ท่านมหาเศรษฐี ก็ให้บ้วนปาก ให้ใส่ของมีรสหวาน ๔ ชนิด[๑] ลงในปาก ทำให้เป็นผู้รักษาอุโบสถแล้ว, เมื่อประทีปซึ่งระคนด้วยน้ำมันหอม สว่างอยู่ เด็กเล็กและเด็กใหญ่ทั้งหลายไปสู่ที่นอนแล้ว ย่อมสาธยายอาการ ๓๒; แต่ว่า พวกเรามิได้ทำสติไว้ เพื่อจะนอกความที่วันนี้เป็นวันอุโบสถแก่ท่าน, เพราะเหตุนั้น พวกเราจึงหุงข้าวไว้เพื่อท่านคนเดียว, ท่านจงรับประทานอาหารนั้นเถิด.

ผู้รับจ้าง. ถ้าการที่เราเป็นผู้รักษาอุโบสถในบัดนี้ ย่อมควรไซร้ แม้เราก็พึงเป็นผู้รักษาอุโบสถ.

คนทั้งหลาย. เศรษฐีย่อมรู้เรื่องนี้.

ผู้รับจ้าง. ถ้าเช่นนั้น ขอพวกท่านจงถามเศรษฐีนั้น.

คนเหล่านั้น ไปถามเศรษฐีแล้ว. เศรษฐีนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า "ชายนั้น ไม่บริโภคในบัดนี้ บ้วนปากแล้ว อธิษฐานองค์อุโบสถทั้งหลาย จักได้อุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง." ฝ่ายคนรับจ้าง ฟังคำนั้น ได้กระทำตามนั้นแล้ว. เมื่อเขาหิวโหยแล้ว เพราะทำงานตลอดทั้งวัน ลมกำเริบแล้วในสรีระ, เขาเอาเชือกผูกท้อง จับที่ปลายเชือกแล้ว กลิ้งเกลือกอยู่. เศรษฐี สดับประพฤติเหตุเช่นนั้น มีคนถือคบเพลิง ให้

๑. คือ เนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง น้ำอ้อย.

คนถือเอาของมีรสหวาน ๔ ชนิด มาสู่สำนักของชายนั้น ถามว่า "เป็นอย่างไร ? พ่อ"

ผู้รับจ้าง. นาย ลมกำเริบแก่ข้าพเจ้า.

เศรษฐี. ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงลุกขึ้น เคี้ยวกินเภสัชนี้.

ผู้รับจ้าง. นาย แม้ท่านทั้งหลายรับประทานแล้วหรือ ?

เศรษฐี. ความไม่สบาย ของพวกเราไม่มี: เจ้าเคี้ยวกินเถิด.

เขากล่าวว่า "นาย ข้าพเจ้า เมื่อทำอุโบสถกรรม ไม่ได้อาจเพื่อจะทำอุโบสถกรรมทั้งสิ้นได้, แม้ในอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่งของข้าพเจ้าอย่าได้เป็นของบกพร่องเลย" ดังนี้แล้ว ก็ไม่ปรารถนา (เพื่อจะเคี้ยวกิน). ชายนั้น แม้อันเศรษฐี กล่าวอยู่ว่า "อย่าทำอย่างนี้เลยพ่อ" ก็ไม่ปรารถนาแล้ว, เมื่ออรุณขึ้นอยู่ ทำกาละแล้ว เหมือนดอกไม้ที่เหี่ยวแห้งฉะนั้น เกิดเป็นเทวดา ที่ต้นไทรนั้น. เพราะเหตุนั้นเทวดานั้น ครั้นกล่าวเนื้อความนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "เศรษฐีนั้นเป็นผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา นับถือพระธรรมว่าเป็นของเรานับถือพระสงฆ์ว่าเป็นของเรา, สมบัตินั้น ข้าพเจ้าได้แล้ว ด้วยผลอันไหลออกแห่อุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าอาศัยเศรษฐีนั้นกระทำแล้ว."

[ดาบสเลื่อมใสออกบวช]

ดาบส ๕๐๐ พอฟังคำว่า "พระพุทธเจ้า" ก็ลุกขึ้นประคอง

อัญชลีต่อเทวดา กล่าวว่า "ท่านพูดว่า 'พระพุทธเจ้า" ดังนี้แล้ว ให้เทวดานั้นปฏิญญา ๓ ครั้งว่า "ข้าพเจ้าพูดว่า 'พระพุทธเจ้า," แล้ว เปล่งอุทานว่า "แม้เสียงกึกก้องนี้แล ก็หาได้ยากในโลก" แล้ว กล่าวว่า "ท่านเทวดา พวกเรา เป็นผู้อันท่านให้ได้ฟังเสียง ที่ยัง มิได้เคยฟังแล้ว ในแสนกัลป์เป็นอเนก." ลำดับนั้น พวกดาบส ที่เป็นอันเตวาสิก ได้กล่าวคำนี้กะอาจารย์ว่า "ถ้าเช่นนั้น พวกเรา จงพากันไปสู่สำนักของพระศาสดา." อาจารย์ กล่าวว่า "พ่อทั้ง หลาย เศรษฐี ๓ ท่าน เป็นผู้มีอุปการมากแก่พวกเรา, พรุ่งนี้ พวกเรารับภิกษาในที่อยู่ของเศรษฐีเหล่านั้น บอกแม้แก่เศรษฐีเหล่านั้น แล้ว จึงจักไป, พ่อทั้งหลาย พวกพ่อ จงยับยั้งอยู่ก่อน." ดาบส เหล่านั้น ยับยั้งอยู่แล้ว, ในวันรุ่งขึ้น พวกเศรษฐี เตรียมข้าวยาคู และภัตรแล้ว ปูอาสนะไว้ รู้ว่า "วันนี้ เป็นวันมาแห่งพระผู้เป็นเจ้า ของเราทั้งหลาย," ทำการต้อนรับ ดาบสเหล่านั้นไปสู่ที่อยู่ เชิญ ให้นั่ง ได้ถวายภิกษาแล้ว. ดาบสเหล่านั้น ทำภัตกิจเสร็จแล้ว กล่าวว่า "ท่านมหาเศรษฐีทั้งหลาย พวกเราจักไป."

เศรษฐี. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายรับปฏิญญา ของ พวกข้าพเจ้า ตลอด ๔ เดือน ซึ่งมีในฤดูฝนแล้วมิใช่หรือ ? บัดนี้ พวกท่านจักไปไหน ?

ดาบส. ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก, พระธรรม ก็เกิดขึ้นแล้ว, พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นแล้ว, เพราะฉะนั้น เราทั้งหลาย จักไปสู่สำนักของพระศาสดา.

เศรษฐี. ก็การไปสู่สำนักของพระศาสดาพระองค์นั้น ควรแก่ท่านทั้งหลายเท่านั้นหรือ ?

ดาบส. แม้คนเหล่าอื่น ก็ควร ไม่ห้าม ผู้มีอายุ.

เศรษฐี. ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอท่านทั้งหลายจงรอก่อน แม้พวกข้าพเจ้า ทำการตระเตรียมแล้ว ก็จะไป.

ดาบสเหล่านั้น กล่าวว่า "เมื่อท่านทั้งหลายทำการตระเตรียมอยู่, ความเนิ่นช้า ย่อมมีแก่พวกเรา, พวกเราจะไปก่อน, ท่านทั้งหลายพึงมาข้างหลัง" ดังนี้แล้ว ก็ไปก่อน, เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชมเชยแล้ว ถวายบังคม นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสอนุปุพพีกถา แสดงธรรมแก่ดาบสเหล่านั้น. ในที่สุดแห่งเทศนา ดาบสทั้งปวง บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว ทูลขอบรรพชา ได้เป็นผู้ทรงบาตรและจีวร อันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ดุจพระเถระมีพรรษาตั้ง ๑๐๐ ในลำดับแห่งพระดำรัสว่า "ท่านทั้งหลาย จงเป็นภิกษุมาเถิด."

[สามเศรษฐีสร้างวิหาร]

เศรษฐีทั้ง ๓ แม้นั้นแล จัดเกวียนคนละ ๕๐๐ เล่ม บรรทุกเครื่องอุปกรณ์แก่ทาน มีผ้าเครื่องนุ่งห่ม เนยใส น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น ไปถึงเมืองสาวัตถีแล้ว เข้าไปสู่พระเชตวัน ถวายบังคมพระศาสดา สดับธรรมกถาแล้ว ในที่สุดแห่งกถา ก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ถวายทานอยู่ในสำนักของพระศาสดาประมาณกึ่งเดือนแล้ว ทูลเชิญพระ

ศาสดา เพื่อประโยชน์เสด็จไปสู่เมืองโกสัมพี, เมื่อพระศาสดาจะประทานปฏิญญา จึงตรัสว่า "คฤหบดีทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลายย่อมยินดียิ่งในเรือนว่างแล" จึงทูลว่า "ข้อนั้น พวกข้าพระองค์ทราบแล้ว พระเจ้าข้า การที่พระองค์เสด็จมาด้วยสาส์นที่พวกข้าพระองค์ส่งไป ย่อมควร" ดังนี้แล้ว ไปสู่เมืองโกสัมพี ให้สร้างมหาวิหาร ๓ คือ โฆสกเศรษฐี ให้สร้างโฆสิตาราม, กุกกุฏเศรษฐีให้สร้างกุกกุฏาราม, ปาวาริกเศรษฐี ให้สร้างปาวาริการาม แล้วส่งสาส์นไปเพื่อประโยชน์แก่อันเสด็จมาแห่งพระศาสดา.

พระศาสดา ทรงสดับสาส์นของเศรษฐีเหล่านั้น ก็ได้เสด็จไปในที่นั้นแล้ว. เศรษฐีเหล่านั้น ต้อนรับเชิญให้พระศาสดาเสด็จเข้าไปในวิหารแล้ว มอบถวาย ๓ ครั้งว่า "ข้าพระองค์ ขอถวายวิหารนี้แก่ภิกษุสงฆ์อันมาแต่ ๔ ทิศ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข" ดังนี้แล้วย่อมปฏิบัติตามวาระ ๆ[๑]. พระศาสดา ย่อมประทับอยู่ในวิหารหนึ่ง ๆ ทุก ๆ วัน, ประทับอยู่ในวิหารของเศรษฐีคนใด, ก็ย่อมเสด็จเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตที่ประตูเรือนของเศรษฐีคนนั้นแล.

[นายสุมนมาลาการเลี้ยงภิกษุสงฆ์]

ก็เศรษฐีทั้ง ๓ คนนั้น ได้มีนายช่างมาลา ชื่อสุมนะ เป็นผู้อุปัฏฐาก. นายสุมนมาลาการนั้น กล่าวกะเศรษฐีเหล่านั้น อย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้กระทำการอุปัฏฐานท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน,

๑. ผลัดเปลี่ยนกันปฏิบัติ.

เป็นผู้ใคร่เพื่อจะยังพระศาสดาให้เสวย: ขอท่านทั้งหลาย จงให้พระศาสดาแก่ข้าพเจ้าวันหนึ่ง."

เศรษฐีทั้ง ๓ นั้น กล่าวว่า "นาย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงนิมนต์พระศาสดาเสวยในวันพรุ่งนี้เถิด." นายสุมนมาลาการนั้น รับคำว่า "ดีแล้ว นาย" ดังนี้ จึงนิมนต์พระศาสดา ตระเตรียมเครื่องสักการะ. ในกาลนั้น พระราชาพระราชทานกหาปณะ ๘ กหาปณะให้เป็นค่าดอกไม้แก่นางสามาวดีทุก ๆ วัน. ทาสีของนางสามาวดีนั้นชื่อนางขุชชุตตรา ไปสู่สำนักของนายสุมนมาลาการ รับดอกไม้ทั้งหลายเนืองนิตย์. ต่อมา นายมาลาการ กล่าวกะนางขุชชุตตรานั้นผู้มาในวันนั้น ว่า "ข้าพเจ้านิมนต์พระศาสดาไว้แล้ว, วันนี้ ข้าพเจ้าจักบูชาพระศาสดาด้วยดอกไม้อันเลิศ; นางจงรออยู่ เป็นผู้ช่วยเหลือในการเลี้ยงพระ ฟังธรรม (เสียก่อน) แล้ว จึงรับดอกไม้ไป." นางรับคำว่า "ได้."

นายสุมนะ เลี้ยงภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้ว ได้รับบาตรเพื่อประโยชน์แก่การกระทำอนุโมทนา. พระศาสดาทรงเริ่มธรรมเทศนาเป็นเครื่องอนุโมทนาแล้ว. ฝ่ายนางขุชชุตตรา สดับธรรมกถาของพระศาสดาอยู่เทียว ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว. ในวันทั้งหลายอื่น นางถือเอากหาปณะ ๔ ไว้สำหรับตน รับดอกไม้ไปด้วยกหาปณะ ๔. ในวันนั้น นางรับดอกไม้ไปด้วยกหาปณะทั้ง ๘ กหาปณะ.

ลำดับนั้น นางสามาวดี กล่าวกะนางขุชชุตตรานั้น ว่า "แม่

พระราชา พระราชทานค่าดอกไม้แก่เราเพิ่มขึ้น ๒ เท่าหรือหนอ ?"

ขุชชุตตรา. หามิได้ พระแม่เจ้า.

สามาวดี. เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ดอกไม้จึงมากเล่า ?

ขุชชุตตรา. ในวันทั้งหลายอื่น หม่อมฉันถือเอากหาปณะ ๔ ไว้สำหรับตน นำดอกไม้มาด้วยกหาปณะ ๔.

สา. เพราะเหตุไร ในวันนี้ เจ้าจึงไม่ถือเอา ?

ขุช. เพราะความที่หม่อมฉันฟังธรรมกถาของพระสัมมาสัมพุทธ-เจ้าแล้วบรรลุธรรม.

ลำดับนั้น นางสามาวดี มิได้คุกคามนางขุชชุตตรานั้นเลย ว่า "เหวย นางทาสีผู้ชั่วร้าย เจ้าจงให้กหาปณะที่เจ้าถือเอาแล้วตลอดกาล มีประมาณเท่านี้ แก่เรา" กลับกล่าวว่า "แม่ เจ้าจงทำแม้เราทั้งหลายให้ดื่มอมฤตรสที่เจ้าดื่มแล้ว," เมื่อนางกล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้น ขอพระแม่เจ้า จงยังหม่อมฉันให้อาบน้ำ" จึงให้นางอาบน้ำ ด้วยหม้อน้ำหอม ๑๖ หม้อแล้ว รับสั่งให้ประทานผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยง ๒ ผืน. นางขุชชุตตรานั้น นุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง ให้ปูอาสนะแล้ว ให้นำพัดมาอันหนึ่ง นั่งบนอาสนะ จับพัดอันวิจิตร เรียกมาตะคาม ๕๐๐ มาแล้ว แสดงธรรมแก่หญิงเหล่านั้น โดยทำนองที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วนั้นแล. หญิงแม้ทั้งปวงเหล่านั้น ฟังธรรม-กถาของนางแล้ว ก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล. หญิงแม้ทั้งปวงเหล่านั้น ไหว้นางขุชชุตตราแล้ว กล่าวว่า "แม่ จำเดิมแต่วันนี้ ท่านอย่าทำการงานอันเศร้าหมอง (งานไพร่ ๆ), ท่านจงต้องอยู่ในฐานะแห่ง

มารดาและฐานะแห่งอาจารย์ของพวกข้าพเจ้า ไปสู่สำนักพระศาสดา ฟังธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้ว จงกล่าวแก่พวกข้าพเจ้า." นางขุชชุตตรา กระทำอยู่อย่างนั้น ในกาลอื่น ก็เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกแล้ว.

[นางขุชชุตตาเลิศในทางแสดงธรรม]

ต่อมา พระศาสดา ทรงตั้งนางขุชชุตตรานั้นไว้ในเอตทัคคะว่า "ภิกษุทั้งหลาย นางขุชชุตตรานี้นั้น เป็นผู้เลิศกว่าบรรดาอุบาสิกา สาวิกา ของเรา ผู้เป็นธรรมกถิกา [แสดงธรรมกถา].[๑] หญิง ๕๐๐ แม้เหล่านั้นแล กล่าวกะนางขุชชุตตรานั้นอย่างนี้ว่า "แม่ พวกข้าพเจ้าใคร่เพื่อจะเฝ้าพระศาสดา, ขอท่านจงแสดงพระศาสดานั้น แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย, พวกข้าพเจ้าจะบูชาพระศาสดานั้น ด้วยเครื่องสักการบูชา มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น."

ขุชชุตตรา. แม่เจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าราชสกุล เป็นของหนัก. ข้าพเจ้าไม่อาจเพื่อจะพาท่านทั้งหลายไปภายนอกได้.

พวกหญิง. แม่ ท่านอยู่ให้พวกข้าพเจ้าฉิบหายเสียเลย, ขอท่านจงแสดงพระศาสดาแก่พวกข้าพเจ้าเถิด.

ขุชชุตตรา. ถ้าอย่างนั้น การแลดู เป็นการที่ท่านอาจ [ทำได้] ด้วยช่องมีประมาณเท่าใด, จงเจาะช่องมีประมาณเท่านั้น มีฝาห้องเป็นที่อยู่ของพวกท่าน, ให้นำของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นมา

๑. นัยหนึ่ง แปลว่า "ภิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสิกา สาวิกา ของเรา ผู้กล่าวธรรมทั้งหลาย นางขุชชุตตรานี้ เป็นผู้เลิศ"

แล้ว ยืนอยู่ในที่นั้น ๆ จงแลดู จงเหยียดหัตถ์ทั้ง ๒ ออกถวายบังคม และจงบูชาพระศาสดา ผู้เสด็จไปสู่เรือนของเศรษฐีทั้ง ๓.

หญิงเหล่านั้น กระทำอย่างนั้นแล้ว แลดูพระศาสดาผู้เสด็จไป และเสด็จมาอยู่ ถวายบังคม และบูชาแล้ว.

[ประวัติหน้าต่าง]

ต่อมาวันหนึ่ง พระนางมาคันทิยา เสด็จออกเดินจากพื้นปราสาทของตนไปสู่ที่อยู่ของหญิงเหล่านั้น เห็นช่องในห้องทั้งหลายแล้ว จึงถามว่า "นี้อะไรกัน ?" เมื่อหญิงเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ความอาฆาตที่พระนางนั้นผูกไว้ในพระศาสดา จึงตอบว่า "พระศาสดาเสด็จมาสู่นครนี้, พวกหม่อมฉันยืนอยู่ในที่นี้ ย่อมถวายบังคมและบูชาพระศาสดา" ดังนี้แล้ว คิดว่า "พระสมณโคดม ชื่อว่ามาแล้วสู่นครนี้, บัดนี้เราจักกระทำกรรมที่ควรทำแก่พระสมณโคดมนั้น แม้หญิงเหล่านี้ ก็เป็นอุปัฏฐายิกา ของพระสมณโคดมนั้น, เราจักรู้กรรมที่พึงทำแม้แก่หญิงเหล่านี้" จึงไปกราบทูลแด่พระราชา ว่า "ข้าแต่มหาราช หญิง ๕๐๐ รวมทั้งพระนางสามาวดี มีความปรารถนาในภายนอก, พระองค์จักไม่มีพระชนม์โดย ๒-๓ วันเป็นแน่." พระราชา ไม่ทรงเชื่อแล้ว ด้วยทรงพระดำริว่า "หญิงเหล่านั้น จักไม่ทำกรรมเห็นปานนี้." แม้เมื่อพระนางมาคันทิยากราบทูลอีก ก็ไม่ทรงเชื่ออยู่นั่นเอง.

ลำดับนั้น พระนางคันทิยา จึงกราบทูลพระราชานั้น ผู้แม้

เมื่อตนกราบทูลอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ทรงเชื่อ ว่า "ถ้าพระองค์ไม่ทรงเชื่อ (คำ) หม่อมฉันไซร้, ข้าแต่มหาราช ของพระองค์ จงเสด็จไปสู่ที่อยู่ของหญิงเหล่านั้นแล้ว ทรงใคร่ครวญดูเถิด." พระราชาเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นช่องในห้องทั้งหลาย จึงตรัสถามว่า "นี่อะไรกัน ?" เมื่อหญิงเหล่านั้น กราบทูลเนื้อความนั้นแล้ว, ไม่ทรงพิโรธต่อหญิงเหล่านั้น มิได้ตรัสอะไร ๆ เลย, รับสั่งให้ปิดช่องทั้งหลายเสีย แล้วให้ทำหน้าต่างมีช่องน้อยไว้ในห้องทั้งปวง. ได้ยินว่าหน้าต่างมีช่องน้อยทั้งหลาย เกิดขึ้นแล้วในกาลนั้น.

[พระศาสดาผจญกับการแก้แค้น]

พระนางมาคันทิยา ไม่อาจเพื่อจะทำอะไร ๆ แก่หญิงเหล่านั้นได้ ก็ดำริว่า "เราจักทำกรรมที่ควรทำแก่พระสมณโคดมให้ได้" จึงให้ค่าจ้างแก่ชาวเมืองแล้วกล่าวว่า "พวกเจ้าพร้อมด้วยพวกผู้ชายที่เป็นทาสและกรรมกร จงด่า ปริภาษ พระสมณโคดมผู้เข้าไปสู่ภายในพระนครเที่ยวอยู่ ให้หนีไป." พวกมิจฉาทิฏฐิผู้ไม่เลื่อมใสในรัตนะ ๓ ก็ติดตามพระศาสดาผู้เสด็จไปสู่ภายในพระนคร ด่าอยู่ บริภาษอยู่ ด้วยวัตถุสำหรับด่า ๑๐ อย่างว่า

"๑. เจ้าเป็นโจร

๒. เจ้าเป็นพาล

๓. เจ้าเป็นบ้า

๔. เจ้าเป็นอูฐ

๕. เจ้าเป็นวัว

๖. เจ้าเป็นลา

๗. เจ้าเป็นสัตว์นรก

๘. เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

๙. สุคติของเจ้าไม่มี

๑๐. เจ้าหวังได้ทุคติอย่างเดียว."

ท่านพระอานนท์ ฟังคำนั้นแล้ว ได้ทราบทูลคำนี้กะพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชาวเมืองเหล่านี้ ย่อมด่า ย่อมบริภาษพวกเรา, พวกเราจะไปในที่อื่นจากที่นี้."

พระศาสดา ตรัสถามว่า "เราจะไปที่ไหน ? อานนท์."

พระอานนท์ กราบทูลว่า "ไปเมืองอื่น พระเจ้าข้า."

พระศาสดา. เมื่อพวกมนุษย์ในเมืองนั้นด่าอยู่, เราจักไปในที่ไหนกันอีกเล่า ? อานนท์.

พระอานนท์. ไปสู่เมืองอื่น แม้จากเมืองนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เมื่อพวกมนุษย์ในเมืองนั้นด่าอยู่, เราจักไปในที่ไหนกันเล่า ?

พระอานนท์. ไปเมืองอื่น จากเมืองนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. อานนท์ การทำอย่างนี้ ไม่ควร; อธิกรณ์เกิดขึ้นในที่ใด, เมื่ออธิกรณ์นั้นสงบระงับแล้วในที่นั้นแล จึงควรไปในที่อื่น ; อานนท์ ก็พวกเหล่านั้น ใครเล่า ? ด่า.

พระอานนท์. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกเหล่านั้น ทุกคนจนกระทั่งพวกทาสและกรรมกร ด่า.

พระศาสดา ตรัสว่า "อานนท์ เราเป็นเช่นกับช้างตัวก้าวลงสู่สงคราม, ก็การอดทนลูกศรอันมาจาก ๔ ทิศ ย่อมเป็นภาระของช้างซึ่งก้าวลงสู่สงคราม ฉันใด ชื่อว่าการอดทนต่อถ้อยคำอันคนทุศีลเป็นอันมากกล่าวแล้ว ก็เป็นภาระของเราฉันนั้นเหมือนกัน" ดังนี้แล้ว เมื่อทรงปรารภพระองค์แสดงธรรมได้ภาษิตคาถา ๓ เหล่านี้ในนาควรรค[๑]ว่า

"เราจักอดกลั้นถ้อยคำล่วงเกิน ดังช้างอดทน
ลูกศร ซึ่งตกไปจากแล่งในสงคราม, เพราะคน
เป็นอันมาก เป็นผู้ทุศีล, ราชบุรุษทั้งหลาย ย่อม
นำพาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม, พระราชา
ย่อมเสด็จขึ้นพาหนะที่ฝึกแล้ว; ในหมู่มนุษย์
ผู้ใดอดกลั้นถ้อยคำล่วงเกินได้, ผู้นั้นชื่อว่าฝึก
(ตน) แล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด. ม้าอัสดร
ที่ฝึกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ. ม้าอาชาไนย ม้า
สินธพที่ฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ, พระยาช้าง
ชาติกุญชรที่ฝึกแล้ว ก็เป็นสัตว์ประเสริฐ, (แต่)
ผู้ฝึกตนเองได้แล้ว ประเสริฐกว่านั้น."

ธรรมกถาได้มีประโยชน์แก่มหาชนผู้ถึงพร้อมแล้ว, พระศาสดาครั้นทรงแสดงธรรมอย่างนั้นแล้ว ตรัสว่า "อานนท์ เธออย่าคิดแล้ว, พวกเหล่านั้น จักด่าได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ในวันที่ ๗ จักเป็นผู้นิ่ง; เพราะว่า อธิกรณ์ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่เกิน ๗ วันไป."

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๗๕.

[พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องไก่]

พระนางมาคันทิยา ให้คนด่าพระศาสดาแล้ว (แต่) ไม่อาจให้หนีไปได้ จึงคิดว่า "เราจักทำอย่างไรหนอ ?" ดังนี้แล้ว คิดว่า "หญิงเหล่านี้ เป็นผู้อุปถัมภ์พระสมณโคดมนั้น, เราจักทำความฉิบหายให้แก่หญิงเหล่านั้น" วันหนึ่ง เมื่อทำการรับใช้อยู่ในที่เป็นที่เสวยน้ำจัณฑ์แห่งพระราชา ส่งข่าวไปแก่อาว์ว่า "โปรดทราบว่าฉันมีความต้องการด้วยไก่ทั้งหลาย, ขออาว์จงนำเอาไก่ตาย ๘ ตัว ไก่เป็น ๘ ตัวมา, ก็แลครั้นมาแล้ว จงยืนอยู่ที่สุดบันได บอกความที่ตนมาแล้ว แม้เมื่อทรงรับสั่งว่า 'จงเข้ามา,' ก็อย่าเข้าไป จงส่งไก่เป็น ๘ ตัวไปก่อน ส่งไก่ตายนอกนี้ไปภายหลัง," และนางได้ประทานสินจ้างแก่คนใช้ด้วยสั่งว่า "เจ้าพึงกระทำตามคำของเรา."

นายมาคันทิยะมาแล้ว ให้ทูลแด่พระราชาให้ทรงทราบ, เมื่อรับสั่งว่า "จงเข้ามา" ก็กล่าวว่า "เราจักไม่เข้าไปสู่ที่เป็นที่เสวยน้ำดื่มของพระราชา." ฝ่ายพระนางมาคันทิยา ส่งคนใช้ไปด้วยคำว่า "พ่อ เจ้าจงไปสู่สำนักแห่งอาว์ของเรา." เขาไปแล้ว นำไก่เป็น ๘ ตัว ซึ่งนายมาคันทิยะนั้นให้แล้วมา กราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ท่านปุโรหิต ส่งเครื่องบรรณาการมาแล้ว." พระราชา ตรัสว่า "ดีแท้ แกงอ่อมเกิดขึ้นแก่พวกเราแล้ว, ใครหนอแล ? ควรแกง." พระนางมาคันทิยา กราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข เป็นผู้ไม่มีการงานเที่ยวเตร่อยู่, ขอพระองค์จงส่งไปให้แก่หญิงเหล่านั้น ; หญิงเหล่านั้นแกงและจักนำมา (ถวาย)." พระ

ราชาทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า "เจ้าจงไปให้แก่หญิงเหล่านั้น, ได้ยินว่า หญิงเหล่านั้น จงอย่าให้ในมือคนอื่น จงฆ่าแกงทีเดียว." คนใช้รับพระดำรัสว่า "ดีละ พระเจ้าข้า" แล้วไปบอกอย่างนั้น เป็นผู้อันหญิงเหล่านั้น คัดค้านแล้วว่า "พวกฉันไม่ทำปาณาติบาต" จึงมาทูลความนั้นแด่พระราชา. พระนางมาคันทิยา กราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช พระองค์เห็นไหม ? บัดนี้ พระองค์จักทรงทราบการทำหรือไม่ทำปาณาติบาตแห่งหญิงเหล่านั้น, ขอพระองค์จงรับสั่งว่า 'หญิงเหล่านั้นจงแกงส่งไปถวายแก่พระสมณโคดม' ดังนี้เถิด พระเจ้าข้า."

พระราชาตรัสอย่างนั้นแล้วส่งไป. คนใช้นอกนี้ ถือทำเป็นเดินไปอยู่ ไปแล้ว ให้ไก่เหล่านั้นแก่ปุโรหิต รับไก่ตายไปสู่สำนักของหญิงเหล่านั้น กล่าวว่า "ได้ยินว่า พวกท่านแกงไก่เหล่านี้แล้วจงส่งไปสู่สำนักพระศาสดา." หญิงเหล่านั้นกล่าวรับรองว่า "นำมาเถิด นาย ชื่อว่าการแกงไก่ตายนี้เป็นกิจของพวกเรา" ดังนี้แล้ว ก็รับไว้. คนใช้นั้นมาสู่สำนักของพระราชา อันพระราชา ตรัสถามว่า "เป็นอย่างไร ? พ่อ" จึงกราบทูลว่า "เมื่อข้าพระองค์เพียงกล่าวว่า 'พวกท่าน จงแกงส่งไปถวายพระสมณโคดม' เท่านั้น, หญิงเหล่านั้น ก็สวนทางมารับเอาแล้ว." พระนางมาคันทิยา กราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช จงดูเถิด, หญิงเหล่านั้น หาทำให้แก่บุคคลเช่นพระองค์ไม่; เมื่อหม่อมฉัน ทูลว่า 'หญิงเหล่านั้นมีความปรารถนาในภายนอก,' พระองค์ก็ไม่ทรงเชื่อ." พระราชา

แม้ทรงสดับคำนั้น ก็ได้ทรงอดกลั้นนิ่งไว้เช่นเดิม. พระนางมาคันทิยาคิดว่า "เราจะทำอย่างไรหนอแล ?"

[พระนางมาคันทิยาหาความด้วยเรื่องงู]

ก็ในกาลนั้น พระราช ย่อมทรงยับยั้งอยู่ตลอด ๗ วัน ตามวาระกัน ณ พื้นปราสาทแห่งหญิงทั้ง ๓ นั้น คือ พระนางสามาวดี พระนางวาสุลทัตตาและพระนางมาคันทิยา. ลำดับนั้น พระนางมาคันทิยารู้ว่า "พรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้ พระราชาจักเสด็จไปสู่พื้นปราสาทของพระนางสามาวดี" จึงส่งข่าวไปแก่อาว์ว่า "โปรดทราบว่า ฉันมีความต้องการด้วยงู, ขออาว์ถอนเขี้ยวงูทั้งหลายแล้วส่งงูไปตัวหนึ่ง." นายมาคันทิยะ กระทำอย่างนั้นแล้ว ส่งไป. พระราชาทรงถือเอาพิณหัสดีกันต์เทียว เสด็จไปสู่ที่เป็นที่เสด็จไปของพระองค์. ในรางพิณนั้นมีช่อง ๆ หนึ่ง. พระนางมาคันทิยา ปล่อยงูเข้าไปทางช่องนั้นแล้วปิดช่องเสียด้วยกลุ่มดอกไม้. งูได้อยู่ในภายในพิณนั้นเองตลอด ๒-๓ วัน. ในวันเสด็จไปแห่งพระราชา พระนางมาคันทิยา ทูลถามว่า "ข้าแต่สมมติเทพ วันนี้ พระองค์จักเสด็จไปสู่ปราสาทของมเหสีคนไหน ?" เมื่อตรัสตอบว่า "ของนางสามาวดี," จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช วันนี้ หม่อมฉันเห็นสุบินไม่เป็นที่พอใจ, ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ไม่อาจเสด็จไปในที่นั้นได้ พระเจ้าข้า." พระราชา ตรัสว่า "เราจักไปให้ได้." พระนางห้ามไว้ถึง ๓ ครั้งแล้ว ทูลว่า "เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้หม่อมฉันจักไปกับพระองค์ด้วย,"

แม้พระราชาให้กลับอยู่ก็ไม่กลับ ทราบทูลว่า "หม่อมฉันไม่ทราบว่า 'จักมีเหตุอะไร ?' พระเจ้าข้า" ดังนั้นแล้ว ก็ได้ไปกับพระราชาจนได้. พระราชาทรงผ้า ดอกไม้ ของหอม และเครื่องอาภรณ์ ซึ่งหมู่หญิงรวมด้วยพระนางสามาวดีถวาย เสวยโภชนะอันดี วางพิณไว้เบื้องบนพระเศียร แล้วบรรทมบนที่บรรทม. พระนางมาคันทิยาทำเป็นเดินไปมา ได้นำกลุ่มดอกไม้ออกจากช่องพิณ. งู อดอาหารถึง ๒-๓ วัน เลื้อยออกมาจากช่องนั้นพ้น (พิษ) แผ่พังพาน นอนบนพระแท่นที่บรรทมแล้ว. พระนางมาคันทิยา เห็นงูนั้น ก็ร้องแหวขึ้นว่า "งู พระเจ้าข้า" เมื่อจะด่าพระราชาและหญิงเหล่านั้น จึงกล่าวว่า "พระเจ้าแผ่นดินโง่องค์นี้ ไม่มีวาสนา ไม่ฟังคำพูดของเรา แม้อีกหญิงเหล่านี้ ก็เป็นคนไม่มีสิริ หัวดื้อ, ไม่ฟังคำพูดของเราจากสำนักของพระเจ้าแผ่นดินหรือ ? พวกเจ้า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ พอสวรรคตแล้ว จักเป็นอยู่สบายหรือหนอ ? เมื่อพระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระชนม์อยู่ พวกเจ้าเป็นอยู่ลำบากหรือ ? วันนี้เราเห็นการฝันร้ายแล้ว, พระองค์เอ๋ย พระองค์ไม่ทรงฟังเสียงของหม่อมฉันแม้ผู้วิงวอนอยู่ว่า 'ไม่ควรเสด็จไปปราสาทของพระนางสามาวดี."

[พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางสามาวดี]

พระราชา ทอดพระเนตรเห็นงูแล้ว ก็ทรงสะดุ้งพระหฤทัย กลัวแต่มรณะ ได้เป็นประดุจลุกโพลงด้วยความพิโรธว่า "หญิง

เหล่านี้ มาทำกรรมแม้เห็นปานนี้, ชิ ชิ เราก็ชั่วช้า ไม่เชื่อคำของนางมาคันทิยานี้ แม้ผู้บอกความที่หญิงเหล่านี้เป็นคนลามก, ครั้งก่อนมันเจาะช่องไว้ในห้องทั้งหลายของตนนั่งอยู่แล้ว, เมื่อเราส่งไก่ไปให้ก็ส่งคืนมาอีก, วันนี้ปล่อยงูไว้บนที่นอน.

ฝ่ายพระนางสามาวดี ก็ได้ให้โอวาทแก่หญิง ๕๐๐ ว่า "แม่ทั้งหลาย ที่พึ่งอื่นของพวกเราหามีไม่, ท่านทั้งหลายจงยังเมตตาจิตอันสม่ำเสมอนั่นแล ให้เป็นไปในพระราชาผู้เป็นจอมแห่งนรชนในพระเทวีและในตน, ท่านทั้งหลายอย่าทำความโกรธต่อใคร ๆ." พระราชา ทรงถือธนูมีสัณฐานดังงาช้าง (หรือเขาสัตว์) ซึ่งมีกำลัง (แห่งการโก่ง) ของคนพันหนึ่ง ทรงขึ้นสายแล้วพาดลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ ทำพระนางสามาวดีไว้ ณ เบื้องหน้า ให้หญิงเหล่านั้นทุกคน ยืนตามลำดับกันแล้ว จึงปล่อยลูกศรไปที่พระอุระของพระนางสามาวดี. ลูกศรนั้น หวนกลับบ่ายหน้าสู่ทางที่ตนมาเทียวประดุจจะเข้าไปสู่พระหทัยของพระราชา ได้ตั้งอยู่แล้วด้วยเมตตานุภาพ ของพระนางสามาวดีนั้น. พระราชา ทรงพระดำริว่า "ลูกศรที่เรายิงไป ย่อมแทงทะลุไปได้แม้ซึ่งศิลา, แม้ฐานะที่จะกระทบในอากาศก็ไม่มี, ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ลูกศรนี้ กลับมุ่งหน้ามาสู่หัวใจของเรา (ทำไม ?); แท้จริง แม้ศรลูกนี้ ไม่มีจิต ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ของมีชีวิต ยังรู้จักคุณของนางสามาวดี, ตัวเรา แม้เป็นมนุษย์ก็หารู้ (คุณ) ไม่."

พระเจ้าอุเทนประทานพรแก่พระนางสามาวดี

ท้าวเธอทิ้งธนูเสีย ทรงประคองอัญชลี นั่งกระหย่งแทบบาท-มูลของพระนางสามาวดี ตรัสคาถานี้ว่า

"เราฟั่นเฟือน เลือนหลง, ทิศทั้งปวง ย่อม
มืดตื้อแก่เรา, สามาวดีเอ๋ย เจ้าจงต้านทาน
เราไว้, และเจ้าจงเป็นที่พึ่งของเรา."

พระนางสามาวดี สดับพระดำรัสของท้าวเธอแล้วก็มิได้กราบทูลว่า "ดีแล้ว สมมติเทพ พระองค์จงถึงหม่อมฉันเป็นที่พึงเถิด," (แต่) กราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช หม่อมฉันถึงผู้ใดว่าเป็นที่พึ่ง แม้พระองค์ก็จะถึงผู้นั้นแล ว่าเป็นที่พึ่งเถิด."

"พระนางสามาวดี ผู้เป็นสาวิกาของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว ก็กล่าวว่า
"พระองค์ อย่าทรงถึงหม่อมฉันเป็นที่พึ่งเลย,
หม่อมฉันถึงผู้ใดว่าเป็นที่พึ่ง, ข้าแต่มหาราช
ผู้นั่นคือพระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้านั่นเป็นผู้
เยี่ยมยอด, ขอพระองค์ทรงถึงพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้นเป็นที่พึ่งด้วย, ทรงเป็นที่พึ่งของ
หม่อมฉันด้วย."

พระราชา ทรงสดับคำของพระนางสามาวดีนั้นแล้ว จึงตรัสว่า "บัดนี้ เรายิ่งกลัวมากขึ้น" แล้วตรัสคาถานี้ว่า

"เรานี้เลือนหลงยิ่งขึ้น, ทิศทั้งปวงย่อมมือตื้อ

แก่รา, สามาวดีเอ๋ย เจ้าจงต้านทานเราไว้

และเจ้าจงเป็นที่พึ่งของเรา."

ลำดับนั้น พระนางสามาวดีนั้น ก็ทูลถามท้าวเธออีก โดยนัยก่อนนั้นแล, เมื่อท้าวเธอตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น เราขอถึงเจ้าและพระศาสดาว่าเป็นที่พึ่ง และเราจะให้พรแก่เจ้า" ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช พรจงเป็นสิ่งอันหม่อมฉันได้รับเถิด." ท้าวเธอเสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทรงถึง (พระองค์) เป็นสรณะแล้ว ทรงนิมนต์ ถวายทานแด่ภิกษุสงฆ์สิ้น ๗ วันแล้ว ทรงเรียกพระนางสามาวดีมา ตรัสว่า "เจ้าจงลุกขึ้นรับพร." พระนางสามาวดี กราบทูลว่า "ข้าแม่มหาราช หม่อมฉันไม่มีความต้องการด้วยสิ่งทั้งหลายมีเงินเป็นต้น, แต่ขอพระองค์จะพระราชทานพรนี้แก่หม่อมฉัน: (คือ) พระศาสดาพร้อมทั้งภิกษุ ๕๐๐ รูป จะเสด็จมา ณ ที่นี้เนืองนิตย์ได้ โดยประการใด, ขอพระองค์ทรงกระทำโดยประการนั้นเถิด, หม่อมฉัน จักฟังธรรม." พระราชา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงเสด็จมาในที่นี้เนืองนิตย์พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป. เหล่าหญิง ซึ่งรวมทั้งพระนางสามาวดีเข้าด้วย กล่าวว่า 'หม่อมฉันจักฟังธรรม."

พระศาสดา. มหาบพิตร ธรรมดาการไปในที่เดียวเนืองนิตย์ย่อมไม่ควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เพราะมหาชนหวังเฉพาะ (พระพุทธเจ้า) อยู่.

พระราชา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์

ทรงสั่งภิกษุไว้รูปหนึ่งเถิด.

พระศาสดา ทรงสั่งพระอานนทเถระแล้ว. จำเดิมแต่นั้น พระอานนทเถระนั้น ก็พาภิกษุ ๕๐๐ รูป ไปสู่ราชสกุลเนืองนิตย์; พระเทวีแม้เหล่านั้น เลี้ยงพระเถระพร้อมทั้งบริวาร ฟังธรรมอยู่เนืองนิตย์.

[พระราชาทรงถวายจีวรแก่พระอานนท์]

วันหนึ่ง หญิงเหล่านั้น ฟังธรรมกถาของพระเถระแล้ว เลื่อมใส ได้กระทำการบูชาธรรมด้วยผ้าอุตตราสงค์ ๕๐๐ ผืน. อุตตราสงค์ผืนหนึ่ง ๆ ย่อมมีค่าถึง ๕๐๐. พระราชาไม่ทรงเห็นผ้าสักผืนหนึ่งของหญิงเหล่านั้น จึงตรัสถามว่า "ผ้าอุตตราสงค์อยู่ที่ไหน ?"

พวกหญิง. พวกหม่อมฉันถวายแล้วแด่พระผู้เป็นเจ้า.

พระราชา. พระผู้เป็นเจ้านั้น รับทั้งหมดหรือ ?

พวกหญิง. เพค่ะ รับ (ทั้งหมด).

พระราชา เสด็จเข้าไปหาพระเถระแล้ว ตรัสถามความที่หญิงเหล่านั้น ถวายผ้าอุตตราสงค์ ทรงสดับความที่ผ้าอันหญิงเหล่านั้นถวายแล้ว และความที่พระเถระรับไว้แล้ว จึงตรัสถามว่า "ท่านผู้เจริญ ผ้าทั้งหลายมากเกินไปมิใช่หรือ ? ท่านจักทำอะไรด้วยผ้ามีประมาณเท่านี้ ?"

พระเถระ. มหาบพิตร อาตมภาพ รับผ้าไว้พอแก่อาตมภาพแล้ว จักถวายผ้าที่เหลือแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีจีวรเก่า.

พระราชา. ภิกษุทั้งหลาย จักทำจีวรเก่าของตนให้เป็นอะไร ?

พระเถระ. เธอจักให้แก่ภิกษุผู้มีจีวรเก่ากว่าทั้งหลาย.

พระราชา. ภิกษุเหล่านั้นจักทำจีวรเก่าของตนให้เป็นอะไร ?

พระเถระ. เธอจักทำให้เป็นผ้าปูนอน.

พระราชา. เธอจักทำผ้าปูนอนเก่าให้เป็นอะไร ?

พระเถระ. เธอจักทำให้เป็นผ้าปูพื้น.

พระราชา. เธอจักทำผ้าปูพื้นเก่าให้เป็นอะไร ?

พระเถระ. ขอถวายพระพร เธอจักทำให้เป็นผ้าเช็ดเท้า.

พระราชา. เธอจักทำผ้าเช็ดเท้าเก่าให้เป็นอะไร ?

พระเถระ. เธอจักโขลกให้ละเอียด๑แล้ว ผสมด้วยดินเหนียวฉาบฝา.

พระราชา. ท่านผู้เจริญ ผ้าทั้งหลายที่ถวายแด่พวกพระผู้เป็นเจ้าจักไม่เสียหาย แม้เพราะทำกรรมมีประมาณเท่านั้นหรือ ?

พระเถระ. อย่างนั้น มหาบพิตร.

พระราชา. ทรงเลื่อมใสแล้ว รับสั่งให้นำผ้า ๕๐๐ อื่นอีกมากให้ตั้งไว้แทบบาทมูลของพระเถระแล้ว.

ได้ยินว่า พระเถระได้ผ้ามีค่าถึง ๕๐๐ ซึ่งพระราชาทรงวางไว้แทบบาทมูลถวายโดยส่วน ๕๐๐ ถึง ๕๐๐ ครั้ง, ได้ผ้ามีค่าถึงพันหนึ่งซึ่งพระราชาทรงวางไว้แทบบาทมูลถวายโดยส่วนพันหนึ่ง ถึงพันครั้ง, ได้ผ้ามีค่าถึงแสนหนึ่ง ซึ่งพระราชาทรงวางไว้แทบบาทมูลถวายโดยส่วนแสนหนึ่ง ถึงแสนครั้ง. ก็ชื่อว่าการนับผ้าที่พระเถระได้แล้วโดยนัยเป็นต้นว่า '๑-๒-๓-๔-๕-๑๐ ดังนี้ ย่อมไม่มี; ได้ยินว่า เมื่อพระ

๑. ขณฺฑาขณฺฑิกํ แปลว่า ให้เป็นท่อนและหาท่อนมิได้.

ตถาคตปรินิพพานแล้ว, พระเถระเที่ยวไปทั่วชมพูทวีป ได้ถวายบาตรและจีวรทั้งหลาย ซึ่งเป็นของ ๆ ตนนั่นแล แก่ภิกษุทั้งหลายในวิหารทั้งปวงแล้ว.

[พระนางสามาดีถูกไฟคลอก]

พระนางมาคันทิยา คิดว่า "เราทำสิ่งใด, สิ่งนั้นมิได้เป็นอย่างนั้น กลับเป็นอย่างอื่นไป; เราจักทำอย่างไรหนอแล ?" ดังนี้แล้ว คิดว่า "อุบายนี้ ใช้ได้" เมื่อพระราชาเสด็จไปสู่ที่ทรงกีฬาในพระราชอุทยาน จึงส่งข่าวไปแก่อาว่า "ขออาจงไปปราสาทของนางสามาวดี ให้เปิดเรือนคลังผ้าและเรือนคลังน้ำมันแล้ว ชุบผ้าในตุ่มน้ำมันและพันเสา ทำหญิงทั้งหมดเหล่านั้นไว้โดยความเป็นอันเดียวกัน ปิดประตู ลั่นยนต์ในภายนอก เอาคบไฟมีด้าม จุดไฟตำหนักลงไปเสีย." นายมาคันทิยะนั้น ขึ้นสู่ปราสาท ให้เปิดเรือนคลังทั้งหลาย ซุบผ้าในตุ่มน้ำมันแล้วเริ่มพันเสา.

ลำดับนั้น หญิงทั้งหลาย มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข กล่าวกะนายมาคันทิยะอยู่ว่า "นี่อะไรกัน ? อา" เข้าไปหาแล้ว. นายมาคันทิยะ กล่าวอย่างนี้ว่า "แม่ทั้งหลาย พระราชารับสั่งให้พันเสาเหล่านี้ด้วยผ้าชุบน้ำมัน เพื่อประโยชน์แก่การทำให้มั่นคง ธรรมดาในพระราชวัง กรรมที่ประกอบดีและชั่ว เป็นของรู้ได้ยาก, อย่าอยู่ในที่ใกล้เราเลย แม่ทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว ให้หญิงเหล่านั้นผู้มาแล้วเข้าไปห้อง ปิดประตูแล้ว ลั่นยนต์ในภายนอก จุดไฟ จำเดิมแต่ต้น ลงมาแล้ว.

พระนางสามาวดี ได้ให้โอวาทแก่หญิงเหล่านั้นว่า "การกำหนดอัตภาพ ซึ่งถูกไฟเผาอย่างนี้ของพวกเราผู้ท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร อันมีส่วนสุดไม่ปรากฏแล้ว แม้พุทธญาณก็ไม่ทำได้โดยง่าย, ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด." หญิงเหล่านั้น เมื่อตำหนักถูกไฟไหม้อยู่, มนสิการซึ่งเวทนาปริคคหกัมมัฏฐาน[๑], บางพวกบรรลุผลที่ ๒, บางพวกบรรลุผลที่ ๓.

เพราะฉะนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์ จึงกล่าวว่า "ครั้งนั้นแล[๒] ภิกษุเป็นอันมาก กลับจากบิณฑบาตในภายหลังแห่งภัตร (หลังจากฉันข้าว), พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่โดยที่ใด เข้าไปเฝ้าโดยที่นั้น ; ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง; ภิกษุเหล่านั้น ผู้นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่งแล ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ภายในบุรีของพระเจ้าอุเทน ผู้เสด็จไปสู่พระราชอุทยานถูกไฟไหม้แล้ว, หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข ทำกาละแล้ว, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คติของอุบาสิกาเหล่านั้นเป็นอย่างไร ? สัมปรายภพเฉพาะหน้าเป็นอย่างไร ?" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ในอุบาสิกาเหล่านี้ อุบาสิกาที่เป็นโสดาบันก็มี, เป็นสกทาคามินีก็มี, เป็นอนาคามินีก็มี, อุบาสิกาทั้งหมดนั้นไม่เป็นผู้ไร้ผลทำกาละดอก ภิกษุทั้งหลาย."

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ทรง

๑. กัมมัฏฐาน มีอันกำหนดเวทนาเป็นอารมณ์. ๒. ขุ. อ. ๒๕/๒๐๕.

เปล่งพระอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า

"โลกมีโมหะเป็นเครื่องผูกพัน ย่อมปรากฏดุจ
รูปอันสมควร, คนพาลมีอุปธิกิเลสเป็นเครื่อง
ผูกไว้ ถูกความมืดแวดล้อมแล้ว จึงปรากฏ
ดุจมีความเที่ยง, ความกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้เห็น
อยู่.[๑]"

ก็แลครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงธรรมว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย เที่ยวไปในวัฏฏะ เป็นผู้ไม่ประมาทตลอดกาลเป็นนิตย์ กระทำบุญกรรมก็มี, เป็นผู้มีความประมาท กระทำบาปกรรมก็มี, เหตุนั้น สัตว์ผู้เที่ยวไปในวัฏฏะ จึงเสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง."

[พระเจ้าอุเทนลงโทษพระนางมาคันทิยากับพวก]

พระราชา ทรงสดับว่า "ข่าวว่า ตำหนักของพระนางสามาวดีถูกไฟไหม้," แม้เสด็จมาโดยเร็ว ก็ไม่ได้อาจเพื่อจะทันถึงตำหนักอันไฟยังไม่ไหม้ได้, ก็แลครั้งเสด็จมาแล้ว ทรงยังตำหนักให้ดับแล้ว ทรงเกิดโทมนัสมีกำลัง แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ประทับนั่งอนุสรณ์ถึงพระคุณของพระนางสามาวดี ทรงพระดำริว่า "นี่เป็นการกระทำของใครหนอ ?" ดังนี้แล้ว ทรงทราบว่า "กรรมนี้ จักเป็นกรรมอันนางมาคันทิยาให้ทำแล้ว," ทรงพระดำริว่า "นางมาคันทิยานั้นอันเราทำให้หวาดกลัวแล้วถาม ก็จักไม่บอก, เราจักค่อย ๆ ถามโดย

๑. ขุ. อุ ๒๕/๒๐๕.

อุบาย." จึงตรัสกะอำมาตย์ทั้งหลายว่า "ผู้เจริญทั้งหลาย ในกาลก่อนแต่กาลนี้ เราลุกขึ้นเสร็จสรรพแล้ว ก็เป็นผู้ระแวงสงสัยอยู่รอบข้างทีเดียว, นางสามาวดี แสวงหาแต่โทษเราเป็นนิตย์, นางก็ตายไปแล้ว; ก็บัดนี้ เราจักเย็นใจได้ละ, เราจักได้อยู่โดยความสุข." พวกอำมาตย์ทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ กรรมนี้อันใครหนอแลทำแล้ว ?" พระราชา ตรัสตอบว่า "จักเป็นกรรม อันใคร ๆ ทำแล้วด้วยความรักในเรา." พระนางมาคันทิยา ทรงยืนเฝ้าอยู่ในที่ใกล้ ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า "ใคร ๆ คนอื่นจักไม่อาจทำได้, พระเจ้าข้า กรรมนี้ อันหม่อมฉันทำแล้ว, หม่อมฉันสั่งอาให้ทำ." พระราชา ตรัสว่า "ชื่อว่าสัตว์ผู้มีความรักในเราอื่น ยกไว้เสียแต่เจ้า ย่อมไม่มี, เราพอใจ, พระเทวี เราจะให้พรแก่เจ้า, เจ้าจงให้เรียกหมู่ญาติของตนมา." นางส่งข่าวไปแก่พวกญาติว่า "พระราชาทรงพอพระหฤทัย จะพระราชทานพรแก่เรา, จงมาเร็ว."

พระราชา รับสั่งให้ทำสักการะใหญ่แก่ญาติทั้งหลายของพระนางมาคันทิยา ซึ่งมาแล้ว ๆ แม้พวกคนผู้มิใช่ญาติของพระนางมาคันทิยา เห็นสักการะนั้นแล้ว ก็ให้สินจ้าง กล่าวว่า "พวกเราเป็นญาติของพระนางมาคันทิยา" พากันมาแล้ว. พระราชา รับสั่งให้จับคนเหล่านั้นทั้งหมดไว้ แล้วให้ขุดหลุมทั้งหลายประมาณแค่สะดือ ที่พระลานหลวงแล้ว ให้คนเหล่านั้นนั่งลงในหลุมเหล่านั้น เอาดินร่วมกลบ ให้เกลี่ยฟางไว้เบื้องบน แล้วจุดไฟ, ในเวลาที่หนังถูกไฟไหม้แล้ว, รับสั่งให้ไถด้วยไถเหล็กทั้งหลาย ให้ทำให้เป็น

ท่อนและหาท่อนมิได้ (หรือ) เป็นชิ้นและหาชิ้นมิได้. พระราชารับสั่งให้เชือดเนื้อ แม้จากสรีระของพระนางมาคันทิยา ตรงที่มีเนื้อล่ำ ๆ ด้วยมีดอันคมกริบแล้ว ให้ยกขึ้นสู่เตาไฟอันเดือดด้วยน้ำมันให้ทอดดุจขนมแล้ว ให้เคี้ยวกินเนื้อนั้นแล.

[ความตายของพระนางสามาวดีควรแก่กรรมในปางก่อน]

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรม๑ว่า "ความตามเช่นนี้ ของอุบาสิกาผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเห็นปานนี้ ไม่สมควรเลยหนอ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย."

พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ ?" เมื่อพวกภิกษุนั้นกราบทูลว่า "ด้วยเรื่องชื่อนี้" ดังนี้แล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลายความตายนั่นของหญิงทั้งหลาย มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข ไม่ควรแล้วในอัตภาพนี้ แต่ว่า ความตายอันหญิงเหล่านั้นได้แล้วสมควรแท้แก่กรรมซึ่งเขาทำไว้ในกาลก่อน," อันภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาว่า "กรรมอะไร อันหญิงเหล่านั้นทำไว้ในกาลก่อน พระเจ้าข้า ? ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมา (เล่าว่า)

[บุรพกรรมของพระนางสามาวดีกับบริวาร]

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ ฉันอยู่ในพระราชวัง

๑. ยังกถาให้ตั้งขึ้นในโรงธรรม.

เนืองนิตย์. หญิง ๕๐๐ คน ย่อมบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น. ในท่านเหล่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ องค์ ไปสู่หิมวันตประเทศ อีกองค์หนึ่ง นั่งเข้าฌานอยู่ในที่รกด้วยหญ้าแห่งหนึ่งริมแม่น้ำ. ต่อมา วันหนึ่ง เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไปแล้ว, พระราชา ทรง พาหญิงเหล่านั้นไปเพื่อทรงเล่นน้ำในแม่น้ำ. ณ สถานที่นั้น หญิง เหล่านั้น เล่นน้ำตลอดส่วนแห่งวัน ขึ้นแล้ว ถูกความหนาวบีบคั้นเทียว ใคร่จะผิงไฟ กล่าวกันว่า "ท่านทั้งหลาย พึงหาดูที่ก่อไฟของพวกเรา," เที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่ เห็นที่รกด้วยหญ้า (ชัฏหญ้า) นั้น จึงยืน ล้อมก่อไฟแล้ว ด้วยสำคัญว่า "กองหญ้า" เมื่อหญ้าทั้งหลาย ไหม้แล้วก็ยุบลง, หญิงเหล่านั้น แลเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า จึง กล่าวกันว่า "พวกเรา ฉิบหายแล้ว ! พวกเรา ฉิบหายแล้ว ! พระ ปัจเจกพุทธเจ้าของพระราชาถูกไฟคลอก, พระราชาทรงทราบจักทำ พวกเราให้ฉิบหาย, เราจักทำท่านให้ไหม้ให้หมด," ทุกคน นำฟืนมา จากที่โน้นที่นี้ ทำให้เป็นกองในเบื้องบนแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น กองฟืนใหญ่ได้มีแล้ว. ลำดับนั้น หญิงเหล่านั้น สุมฟืนนั้นแล้วหลีก ไป ด้วยสำคัญว่า "บัดนี้ จักไหม้ละ." ครั้งก่อน พวกเขาเป็น ผู้ไม่มีความจงใจ ก็ถูกกรรมติดตามแล้วในบัดนี้. ก็คนทั้งหลาย แม้นำฟืน ๑๐๐๐ เล่มเกวียนมาสุมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะทำพระปัจเจกพุทธ-เจ้าภายในสมาบัติ แม้ให้มีอาการสักว่าอุ่นได้. เพราะฉะนั้น พระ ปัจเจกพุทธเจ้านั้น ในวันที่ ๗ จึงได้ลุกขึ้นไปตามสบายแล้ว. หญิง เหล่านั้น ไหม้ในนรกสิ้นหลายพันปี เพราะความที่กรรมนั้นอัน

ทำไว้แล้ว ไหม้แล้วในเรือนที่ถูกไฟไหม้อยู่ โดยทำนองนี้แล สิ้น ๑๐๐ อัตภาพ ด้วยวิบากอันเหลือลงแห่งกรรมนั้นแล. นี้เป็นบุรพ-กรรมของหญิงเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

[บุรพกรรมของนางขุชชุตตรา]

เมื่อพระศาสดาตรัสอย่างนั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย จึงทูลถามพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็นางขุชชุตตราเล่า เพราะกรรมอะไร ? จึงเป็นหญิงค่อม, เพราะกรรมอะไร ? จึงเป็นผู้มีปัญญามาก, เพราะกรรมอะไร ? จึงบรรลุโสดาปัตติผล, เพราะกรรมอะไร ? จึงเป็นคนรับใช้ของคนเหล่าอื่น." พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ในกาลที่พระราชาองค์นั้นแล ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้นเหมือนกัน ได้เป็นผู้มีธาตุแห่งคนค่อมหน่อยหนึ่ง. ลำดับนั้น หญิงผู้อุปัฏฐายิกาคนหนึ่งห่มผ้ากัมพลถือขันทองคำทำเป็นคนค่อม แสดงอาการเที่ยวไปแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยพูดว่า "พระปัจเจกพุทธเจ้าของพวกเราย่อมเที่ยวไปอย่างนี้และอย่างนี้." เพราะผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้นนางจึงเป็นหญิงค่อม.

อนึ่ง ในวันแรก พระราชา ทรงนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ให้นั่งในพระราชมณเฑียรแล้วให้ราชบุรุษรับบาตร บรรจุบาตรให้เต็มด้วยข้าวปายาสแล้วรับสั่งให้ถวาย. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ถือบาตรอันเต็มด้วยข้าวปายาสร้อน ต้องผลัดเปลี่ยน (มือ) บ่อย ๆ . หญิงนั้น เห็นท่านทำอยู่อย่างนั้น ก็ถวายวลัยงา ๘ วลัย ซึ่ง

เป็นของ ๆ ตน กล่าวว่า "ท่านจงวางไว้บนวลัยนี้แล้วถือเอา." พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ทำอย่างนั้นแล้ว. แลดูหญิงนั้น. นางทราบความประสงค์ของท่านทั้งหลาย จึงกล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า ดิฉันหามีความต้องการวลัยเหล่านี้ไม่, ดิฉันบริจาควลัยเหล่านั้นแล้วแก่ท่านทั้งหลายนั่นแล, ขอท่านจงรับไป." พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับแล้ว ได้ไปยังเงื้อมชื่อนันทมูลกะ. แม้ทุกวันนี้ วลัยเหล่านั้น ก็ยังดี ๆ อยู่นั่นเอง. เพราะผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้น ในบัดนี้ นางจึงเป็นผู้ทรงพระไทรปิฎก มีปัญญามาก. เพราะผลอันไหลออกแห่งการอุปัฏฐาก ซึ่งนางทำแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย นางจึงได้บรรลุโสดาปัตติผล. นี่เป็นบุรพกรรมในสมัยพุทธันดรของนาง.

ส่วนในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ธิดาของเศรษฐีในกรุงพาราณสีคนหนึ่ง จับแว่น นั่งแต่งตัวอยู่ในเวลามีเงาเจริญ (เวลาบ่าย). ลำดับนั้น นางภิกษุณีขีณาสพรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยของนางได้ไปเพื่อเยี่ยมนาง. จริงอยู่ นางภิกษุณี แม้เป็นพระขีณาสพก็เป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะเห็นตระกูลอุปัฏฐากในเวลาเย็น. ก็ในขณะนั้นหญิงรับใช้ไร ๆ ในสำนักของธิดาเศรษฐีไม่มีเลย. นางจึงกล่าวว่า "ดิฉันไหว้ เจ้าข้า โปรดหยิบกระเช้าเครื่องประดับนั่น ให้แก่ดิฉันก่อน." พระเถรี คิดว่า "ถ้าเรา จักไม่หยิบกระเช้าเครื่องประดับนี้ให้แก่นางไซร้, นางจักทำความอาฆาตในเราแล้ว บังเกิดในนรก, แต่ว่า ถ้าเราจัก (หยิบ) ให้, นางจักเกิดเป็นหญิงรับใช้ของคนอื่น; แต่ว่า เพียงความเป็นผู้รับใช้ของคนอื่น ย่อมดีกว่าความ

เร่าร้อนในนรกแล." พระเถรีนั้น อาศัยความเอ็นดู จึงได้หยิบกะเช้าเครื่องประดับนั้นให้แก่นาง. เพราะผลอันไหลออกแห่งกรรมนั้น นางจึงเป็นคนรับใช้ของคนเหล่าอื่น.

[พระศาสดาเสด็จมาแสดงธรรมที่ธรรมสภา]

รุ่งขึ้นวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรมว่า "หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข ถูกไฟไหม้แล้วในตำหนัก, พวกญาติของพระนางมาคันทิยา ถูกจุดไฟอันมีฟางเป็นเชื้อไว้เบื้องบนแล้วทำลายด้วยไถเหล็ก, พระนางมาคันทิยา ถูกทอดด้วยน้ำมันอันเดือดพล่าน, ในคนเหล่านั้น ใครหนอแล ? ชื่อว่าเป็นอยู่, ใคร ? เชื่อว่าตายแล้ว."

พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เธอทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ ?" เมื่อพวกภิกษุนั้นกราบทูลว่า "ด้วยเรื่องชื่อนี้" ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย คนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ประมาทแล้ว, คนเหล่านั้น แม้เป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี ก็ชื่อว่าตายแล้วแท้; คนเหล่าใด ไม่ประมาทแล้ว, คนเหล่านั้น แม้ตายแล้ว ก็ชื่อว่ายังคงเป็นอยู่; เพราะฉะนั้น พระนางมาคันทิยา จะเป็นอยู่ก็ตาม ตายแล้วก็ตาม ก็ชื่อว่าตายแล้วทีเดียว หญิง ๕๐๐ มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข แม้ตายแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นอยู่นั่นเทียว; ภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย; ดังนี้แล้ว ได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

"ความไม่ประมาทเป็นเครื่องถึงอมตะ ความ
ประมาทเป็นทางแห่งมัจจุ ผู้ไม่ประมาทแล้ว
ชื่อว่าย่อมไม่ตาย ; ผู้ใดประมาทแล้ว ผู้นั้น
ย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว; บัณฑิตรู้ความนั่น
โดยแปลกกันแล้ว (ตั้งอยู่) ในความไม่ประมาท
บันเทิงอยู่ในความไม่ประมาท; ยินดีในธรรม
เป็นที่โคจรของพระอริยะทั้งหลาย, บัณฑิตผู้ไม่
ประมาทเหล่านั้น มีความเพ่ง มีความเพียร
เป็นไปติดต่อ, บากบั่นมั่นเป็นนิตย์ เป็น
นักปราชญ์ ย่อมถูกต้องพระนิพพาน อันเป็น
แดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมาโท** ย่อมแสดงเนื้อความกว้าง คือ ถือเอาเนื้อความกว้างตั้งอยู่. จริงอยู่ พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎกแม้ทั้งสิ้น ซึ่งอาจารย์ทั้งหลายนำมากล่าวอยู่ ย่อมหยั่งลงสู่ความไม่ประมาทนั่นเอง, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ของสัตว์ทั้งหลายผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน, รอยเท้าทั้งปวงนั้น ย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าช้าง, รอยเท้าช้าง อันชาวโลกย่อมเรียกว่าเป็นยอดแห่งรอยเท้าเหล่านั้น. เพราะรอยเท้าช้างนี้เป็นของใหญ่ แม้ฉันใด,

๑. อมตํ ปทํ แปลว่า เป็นทางแห่งอมตะ ก็ได้ เป็นทางไม่ตาย ก็ได้.

ภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง, กุศลธรรมเหล่านั้น ทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นรากเง่า มีความไม่ประมาทเป็นที่ประชุมลง, ความไม่ประมาท อันเรากล่าวว่า เป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้น ฉันนั้น เหมือนกันแล[๑]"

ก็ความไม่ประมาทนั้นนั่น โดยอรรถ ชื่อว่า ความไม่อยู่ปราศ-จากสติ, เพราะคำว่า "ความไม่ประมาท" นั่น เป็นชื่อของสติ อันตั้งนั่นเป็นนิตย์.

พึงทราบวินิจฉันในคำว่า **อมตํ ปทํ**, พระนิพพาน พระผู้มี-พระภาคตรัสเรียกว่า อมตะ, เพราะพระนิพพานนั้น ชื่อว่าไม่แก่ ไม่ตาย เพราะความเป็นธรรมชาติไม่เกิด, เหตุนั้น พระองค์จึงตรัสเรียกพระนิพพานว่า อมตะ, สัตว์ทั้งหลายย่อมถึง อธิบายว่า ย่อมบรรลุอมตะ ด้วยความไม่ประมาทนี้ เหตุนั้น ความไม่ประมาทนี้ จึงชื่อว่า เป็นเครื่องถึง; (ความไม่ประมาท) เป็นเครื่องถึงชื่อมตะ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า "เป็นอุบายเครื่องบรรลุซึ่งอมตะ" จึงชื่อว่า **อมตํ ปทํ**.

ภาวะ คือความมัวเมา ชื่อว่า ความประมาท. คำว่า ความประมาทนั่น เป็นชื่อของการปล่อยสติ กล่าวคือ ความมีสติหลงลืม.

บทว่า **มจฺจุโน** แปลว่า แห่งความตาย. บทว่า **ปทํ** คือ เป็นอุบาย ได้แก่เป็นหนทาง. จริงอยู่ ชนผู้ประมาทแล้ว ย่อมไม่เป็นไปล่วงซึ่งชาติได้, แม้เกิดแล้ว ก็ย่อมแก่ด้วย ย่อมตายด้วย

๑. สํ. มหาวาร. ๑๙/๖๕.

เหตุนั้น ความประมาท จึงชื่อว่าเป็นทางแห่งมัจจุ คือย่อมนำเข้าหาความตาย.

บาทพระคาถาว่า **อปฺปมตฺตา น มียนฺติ** ความว่า ก็ผู้ประกอบด้วยสติ ชื่อว่า ผู้ไม่ประมาทแล้ว. ใคร ๆ ไม่พึงกำหนดว่า "ผู้ไม่ประมาทแล้วย่อมไม่ตาย คือเป็นผู้ไม่แก่และไม่ตาย" ดังนี้, เพราะว่าสัตว์ไร ๆ ชื่อว่าไม่แก่และไม่ตาย ย่อมไม่มี, แต่ชื่อว่า วัฏฏะของสัตว์ผู้ประมาทแล้ว กำหนดไม่ได้; (วัฏฏะ) ของผู้ไม่ประมาทกำหนดได้; เหตุนั้น สัตว์ผู้ประมาทแล้ว แม้เป็นอยู่ ก็ชื่อว่าตายแล้วแท้ เพราะความเป็นผู้ไม่พ้นไปจากทุกข์ มีชาติเป็นต้นได้, ส่วนผู้ไม่ประมาท เจริญอัปปมาทลักษณะแล้ว ทำให้แจ้งซึ่งมรรคและผลโดยฉับพลัน ย่อมไม่เกิดในอัตภาพที่ ๒ และที่ ๓; เหตุนั้น สัตว์ผู้ไม่ประมาทเหล่านั้น เป็นอยู่ก็ตาม ตายแล้วก็ตาม ชื่อว่าย่อมไม่ตายโดยแท้.

บาทพระคาถาว่า **เย ปมตฺตา ยถา มตา** ความว่า ส่วนสัตว์เหล่าใดประมาทแล้ว, สัตว์เหล่านั้น ย่อมเป็นเหมือนสัตว์ที่ตายแล้วด้วยการขาดชีวิตนทรีย์ มีวิญญาณไปปราศแล้วเช่นกับท่อนฟืนฉะนั้นเทียว เพราะความที่คนตายแล้วด้วยความตาย คือ ความประมาท; จริงอยู่ แม้จิตดวงหนึ่งว่า "เราจักถวายทาน, เราจักรักษาศีล เราจักทำอุโบสถกรรม" ดังนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้น แม้แก่เขาทั้งหลายผู้เป็นคฤหัสถ์ก่อน, จิตดวงหนึ่งว่า "เราจัดบำเพ็ญวัตรทั้งหลาย มีอาจริยวัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้น, เราจักสมาทานธุดงค์, เราจักเจริญภาวนา" ดังนี้

ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น แม้ผู้เป็นบรรพชิต ดังจิตดวงหนึ่งไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ตายแล้วฉะนั้น, สัตว์ผู้ประมาทแล้วนั้น จะเป็นผู้มีอะไรเป็นเครื่องกระทำให้ต่างจากสัตว์ผู้ตายแล้วเล่า ? เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "ชนเหล่าใด ประมาทแล้ว, ชนเหล่านั้นย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว."

บาทพระคาถาว่า **เอตํ วิเสสโต ญตฺวา** ความว่า รู้ความนั้นโดยแปลกกันว่า "การแล่นออกจากวัฏฏะของผู้ประมาทแล้วย่อมไม่มี, ของผู้ไม่ประมาทแล้ว มีอยู่."

มีปุจฉาว่า "ก็ใครเล่า ย่อมรู้ความแปลกกันนั่น ?"

มีวิสัชนาว่า "บัณฑิตทั้งหลาย ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทย่อมรู้."

อธิบายว่า บัณฑิต คือผู้มีเมธา ได้แก่ ผู้มีปัญญาเหล่าใด ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทของตนแล้ว เจริญความไม่ประมาทอยู่ บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมรู้เหตุอันแปลกกันนั่น.

บาทพระคาถาว่า **อปฺปมาเท ปโมทนฺติ** ความว่า บัณฑิตเหล่านั้น ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมบันเทิง คือ เป็นผู้มีหน้ายิ้มแย้ม ได้แก่ยินดี ร่าเริง ในความไม่ประมาทของตนนั้น.

บาทพระคาถาว่า **อริยานํ โคจเร รตา** ความว่า บัณฑิตเหล่านั้น บันเทิงอยู่ในความไม่ประมาทอย่างนั้น เจริญความไม่ประมาทนั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้ยินดี คือ ยินดียิ่งในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ แยกออกเป็นสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น และในโลกุตรธรรม ๙ ประการ อันนับ

ว่าเป็นธรรมเครื่องโคจรของพระอริยะทั้งหลาย คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

สองบทว่า **เต ฌายิโน** ความว่า บัณฑิตผู้ไม่ประมาทเหล่านั้นเป็นผู้มีความเพ่งด้วยฌานทั้ง ๒ อย่าง คือ ด้วยอารัมมณูปนิชฌาน กล่าวคือ สมาบัติ ๘[๑], และด้วยลักขณูปนิชฌาน กล่าวคือ วิปัสสนามรรคและผล.

บทว่า **สาตติกา** ความว่า เป็นผู้มีความเพียร ซึ่งเป็นไปทางกายและทางจิต เป็นไปแล้วติดต่อ จำเดิมแต่กาลเป็นที่ออกบวชจนถึงการบรรลุพระอรหัต.

บาทพระคาถาว่า **นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมา**[๒] ความว่า ผู้ประกอบด้วยความเพียรเห็นปานนี้ว่า "ผลนั้นใด อันบุคคลพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่บรรลุผลนั้น แล้วหยุดความเพียรเสีย จักไม่มี[๓]" (เช่นนี้) ชื่อว่า บากบั่นมั่น ชื่อว่า เป็นไปแล้วเป็นนิตย์ เหตุไม่ท้อถอยในระหว่าง.

ในคำว่า **ผุสนฺติ** นี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้:-

๑. สมาบัติ ๘ คือปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน รวมเรียกว่า รูปสมาบัติ ๔, อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ รวมเรียกว่า อรูปสมาบัติ ๔.

๒. เฉพาะข้อนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลอย่างนั้น. บางมติแปลว่า "ผู้ประกอบด้วยความเพียรเห็นปานนี้ว่า... อันไม่หย่อนในระหว่างเป็นไปแล้วเนืองนิตย์ ชื่อว่าบากบั่นมั่น." อีกมติหนึ่งแปลว่า ผู้ประกอบด้วยความบากบั่นมั่น ดันไม่หย่อนในระหว่างเป็นไปแล้วเนืองนิตย์ ด้วยความเพียรเห็นปานนี้ว่า ....." ๓. สํ. นิ. ๑๖/๓๔.

การถูกต้องมี ๒ คือ ญาณผุสนา (การถูกต้อง คือ ญาณ), วิปากผุสนา (การถูกต้อง คือวิบาก). ในผุสนา ๒ อย่างนั้น มรรค ๔ ชื่อว่า ญาณผุสนา. ผล ๔ ชื่อว่า วิปากผุสนา. ในผุสนา ๒ อย่างนั้น วิปากผุสนา พระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์เอาในบทว่า ผุสนฺติ นี้. บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ เมื่อทำนิพพานให้แจ้งด้วยอริยผล ชื่อว่า ย่อมทำนิพพานให้แจ้งด้วยวิปากผุสนา.

บาทพระคาถาว่า **โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ** ความว่า (ซึ่งนิพพาน) อันเป็นแดนเกษม คือ ไม่มีภัย จากโยคะ ๔ อันยังมหาชนให้จมลงในวัฏฏะ ชื่อว่า ยอดเยี่ยม เพราะความเป็นสิ่งประเสริฐกว่าโลกิยธรรม และโลกุตรธรรมทั้งปวง.

ในที่สุดแห่งเทศนา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นพระอริยบุคคล มีโสดาบันเป็นต้น. เทศนา เป็นกถามีประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระนางสาวมาวดี จบ.

๑. โยคะ ๔ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ อวิชชาโยคะ.

๒. เรื่องกุมภโฆสก* [๑๖]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภเศรษฐีชื่อกุมภโฆสก ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า "อุฏฺฐานวโต" เป็นต้น.

[กุมภโฆสกกลัวตายหนีไปอยู่ภูเขา]

ความพิสดารว่า ในนครราชคฤห์ อหิวาตกโรคเกิดขึ้นในเรือนของราชคหเศรษฐี. เมื่ออหิวาตกโรคนั้นเกิดขึ้นแล้ว, สัตว์ดิรัจฉาน ตั้งต้นแต่แมลงวันจนถึงโคย่อมตายก่อน, ถัดนั้นมา ก็ทาสและกรรมกร, ภายหลังเขาทั้งหมดก็คือเจ้าของเรือน, เพราะฉะนั้นโรคนั้นจึงจับเศรษฐีและภริยาภายหลังเขาทั้งหมด. สองสามีภริยานั้นโรคถูกต้องแล้ว แลดูบุตรซึ่งยืนอยู่ ณ ที่ใกล้ มีนัยน์ตาทั้ง ๒ นองด้วยน้ำตา พูดกะบุตรว่า "พ่อเอ๋ย เขาว่า เมื่อโรคชนิดนี้เกิดขึ้น, ชนทั้งหลาย พังฝาเรือนหนีไปย่อมได้ชีวิต, ตัวเจ้าไม่ต้องห่วงใยเราทั้ง ๒ พึงหนีไป (เสียโดยด่วน) มีชีวิตอยู่ จึงกลับมาอีก พึงขุดเอาทรัพย์ ๔๐ โกฏิ ที่เราทั้ง ๒ ฝังเก็บไว้ในที่โน้นขึ้นเลี้ยงชีวิต."

เขาฟังคำของมารดาและบิดานั้นแล้ว ร้องไห้ ไหว้มารดาบิดา กลัวต่อภัยคือความตาย ทำลายฝาเรือนหนีไปสู่ชัฏแห่งภูเขา อยู่ในที่นั้นสิ้น ๑๒ ปีแล้ว จึงกลังมายังที่อยู่ของมารดาบิดา.

[เขากลับมาบ้านเดิมไม่มีใครจำได้]

ครั้งนั้น ใคร ๆ จำเขาไม่ได้ เพราะความที่เขาไปในกาลยัง

* พระมหาอู นิสฺสโภ ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

เป็นเด็ก กลับมาในกาลมีผมและหนวดขึ้นรุงรัง.

เขาไปสู่ที่ฝังทรัพย์ ด้วยสามารถแห่งเครื่องหมายอันมารดาและบิดาให้ไว้ ทราบความที่ทรัพย์ไม่เสียหาย จึงคิดว่า "ใคร ๆ ย่อมจำเราไม่ได้. ถ้าเราจักขุดขุมทรัพย์ขึ้นใช้สอยไซร้, ชนทั้งหลายพึงคิดว่า 'คนเข็ญใจผู้หนึ่งขุดทรัพย์ขึ้นแล้ว, พึงจับเราแล้ว เบียดเบียน ถ้ากระไร เราพึงทำการรับจ้างเป็นอยู่, ทีนั้น เขานุ่งผ้าเก่าผืนหนึ่ง (เที่ยว) ถามว่า "ใคร ๆ มีความต้องการด้วยคนรับจ้าง มีอยู่หรือ ?" (ไป) ถึงถนนอันเป็นที่อยู่ของคนผู้จ้างแล้ว.

[กุมภโฆสกรับจ้างทำงาน]

ขณะนั้น พวกผู้จ้างเห็นเขาแล้ว กล่าวว่า "ถ้าเจ้าจักทำการงานของพวกข้าพเจ้าได้สักอย่างหนึ่งไซร้, พวกข้าพเจ้าจักให้ค่าจ้างสำหรับซื้อภัตร."

เขาถามว่า "ชื่อว่าการงานอะไร ? ที่พวกท่านจักให้ทำ.

พวกผู้จ้างตอบว่า "การงานคือการปลุกและการตักเตือน, ถ้าเจ้าอาจ (ทำ) ได้ไซร้, เจ้าจงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เที่ยวบอกว่า "พ่อทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงลุกขึ้น จงตระเตรียมเกวียนทั้งหลาย, จงเทียมโคผู้ ในเวลาที่สัตว์พาหนะต่าง ๆ มีช้างและม้าเป็นต้นไปเพื่อต้องการกินหญ้า, แม่ทั้งหลาย แม้พวกท่านจงลุกขึ้นต้มยาคู หุงภัตร" เขารับว่า "ได้จ้ะ."

ลำดับนั้น พวกผู้จ้างได้ให้เรือนหลังหนึ่งแก่เขา เพื่อประโยชน์แก่การอยู่ ณ ที่ใกล้. เขาได้ทำการงานนั้นทุกวัน.

[พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบฐานะของกุมภโฆสก]

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาทรงพระนามว่า พิมพิสาร ได้ทรงสดับเสียงของเขาแล้ว. ก็ท้าวเธอได้เป็นผู้ทรงทราบเสียงร้องของสัตว์ทั้งปวง, เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า "นั่นเป็นเสียงของคนผู้มีทรัพย์มาก."

ขณะนั้น นางสนมของท้าวเธอคนหนึ่ง ยืนเฝ้าอยู่ ณ ที่ใกล้ คิดว่า "ในหลวงจักไม่ตรัสเหลว ๆ ไหล ๆ, เราควรรู้จักชายนี้." จึงส่งชายผู้หนึ่งไป (สืบ) ด้วยคำว่า "ไปเถิด พ่อ ท่านจงทราบบุรุษนั่น (แล้วกลับมา)."

เขารีบไป พบกุมภโฆสกนั้นแล้ว ก็ลับมาบอกว่า "นั่นเป็นมนุษย์กำพร้าคนหนึ่ง ซึ่งทำการรับจ้างของชนผู้จ้างทั้งหลาย."

พระราชา ทรงสดับถ้อยคำของบุรุษนั้นแล้ว ก็ทรงดุษณีภาพ,[๑] ในวันที่ ๒ ก็ดี ในวันที่ ๓ ก็ดี ครั้นทรงสดับเสียงของกุมภโฆสกนั้นแล้ว ก็ตรัสอย่างนั้นเหมือนกัน.

[นางสนมรับอาสาพระเจ้าพิมพิสาร]

นางสนมแม้นั้น ก็คิดอย่างนั้นเหมือนกัน ส่ง (บุรุษ) ไปหลายครั้ง เมื่อเขาบอกว่า "เป็นมนุษย์กำพร้า" จึงคิดว่า "ในหลวงแม้ทรงสดับคำว่า 'นั่น มนุษย์กำพร้า' ก็ไม่ทรงเชื่อ ตรัสย้ำอยู่ว่า 'นั่นเสียงบุรุษผู้มีทรัพย์มาก' ในข้อนี้ต้องมีเหตุ; ควรที่เราจะรู้จักชายนั่นตามความจริง." นางสนมนั้น จึงกราบทูลพระราชาว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระบาท เมื่อได้ทรัพย์พันหนึ่งจักพาธิดาไป (ออกอุบาย) ให้ทรัพย์นั่นเข้าสู่ราชสกุลจงได้."

๑. นิ่งเฉย.

พระราชา รับสั่งให้พระราชทานทรัพย์พันหนึ่งแก่นางแล้ว. นางรับพระราชทานทรัพย์นั้นแล้ว ให้ธิดานุ่งผ้าค่อนข้างเก่าผืนหนึ่ง ออกจากพระราชมณเฑียรพร้อมกับธิดานั้น เป็นดุจคนเดินทาง ไปสู่ถนนอันเป็นที่อยู่คนรับจ้าง เข้าไปสู่เรือนหลังหนึ่ง พูดว่า "แม่จ๋า ฉันทั้ง ๒ เดินทางมา (เหน็ดเหนื่อย) จักขอพักในเรือนนี้สักวัน ๒ วันแล้วจักไป."

[นางสนมกับธิดาพันอยู่ในเรือนกุมภโฆสก]

หญิงเจ้าของเรือน พูดว่า "แม่ ผู้คนในเรือนมีมาก, แม่ไม่อาจพักในเรือนนี้ได้, เรือนของนายกุมภโฆสกนั้นแน่ะว่าง เชิญแม่ไป (ขอพัก) ในเรือนนั้นเถิด." นางไปที่เรือนของกุมภโฆสกนั้นแล้ว กล่าวว่า "นายจ๋า ฉันทั้ง ๒ เป็นคนเดินทาง จัก (ขอพัก) อยู่ในเรือนนี้สักวัน ๒ วัน," แม้ถูกเขาห้ามแล้วตั้งหลายครั้งก็พูดอ้อนวอนว่า "นายจ๋า ฉันทั้ง ๒ จัก (ขอพัก) อยู่ชั่ววันนี้วันเดียว พอเช้าตรู่ก็จักไปดอก," ไม่ปรารถนาจะออกไปแล้ว. นางพักอยู่ในเรือนของกุมภโฆสกนั้นนั่นแล วันรุ่งขึ้น ในเวลาเขาจะไปป่า จึงพูดว่า "นายจ๋า ขอนายจงมอบค่าอาหารสำหรับนายไว้แล้วจึงค่อยไป, ฉันจัก (จัดแจง) หุงต้มไว้เพื่อนาย." เมื่อเขากล่าวว่า "อย่าเลย ฉันจักหุงต้มกินเองก็ได้," จึงรบเราบ่อย ๆ เข้า (จนสำเร็จ) ทำทรัพย์ที่เขาให้ ให้เป็นสักว่าอันตนได้รับไว้แล้วทีเดียว ให้นำโภชนะและสิ่งต่าง ๆ มีข้าวสารที่บริสุทธิ์เป็นต้น มาแต่ร้านตลาดหุงข้าวสุกให้ละมุนละไมดี และปรุงแกงกับ ๒-๓ อย่าง ซึ่งมีรสอร่อยโดยเยี่ยงอย่างหุง

ต้มในราชสกุล ได้ให้แก่กุมภโฆสกผู้มาจากป่า. ครั้นทราบ (ว่า) เขาบริโภคแล้ว ถึงความเป็นผู้มีจิตเบิกบาน จึงพูดว่า "นายจ๋า ฉันทั้ง ๒ เป็นผู้เมื่อยล้า ขอพักอยู่ในเรือนนี้แล สักวัน ๒ วันเถอะ." เขารับรองว่า "ได้จ้ะ."

[กุมภโฆสกเสียรู้นางชาววัง]

ทีนั้น นางก็ปรุงภัตรอย่างเอร็ดอร่อย ทั้งเวลาเย็นทั้งวันรุ่งขึ้นแล้วได้ให้แก่เขา. เละครั้นทราบความที่เขาเป็นผู้มีจิตเบิกบานแล้ว ก็วิงวอน (อีก) ว่า "นายจ๋า ฉันทั้ง ๒ จักอยู่ในเรือนนี้แล สัก ๒-๓ วัน" ดังนี้แล้ว อยู่ในเรือนนั้น เอาศัสตราอันคมตัดฐานเตียงของเขาภายใต้แม่แคร่ในที่นั้น ๆ. เมื่อขามา พอนั่งลงเท่านั้น, เตียงก็ยอบลงเบื้องล่าง. เขากล่าวว่า "ทำไม เตียงนี้ จึงขาดไปอย่างนี้ ?"

นางสนม. นายจ๋า ฉันไม่อาจห้ามพวกเด็กหนุ่ม ๆ ได้ พวกเขามาประชุมกัน (เล่น) ที่นี้ละซิ.

กุมภโฆสก. แม่ เพราะอาศัยแก ๒ คน ทุกข์นี้ จึงเกิดแก่ฉัน, เพราะในกาลก่อน ฉันจะไปในที่ไหน ๆ ก็ปิดประตูแล้วจึงไป.

นางสนม. จะทำอย่างไรได้ละ ? พ่อ ฉันไม่อาจห้ามได้.

นางตัด (ฐานเตียง) โดยทำนองนี้แล สิ้น ๒-๓ วันแม้ถูกเขาตำหนิติเตียนว่ากล่าวอยู่ ก็คงกล่าว (แก้ตัว) อย่างนั้นแล้วตัดเชือกที่เหลือ เว้นเชือกเส้นเล็ก ๆ ไว้ เส้น ๒ เส้น.

วันนั้น เมื่อเขาพอนั่งลงเท่านั้น, ฐาน (เตียง) ทั้งหมดตกลงไปที่พื้นดิน. ศีรษะ (ของเขา) ได้ (ฟุบลง) รวมเข้ากับเข่าทั้ง ๒

เขาลุกขึ้นได้ ก็พูดว่า "ฉันจะทำอะไรได้ ? บัดนี้ จักไปไหนได้ ? ฉันเป็นผู้ถูกพวกแกทำไม่ให้เป็นเจ้าของแห่งเตียงเป็นที่นอนเสียแล้ว."

นางสนม ปลอบว่า "จักทำอย่างไรได้เล่า ? พ่อ ฉันไม่อาจห้ามเด็ก ๆ ที่คุ้นเคยได้, ช่างเถอะ, อย่าวุ่นวายไปเลย, นายจักไปไหน ? ในเวลานี้" ดังนี้แล้ว เรียกธิดามา บอกว่า "แม่หนู เจ้าจงทำโอกาสสำหรับเป็นที่นอนแห่งพี่ชายของเจ้า."

[กุมภโฆสกได้ลูกสาวของนางสนมเป็นภรรยา]

ธิดานั้น นอนที่ข้างหนึ่งแล้ว พูดว่า "นายคะ เชิญนายมา (นอน) ที่นี้." แม้นางสนมก็กล่าวกะกุมภโฆสกนั้นว่า "เชิญพ่อไปนอนกับน้องสาวเถิด พ่อ." เขานอนบนเตียงเดียวกับธิดานางสนมนั้นได้ทำความเชยชิดกันในวันนั้นเอง.

นางกุมาริกา ร้องไห้แล้ว. ทีนั้น "มารดาจึงถามเขาว่า "เจ้าร้องไห้ทำไมเล่า ? แม่หนู."

ธิดา. กรรมชื่อนี้เกิดแล้ว แม่.

มารดาพูดว่า "ช่างเถอะ แม่หนู เรา อาจทำอะไรได้, เจ้าได้ผัวคนหนึ่งก็ดี กุมภโฆสกนี้ ได้หญิงผู้บำเรอเท้าคนหนึ่ง[๑]ก็ดี ย่อมสมควร" ดังนี้แล้ว ได้ทำกุมภโฆสกนั้น ให้เป็นบุตรเขยแล้ว. เขาทั้ง ๒ อยู่สมัครสังวาสกันแล้ว.

[กุมภโฆสกต้องจ่ายทรัพย์เพราะอุบายของนางสนม]

โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน นางสนมนั้น ก็ส่งข่าว (กราบทูล)

๑. ภรรยา.

แด่พระราชาว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ขอฝ่าละอองธุลีพระบาท จงรับสั่งให้ทำการโฆษณาว่า 'ขอทวยราษฎร์จง (จัด) ทำมหรสพใน (ย่าน) ถนนแห่งคนรับจ้างอยู่, ก็คนใด ไม่จัดทำมหรสพในเรือน, สินไหมชื่อประมาณเท่านี้ ย่อมมีแก่คนนั้น."

พระราชา รับสั่งให้ทำอย่างนั้น. คราวนั้น แม่ยายพูดกะเขาว่า "พ่อเอ๋ย เราจำต้องจัดทำมหรสพในถนนแห่งคนรับจ้างตามพระราชาณัติ,[๑] เราจะทำอย่างไร ?"

กุมภโฆสก. แม่ ฉันแม้ทำการรับจ้างอยู่ ก็แทบจะไม่สามารถเป็นอยู่ได้ จักจัดทำมหรสพอย่างไรได้เล่า ?

แม่ยาย. พ่อเอ๋ย ธรรมดาบุคคลผู้อยู่ครองเรือนทั้งหลาย ย่อมรับเอา[๒]แม้หนี้ไว้, พระเจ้าอยู่หัวทรงบังคับ จะไม่ทำ (ตาม) ไม่ได้, อันเราอาจพ้นจากหนี้ได้ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง, ไปเถิดพ่อจงนำกหาปณะ ๑ หรือ ๒ กหาปณะ แต่ที่ไหน ๆ ก็ได้.

[นางสนมส่งทรัพย์ของกุมภโฆสกไปถวายพระราชา]

เขาตำหนิติเตียนพลางไปนำกหาปณะมาเพียงกหาปณะ ๑ แต่ที่ฝังทรัพย์ ๔๐ โกฏิ นางก็ส่งกหาปณะไป (ถวาย) แด่พระราชาแล้ว (จัด) ทำมหรสพด้วยกหาปณะของตน, โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน ก็ส่งข่าวไป (ถวาย) อย่างนั้นนั่นแลอีก.

พระราชาก็ทรงบังคับอีกว่า "ทวยราษฎร์จงจัดทำมหรสพ เมื่อใครไม่ทำ มีสินไหมประมาณเท่านี้" กุมภโฆสกนั้น ถูกแม่ยายกล่าวรบเร้าอยู่เหมือนครั้งก่อนนั่นแล จึงไปนำกหาปณะมา ๑ กหาปณะ

๑. การบังคับของพระราชา. ๒. ต้องเป็นหนี้พระราชา.

แม้อีก. นางก็ส่งกหาปณะแม้เหล่านั้นไป (ถวาย) แด่พระราชา, โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน ก็ส่งข่าวไป (ถวาย) อีกว่า 'บัดนี้ขอฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงส่งบุรุษมา' รับสั่งให้เรียกกุมภโฆสกนี้ไป (เฝ้า)." พระราชาทรงส่งบุรุษไปแล้ว.

[กุมภโฆสกถูกฉุดตัวไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว]

พวกบุรุษไปถนนที่คนรับจ้างอยู่นั้นแล้ว ถามหาว่า "คนไหนชื่อกุมภโฆสก" เที่ยวตามหาพบเขาแล้ว บอกว่า "มาเถิด พ่อมหาจำเริญ พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้หาพ่อ (ไปเฝ้า)."

เขากลัวแล้วพูดคำแก้ตัวเป็นต้นว่า "พระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงรู้จักตัวฉัน" แล้วไม่ปรารถนาจะไป. ทีนั้น พวกบุรุษ จึงจับเขาที่อวัยวะทั้งหลาย มีมือเป็นต้น ฉุดมาด้วยพลการ[๑].

หญิงนั้น เห็นบุรุษเหล่านั้นแล้ว จึง (ทำที) ขู่ตะคอกว่า "เฮ้ยเจ้าพวกหัวดื้อ พวกเจ้าไม่สมควรจับลูกเขยของข้าที่อวัยวะทั้งหลายมีมือเป็นต้น" แล้วปลอบว่า "มาเถิด พ่อ อย่ากลัวเลย, ฉันเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวแล้ว จักทูลให้ตัดมือของพวกที่จับอวัยวะมีมือเป็นต้นของเจ้าทีเดียว" แล้วพาบุตรีไปก่อน ถึงพระราชมณเฑียรแล้วเปลี่ยนเพศแต่งเครื่องประดับพร้อมสรรพ ได้ยืนเฝ้าอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่าย[๒] กุมภโฆสก ถูกเขาฉุดคร่านำมา (ถวาย) จนได้.

[พระราชาทรงซักถามกุมภโฆสก]

ขณะนั้น พระราชา ตรัสกะเขาผู้ถวายบังคมแล้วยืนเฝ้าอยู่ว่า

๑. ทำด้วยกำลัง คือทำตามชอบใจ. ๒. ประโยคนี้รูปศัพท์เป็นกัต แต่แปลเป็นกรรมได้ความดีกว่า.

"เจ้าหรือ ? ชื่อกุมภโฆสก."

กุมภโฆสก. ข้าแต่สมมติเทพ พระเจ้าข้า.

พระราชา. เพราะเหตุไร เจ้าจึงปกปิดทรัพย์เป็นอันมากไว้ใช้สอย ?

กุมภโฆสก. ทรัพย์ของข้าพระองค์จักมีแต่ไหน ? พระจ้าข้า (เพราะ) ข้าพระองค์ทำการรับจ้างเลี้ยงชีวิต.

พระราชา. เจ้าอย่าทำอย่างนั้น; เจ้าลวงข้าทำไม ?

กุมภโฆสก. ข้าพระองค์มิได้ลวง พระเจ้าข้า, ทรัพย์ของข้าพระองค์ไม่มี (จริง).

ทีนั้น พระราชาทรงแสดงกหาปณะเหล่านั้นแก่เขาแล้ว ตรัสว่า "กหาปณะเหล่านี้ ของใครกัน ?"

[กุมภโฆสกเผยจำนวนทรัพย์]

เขาจำ (กหาปณะ) ได้ คิดว่า "ตายจริง ! เราฉิบหายแล้ว; อย่างไรหนอ กหาปณะเหล่านี้ จึงตกมาถึงพระหัตถ์ของพระเจ้าอยู่หัวได้ ?" แลไปข้างโน้นข้างนี้ ก็เห็นหญิงทั้ง ๒ คนนั้น ประดับประดายืนเฝ้าอยู่ริมพระทวารห้อง จึงคิดว่า "กรรมนี้สำคัญนัก, ซะรอยพระเจ้าอยู่หัว พึงแต่งหญิงเหล่านี้ (ไปล่อลวงแน่นอน)."

ขณะนั้น พระราชา ตรัสกะเขาว่า "พูดไปเถิด ผู้เจริญ, ทำไม ? เจ้าจึงทำอย่างนั้น."

กุมภโฆสก. เพราะที่พึ่งของข้าพระองค์ไม่มี พระเจ้าข้า.

พระราชา. คนเช่นเรา ไม่ควรเป็นที่พึ่ง (ของเจ้า) หรือ ?

กุมภโฆสก. ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าสมมติเทพ ทรงเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ ก็เป็นการเหมาะดี.

พระราชา. เป็นได้ซิ ผู้เจริญ, ทรัพย์ของเจ้ามีเท่าไรล่ะ ?

กุมภโฆสก. มี ๔๐ โกฏิ พระเจ้าข้า.

พระราชา. ได้อะไร (ขน) จึงจะควร ?

กุมภโฆสก. เกวียนหลาย ๆ เล่มพระเจ้าข้า.

[กุมภโฆสกได้รับตำแหน่งเศรษฐี]

พระราชา รับสั่งให้จัดเกวียนหลายร้อยเล่มส่งไป ให้ขนทรัพย์นั้นมา ให้ทำเป็นกองไว้ที่หน้าพระลานหลวงแล้ว รับสั่งให้ชาวกรุงราชคฤห์ (มา) ประชุมกันแล้ว ตรัสถามว่า "ในพระนครนี้ ใครมีทรัพย์ประมาณเท่านี้บ้าง ?" เมื่อทวยราษฎร์กราบทูลว่า "ไม่มีพระเจ้าข้า" ตรัสถามว่า "ก็เราทำอะไร แก่เขาจึงควร ?" เมื่อพวกนั้นกราบทูลว่า "ทรงทำความยกย่องแก่เขา สมควร พระเจ้าข้า" จึงทรงตั้งกุมภโฆสกนั้น ในตำแหน่งเศรษฐี ด้วยสักการะเป็นอันมาก พระราชทานบุตรีของหญิงนั้นแก่เขาแล้ว เสด็จไปสู่สำนักพระศาสดา พร้อมกับเขา ถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงทอดพระเนตรบุรุษนี้ ชื่อว่าผู้มีปัญญาเห็นปานนี้ ไม่มี, เขา แม้มีสมบัติถึง ๔๐ โกฏิ ก็ไม่ทำอาการเย่อหยิ่ง หรืออาการสักว่าความทนงตัว, (ทำ) เป็นเหมือนคนกำพร้า นุ่งผ้าเก่า ๆ ทำการรับจ้าง ที่ถนนอันเป็นที่อยู่ของคนรับจ้าง เลี้ยงชีพอยู่ หม่อมฉันรู้ได้ด้วยอุบายชื่อนี้, ก็แลครั้นรู้แล้วสั่งให้เรียกมา ไล่เลียงให้รับว่ามีทรัพย์แล้ว ให้ขนทรัพย์นั้นมา ตั้งไว้

ในตำแหน่งเศรษฐี, (ใช่แต่เท่านั้น) หม่อมฉันยังให้บุตรีแก่เขาด้วย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คนมีปัญญาเห็นปานนี้ หม่อมฉันไม่เคยเห็น."

[คุณธรรมเป็นเหตุเจริญแห่งยศ]

พระศาสดา ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ตรัสว่า "มหาบพิตร ชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า เป็นอยู่ประกอบด้วยธรรม; ก็กรรม มีกรรมของโจรเป็นต้น ย่อมเบียดเบียนบีบคั้น (ผู้ทำ) ในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า ชื่อว่าความสุข อันมีกรรมนั้นเป็นเหตุ ก็ไม่มี, ก็บุรุษทำการรับจ้างก็ดี ทำนาก็ดี เลี้ยงชีวิตในกาล เสื่อมทรัพย์นั่นแล ชื่อว่าชีวิตประกอบด้วยธรรม, อันความเป็นใหญ่ ย่อมเจริญขึ้นอย่างเดียว แก่คนผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียร บริบูรณ์ ด้วยสติ มีการงานบริสุทธิ์ทางทวารทั้งหลาย มีกายและวาจาเป็นต้น มีปกติใคร่ครวญด้วยปัญญาแล้วจึงทำ ผู้สำรวมไตรทวาร มีกาย (ทวาร) เป็นต้น เลี้ยงชีวิตอยู่โดยธรรม ตั้งอยู่ในอันไม่เหินห่างสติ เห็นปานนั้น" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

"ยศย่อมเจริญโดยยิ่ง แก่คนผู้มีความขยัน มี สติ มีการงานสะอาด มีปกติใคร่ครวญแล้วจึง ทำ สำรวมแล้ว เลี้ยงชีพโดยธรรม และไม่ ประมาท."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุฏฺฐานวโต** คือ ผู้มีความเพียร เป็นเหตุลุกขึ้น.

บทว่า **สติมโต** คือ สมบูรณ์ด้วยสติ.

บทว่า **สุจิกมฺมสฺส** คือ ประกอบด้วยการงานทั้งหลาย มีการงานทางกายเป็นต้น อันหาโทษมิได้ คือหาความผิดมิได้.

บทว่า **นิสมฺมการิโน** ได้แก่ใคร่ครวญ คือไต่ตรองอย่างนี้ว่า "ถ้าผลอย่างนี้จักมี เราจักทำอย่างนี้." หรือว่า "เมื่อการงานนี้อันเราทำแล้วอย่างนี้ ผลชื่อนี้จักมี" ดังนี้แล้ว ทำการงานทั้งปวง เหมือนแพทย์ตรวจดูต้นเหตุ (ของโรค) แล้วจึงแก้โรคฉะนั้น.

บทว่า **สญฺญตสฺส** ได้แก่ สำรวมแล้ว คือ ไม่มีช่อง ด้วยทวารทั้งหลายมีกายเป็นต้น.

บทว่า **ธมฺมชีวิโน** คือ ผู้เป็นคฤหัสถ์ เว้นความโกงต่าง ๆ มีโกงด้วยตรงชั่งเป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยการงานอันชอบทั้งหลาย มีทำนาและเลี้ยงโคเป็นต้น, เป็บรรพชิต เว้นอเนสนากรรม[๑]ทั้งหลาย มีเวชกรรม[๒]และทูตกรรม[๓]เป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยภิกษาจาร[๔] โดยธรรม คือโดยชอบ.

บทว่ **อปฺปมตฺตสฺส** คือ มีสติไม่ห่างเหิน.

บทว่า **ยโสภิวฑฺฒติ** ความว่า ยศที่ได้แก่ความเป็นใหญ่ ความมีโภคสมบัติและความนับถือ และที่ได้แก่ความมีเกียรติและการกล่าวสรรเสริญ ย่อมเจริญ.

๑. กรรมคือการแสวงหา (ปัจจัย) อันไม่ควร. ๒. กรรมของหมอหรือกรรมคือความเป็นหมอ. ๓. กรรมของคนรับใช้ หรือกรรมคือความเป็นผู้รับใช้. ๔. การเที่ยวเพื่อภิกษา.

ในกาลจบพระคาถา กุมภโฆสก ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล. ชนแม้เหล่าอื่นเป็นอันมา ก็บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้นแล้ว. เทศนา สำเร็จประโยชน์แก่มหาชนอย่างนี้แล.

เรื่องกุมภโฆสกจบ.

๓. เรื่องพระจูฬปันถกเถระ* [๑๗]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภพระเถระชื่อว่าจูฬปันถก ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า "อุฏฺฐาเนนปฺปมาเทน" เป็นต้น.

[ธิดาเศรษฐีได้ทาสเป็นสามี]

ดังได้สดับมา ธิดาแห่งสกุลของธนเศรษฐีในพระนครราชคฤห์ ในเวลาเขาเจริญวัย มารดาบิดารักษาไว้อย่างกวดขันที่ชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น (แต่นาง) เป็นสตรีโลเลในบุรุษ เพราะความเป็นผู้มาแล้วด้วยความเมาในความเป็นสาว จึงทำสันถวะกับทาสของตนเอง กลัวว่า "คนอื่น ๆ จะพึงรู้กรรมนี้ของเราบ้าง" จึงพูดอย่างนี้ว่า "เราทั้ง ๒ ไม่อาจอยู่ในที่นี้ได้, ถ้ามารดาบิดาของฉันทราบความเสียหายนี้ไซร้ จัดห้ำหั่นเราให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่; เราจะไปสู่ที่ต่างถิ่นแล้วอยู่." ทั้ง ๒ คนนั้น ถือเอาทรัพย์อันเป็นสาระที่จะพึงนำไปได้ด้วยมือในเรือน ออกไปทางประตูด้านเหนือแล้ว ชักชวนกันว่า "เราทั้ง ๒ จักต้องไปอยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่ชนเหล่าอื่นไม่รู้จัก" ดังนี้แล้ว ทั้ง ๒ คนได้เดินไปแล้ว.

[มีบุตรด้วยกัน ๒ คน]

เมื่อเขาทั้ง ๒ อยู่ในที่แห่งหนึ่ง นางตั้งครรภ์แล้ว เพราะอาศัยการอยู่ร่วมกัน.

* พระมหาทองดำ ป. ๗ (ปัจจุบันเป็นพระธรรมดิลก) วัดบรมนิวาส แปล.

นางอาศัยความที่ครรภ์แก่เต็มที่ จึงปรึกษากับสามีนั้นว่า "ครรภ์ของฉันถึงความแก่เต็มที่แล้ว, ธรรมดาการคลอดบุตรในที่ซึ่งเหินห่างจากญาติพวกพ้อง ย่อมเป็นเหตุนำความทุกข์มาให้แก่เราทั้ง ๒, เราทั้ง ๒ ไปสู่เรือนแห่งสกุลเดิมเถิด," เขาพูดผัดเพี้ยนว่า "วันนี้ จะไป, พรุ่งนี้ จึงค่อยไปเถิด," ยังวันทั้งหลายให้ล่วงเลยไปเสีย เพราะกลัวว่า "ถ้าเราไปที่นั้น, ชีวิตของเราย่อมไม่มี." นางคิดว่า "เจ้านี่ เขลา ไม่อาจไปเพราะความที่ตนมีโทษมาก, ธรรมดามารดาบิดา มีความเกื้อกูลโดยส่วนเดียวเท่านั้น, เจ้านี่ จะไปหรือไม่ไปก็ตาม, เราจักไปละ." ครั้นเมื่อเขาออกจากเรือนไปแล้ว นางเก็บงำเครื่องเรือน บอกความที่ตนจะไปสู่เรือนแห่งสกุล แก่ชาวบ้านที่อยู่ถัดกันแล้ว เดินทางไป. ฝ่ายสามี (กลับ) มาเรือน ไม่เห็นภริยา ถามผู้คุ้นเคย ทราบว่า "ไปเรือนแห่งสกุล" จึงรีบติตามไปทันในระหว่างทาง. แม้ภริยาของเขานั้น ก็ได้คลอดบุตรในระหว่างทางนั้นเอง. เขาถามว่า "นี่อะไรกัน ? น้อง."

ภริยา. พี่ ลูกชายคนที่หนึ่งคลอดแล้ว.

สามี. บัดนี้ เราจักทำอย่างไร ?

ทั้ง ๒ คนคิดเห็นร่วมกันว่า "เราทั้ง ๒ ไปสู่เรือนแห่งสกุล เพื่อประโยชน์แก่กรรมใด, กรรมนั้น สำเร็จแล้วในระหว่างทางเทียว, เราจักไปที่นั้นทำอะไร ? กลับกันเถิด" ดังนี้แล้ว ก็พากันกลับ.

เขาทั้ง ๒ ได้ตั้งชื่อเด็กนั้นแล ว่า "ปันถก" เพราะเกิดในหนทาง. ต่อการไม่นานนัก นางตั้งครรภ์แม้อีก. พฤติการณ์ทั้งปวง

พึงให้พิสดาร โดยนัยอันมีในก่อนนั่นแล.

[ตั้งชื่อเด็กทั้ง ๒]

เพราะเด็กแม้นั้นก็เกิดในหนทาง มารดาบิดาจึงตั้งชื่อบุตรผู้เกิดก่อนว่า "มหาปันถก." ตั้งชื่อบุตรผู้เกิดภายหลังว่า "จูฬปันถก."

แม้ ๒ สามีภริยานั้น ก็พาเด็กทั้ง ๒ ไปสถานที่อยู่ของตนตามเดิม.

[มหาปันถกแปลกใจในเรื่องญาติของตน]

เมื่อ ๒ สามีภริยาอยู่ในที่นั้น เด็กชายมหาปันถก ได้ยินเด็กชายอื่น ๆ เรียก (ผู้นั้นผู้นี้) ว่า "อาลุง" และว่า "ปู่ (ตา) ย่า (ยาย)" จึงถามมารดาว่า "แม่ เด็กอื่น ๆ เรียก (ผู้นั้น) ว่า ปู่ (ตา), เรียก (ผู้นี้) ว่า 'ย่า (ยาย),' พวกญาติของเราไม่มีบ้างหรือ ?"

มารดา. เออ พ่อ พวกญาติของเรา ในที่นี้ ไม่มี, แต่ตาของพวกเจ้า ชื่อ ธนเศรษฐี มีอยู่ในพระนครราชคฤห์, พวกญาติของเราเป็นอันมาก มีอยู่ในพระนครนั้น.

มหาปันถก. ทำไม พวกเราจึงไม่ไปที่นั้นเล่า ? แม่.

นางไม่บอกเหตุที่ตนมากะบุตร เมื่อบุตรทั้ง ๒ พูดรบเร้าหนักเข้า จึงบอกแก่สามีว่า "เด็กเหล่านี้รบกวนฉันเหลือเกิน, มารดาบิดาเห็นพวกเราแล้ว จักกินเนื้อ (เทียว) หรือ ? มาเถิด บัดนี้เราทั้ง ๒ จักแสดงตระกูลแห่งตา ยาย แก่พวกเด็ก."

สามี. ฉัน ไม่อาจจะเข้าหน้าได้, แต่จักพาเจ้าพวกนั้นไปได้.

ภริยา. ดีละ ควรที่เด็กทั้ง ๒ จะพบเห็นตระกูลของตาด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งแท้.

[พาบุตรทั้ง ๒ ไปหาตา]

ชนทั้ง ๒ พาเด็ก ๆ ไปถึงพระนครราชคฤห์โดยลำดับ พักอยู่ในศาลาหลังหนึ่งริมประตูพระนคร. มารดาของเด็ก พาเด็ก ๒ คนไปแล้วสั่งให้บอกความที่ตนมาแก่มารดาบิดา.

มารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น ได้ยินข่าวนั้นแล้ว กล่าวว่า "บรรดาชนทั้งหลายผู้ยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร ชื่อว่า ผู้ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดากัน ย่อมไม่มี, คนเหล่านั้นมีความผิดต่อเราเป็นข้อใหญ่ พวกเขาไม่สามารถจะตั้งอยู่ในคลองจักษุของเราได้, ชนทั้ง ๒ จงเอาทรัพย์ประมาณเท่านี้ ไปสู่สถานที่ผาสุกเลี้ยงชีพเถิด, แต่จงส่งเด็กทั้ง ๒ มาในที่นี้."

สองสามีภรรยานั้น รับทรัพย์ที่ท่านทั้ง ๒ นั้นส่งมาแล้ว มอบเด็กทั้ง ๒ ในมือของพวกคนใช้ที่มานั่นแล ส่งไปแล้ว, เด็กทั้งสองเจริญ (วัย) อยู่ในตระกูลของตา ยาย.

[มหาปันถกออกบวช]

ในเด็ก ๒ คนนั้น จูฬปันถกยังเล็กนัก, ส่วนมหาปันถก ไปฟังธรรมกถาของพระทศพลกับตา. เมื่อเขาไปสำนักของพระศาสดาเป็นนิตย์ จิตก็น้อมไปแล้วในบรรพชา. เขาพูดกะตาว่า "ถ้าคุณตาอนุญาตให้กระผมไซร้ กระผมพึงบวช."

ท่านเศรษฐีกล่าวว่า "พูดอะไร พ่อ การบวชของเจ้าเป็นความดีแก่ตา กว่าการบวชของคนทั่วทั้งโลก; ถ้าเจ้าอาจไซร้, ก็บวชเถิด" ดังนี้แล้ว นำเขาไปสู่สำนักพระศาสดา, เมื่อพระองค์ตรัส (ถาม) ว่า "คฤหบดี ท่านได้เด็กมาหรือ ?" กราบทูลว่า "พระเจ้าข้า เด็กคนนี้เป็นหลานของข้าพระองค์ ประสงค์จะบวชในสำนักของพระองค์."

พระศาสดา ตรัสสั่งภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรรูปใดรูปหนึ่งว่า "เธอจงให้เด็กคนนี้บวช." พระเถระบอกตจปัญจกกัมมัฏฐานแก่เธอแล้ว ให้บรรพชา.

[มหาปันถกบรรลุอรหัต]

เธอเรียนพระพุทธพจน์ได้มาก มีอายุครบ ได้อุปสมบท ทำกรรม[๑]ในโยนิโสมนสิการ บรรลุพระอรหัตแล้ว.

[มหาปันถกปรารภถึงน้องชาย]

ท่านให้เวลาล่วงไปด้วยความสุขในฌานและความสุขอันเกิดแต่ผล คิดว่า "เราอาจให้ความสุขนี้แก่จูฬปันถกหรือหนอ ?" ภายหลังได้ไปสู่สำนักของเศรษฐีผู้เป็นตาแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านมหาเศรษฐี ถ้าท่านอนุญาตไซร้, รูปพึงให้จูฬปันถกออกบวช."

เศรษฐี กล่าวว่า "นิมนต์ท่านให้เขาบวชเถิด ขอรับ."

ได้ยินว่า เศรษฐีเลื่อมใสดีแล้วในพระศาสนา แต่เมื่อถูกถาม

๑. เจริญกัมมัฏฐาน.

ว่า "เด็กเหล่านี้เป็นบุตรของธิดาคนไหนของท่าน" จะบอกว่า "ของลูกสาวที่หนีไป" ก็ละอาย; เพราะฉะนั้น ท่านจึงอนุญาตการบวชแก่หลานทั้ง ๒ นั้นโดยง่ายดาย.

[จูฬปันถกบวชแล้วกลายเป็นคนโง่]

พระเถระให้จูฬปันถกบวชแล้ว ให้ตั้งอยู่ในศีลทั้งหลาย. แม้จูฬปันถกนั้นพอบวชแล้ว ได้เป็นคนโง่เขลา.

พระเถระเมื่อพร่ำสอนเธอ กล่าวคาถานี้

"ดอกบัวโกกนุท มีกลิ่นหอม บานแต่เช้า พึง
มีกลิ่นไม่ไปปราศฉันใด, เธอจงเห็นพระอังคีรส
ผู้ไพโรจน์อยู่ ดุจพระอาทิตย์ส่องแสงในกลางหาว
ฉะนั้น"

คาภาเดียวเท่านั้น โดย ๔ เดือน เธอก็ไม่สามารถจะเรียนได้.

[บุรพกรรมของพระจูฬปันถก]

ถามว่า "เพราะอะไร ?"

แก้ว่า "ได้ยินว่า เธอบวชในกาลพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีปัญญา ได้ทำการหัวเราะเยาะ ในกาลที่ภิกษุเขลารูปใดรูปหนึ่งเรียนอุเทส, ภิกษุนั้น ละอายเพราะการหัวเราะนั้น เลยเลิกเรียนอุเทส ไม่ทำการสาธยาย.

เพราะกรรมนั้น จูฬปันถกนี้ พอบวชแล้ว จึงเป็นคนโง่, บทที่เรียนแล้ว ๆ เมื่อเธอเรียนบทต่อ ๆ ไป ก็เลือนหายไป. เมื่อเธอพยายามเพื่อเรียนคาถานี้แล. สี่เดือนล่วงไปแล้ว.

[จูฬปันถกถูกพระพี่ชายประณาม]

ทีนั้น พระมหาปันถก ได้กล่าวกะเธอว่า "จูฬปันถก เธอเป็นคนอาภัพในศาสนานี้, โดย ๔ เดือน แม้คาถาเดียวก็ไม่อาจเรียนได้, ก็เธอจักยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้อย่างไร ? จงออกไปจากที่นี่เสียเถิด." ดังนี้แล้ว ก็ขับออกจากวิหาร.

พระจูฬปันถก ไม่ปรารถนาความเป็นคฤหัสถ์ เพราะความเยื่อใยในพระพุทธศาสนา.

ก็ในกาลนั้น พระมหาปันถกเป็นภัตตุทเทสก์. หมอชีวกโกมารภัจจ์ ถือระเบียบดอกไม้ของหอมและเครื่องลบไล้เป็นอันมากไปสู่อัมพวัน บูชาพระศาสดา สดับธรรม ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระทศพลแล้ว เข้าไปหาพระมหาปันถก ถามว่า "ภิกษุในสำนักของพระศาสดา มีจำนวนเท่าไร ขอรับ."

พระมหาปันถก. ภิกษุมีประมาณ ๕๐๐ รูป.

หมอชีวก. ท่านผู้เจริญ พรุ่งนี้ ขอใต้เท้าได้พาภิกษุ ๕๐๐ รูปมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข (ไป) รับภิกษาในเรือนของกระผม.

พระมหาปันถก. อุบาสก ภิกษุโง่ (รูปหนึ่ง) ชื่อจูฬปันถกมีธรรมไม่งอกงาม, รูปจะเว้นเธอเสีย แล้วรับนิมนต์เพื่อภิกษุทั้งหลายที่เหลือ.

[พระจูฬปันถกหนีไปสึกแต่สึกไม่ได]

พระจูฬปันถกฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า "พระเถระ เมื่อรับนิมนต์เพื่อภิกษุทั้งหลายมีประมาณเท่านั้น ก็คัดเราไว้ภายนอกแล้วจึงรับ,

จิตของพี่ชายเรา จักแยก (หมดเยื่อใย) ในเราแล้วอย่างไม่ต้องสงสัย; บัดนี้ เราจะต้องการอะไรด้วยศาสนานี้, เราจักเป็นคฤหัสถ์ทำบุญต่าง ๆ มีทานเป็นต้นเลี้ยงชีพละ." วันรุ่งขึ้น เธอไปเพื่อจะสึกแต่เช้าตรู่. พระศาสดา ทรงตรวจดูโลก (คือหมู่สัตว์) เฉพาะในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นเหตุนี้แล้ว จึงเสด็จล่วงหน้าไปก่อน ได้ทรงหยุดจงกรมอยู่ที่ซุ้มประตูใกล้ทางที่พระจูฬปันถกไป. พระจูฬปันถกเมื่อเดินไปพบพระศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคม.

[พระศาสดาทรงรับรองให้อยู่ต่อไป]

ขณะนั้น พระศาสดา ตรัสกะเธอว่า "จูฬปันถก นี่เธอจะไปไหน ? ในเวลานี้."

จูฬปันถก ทูลว่า "พระพี่ชายขับไล่ข้าพระองค์ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไปเพื่อจะสึก เพราะเหตุนั้น."

พระศาสดา ตรัสว่า "จูฬปันถก เธอชื่อว่าบรรพชาในสำนักของเรา, แม้ถูกพี่ชายขับไล่ ทำไม จึงไม่มาสู่สำนักของเรา ? มาเถิด, เธอจะต้องการอะไรด้วยความเป็นคฤหัสถ์ เธอต้องอยู่ (ต่อไป) ในสำนักของเรา" ดังนี้แล้ว ทรงเอาฝ่าพระหัตถ์อันมีพื้นวิจิตรไปด้วยจักร ลูบเธอที่ศีรษะแล้ว พาไปให้นั่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎีประทานท่อนผ้าที่สะอาด ซึ่งทรงบันดาลขึ้นด้วยฤทธิ์ ด้วยตรัสสั่งว่า "จูฬปันถก เธอจงผินหน้าไปทางทิศตะวันออก ลูบผ้าท่อนนี้ ด้วยบริกรรมว่า 'รโชหรณํ. รโชหรณํ" (ผ้าเช็ดธุลี ๆ) อยู่ที่นี้แหละ ครั้นเมื่อเขากราบทูลเวลาแล้ว, มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จไปเรือน

ของหมอชีวก ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาตกแต่งไว้.

[พระจูฬปันถกเจริญภาวนาบรรลุพระอรหัต]

ฝ่ายพระจูฬปันถก นั่งแลดูพระอาทิตย์ พลางลูบผ้าท่อนนั้น บริกรรมว่า "รโชหรณํ รโชหรณํ." เมื่อท่านลูบท่อนผ้านั้นอยู่, ท่อนผ้าได้เศร้าหมองแล้ว. ลำดับนั้น จึงคิดว่า "ท่อนผ้านี้สะอาดแท้ ๆ. แต่อาศัยอัตภาพนี้ จึงละปกติเดิมเสีย กลายเป็นของเศร้าหมองอย่างนี้ไปได้, สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ? (ครั้นแล้ว) เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อม เจริญวิปัสสนา.

พระศาสดา ทรงทราบว่า "จิตของพระจูฬปันถกขึ้นสู่วิปัสสนาแล้ว" จึงตรัสว่า "จูฬปันถก เธออย่าทำความหมายเฉพาะท่อนผ้านั้นว่า 'เศร้าหมองแล้ว ติดธุลี;' ก็ธุลีทั้งหลายมีธุลีคือราคะเป็นต้น มีอยู่ในภายในของเธอ, เธอจงนำ (คือกำจัด) มันออกเสีย" ดังนี้แล้ว ทรงเปล่งพระรัศมี เป็นผู้มีพระรูปปรากฏดุจประทับนั่งตรงหน้า ได้ทรงภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า

"ราคะ ชื่อว่าธุลี, แต่เรณู (ละออง) ท่านหา
เรียกว่า (ธุลี) ไม่: คำว่า "ธุลี" นั่นเป็นชื่อ
ของราคะ ; ภิกษุเหล่านั้น ละธุลีนั่นได้ขาดแล้ว
อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี.
โทสะ ชื่อว่าธุลี, แต่เรณู (ละออง) ท่านหา
เรียกว่า (ธุลี) ไม่; คำว่า "ธุลี" นั่นเป็นชื่อ
ของโทสะ; ภิกษุเหล่านั้น ละธุลีนั่นได้ขาดแล้ว

อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี
โมหะ ชื่อว่าธุลี, แต่เรณู (ละออง) ท่านหา
เรียกว่า (ธุลี) ไม่; คำว่า "ธุลี" นั่นเป็นชื่อ
ของโมหะ ; ภิกษุเหล่านั้น ละธุลีนั่นได้ขาดแล้ว
อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลี."

ในกาลจบคาถา พระจูฬปันถกบรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว. ปิฎก ๓ มาถึงแก่ท่านพร้อมกับปฏิสัมภิทาทีเดียว.

[บุรพกรรมของพระจูฬปันถก]

ได้ยินว่า ครั้งดึกดำบรรพ์ ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงทำประทักษิณพระนคร เมื่อพระเสโท[๑]ไหลออกจากพระนลาฏ[๒] ทรงเอาผ้าสะอาดเช็ดที่สุดพระนลาฏ. ผ้าได้เศร้าหมองแล้ว. ท้าวเธอกลับได้อนิจจสัญญา[๓]ว่า "ผ้าสะอาดเห็นปานนี้ อาศัยสรีระนี้ ละปกติแปรเป็นเศร้าหมองไปได้, สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ," เพราะเหตุนั้น ผ้าสำหรับเช็ดธุลีนั่นแล จึงเป็นปัจจัยของท่านแล้ว.

ฝ่ายหมอชีวกโกมารภัจจ์ ได้น้อมน้ำทักษิโณทกเข้าไปถวายพระทศพล, พระศาสดาทรงปิดบาตรด้วยพระหัตถ์ ตรัสว่า "ชีวก ภิกษุในวิหาร ยังมีอยู่มิใช่หรือ ?"

พระมหาปันถก กราบทูลว่า "ในวิหาร ภิกษุไม่มีมิใช่หรือ ? พระเจ้าข้า." พระศาสดา ตรัสว่า "มี ชีวก." หมอชีวก ส่ง

๑. เหงื่อ ๒. หน้าผาก ๓. ความหมายว่าไม่เที่ยง.

บุรุษไปด้วยสั่งว่า "พนาย ถ้ากระนั้น เธอจงไป จงรู้ว่าภิกษุใน
วิหารมี หรือไม่มี."

[พระจูฬปันถกนิรมิตตนเป็นภิกษุพันรูป]

ในขณะนั้น พระจูฬปันถก คิดว่า "พี่ชายของเราพูดว่า 'ภิกษุในวิหารไม่มี,' เราจักประกาศความที่ภิกษุในวิหารมีแก่ท่าน (พี่ชาย)" ดังนี้แล้ว จึง (นิรมิต) ให้อัมพวันทั้งสิ้นเต็มด้วยภิกษุทั้งนั้น ภิกษุบางพวกเย็บจีวร, บางพวกย้อมจีวร, บางพวกทำการสาธยาย; นิรมิตภิกษุพันรูป ไม่เหมือนกันและกันอย่างนี้.

บุรุษนั้น เห็นภิกษุเป็นอันมากในวิหาร จึงกลับมาบอกแก่หมอชีวกว่า "คุณหมอขอรับ อัมพวันทั้งสิ้น เต็มด้วยภิกษุทั้งหลาย."

พระธรรมสังคาหกาจารย์ กล่าวว่า)

"ฝ่ายพระเถระ ชื่อว่าจูฬปันถก นิรมิตตน
พันครั้ง (เป็นภิกษุพันรูป) ในอัมพวันนั้นแล
แล้วนั่งในอัมพวันอันน่ารื่นรมย์ จนกว่าเขาจะบอก
เวลา."

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะบุรุษนั้นว่า "เธอจงไปวิหาร บอกว่า 'พระศาสดารับสั่งหาพระชื่อจูฬปันถก."

เมื่อบุรุษนั้นไปบอกตามรับสั่งแล้ว (ทั้ง) พันปากก็ขานว่า "ข้าพเจ้าชื่อจูฬปันถก, ข้าพเจ้าชื่อจูฬปันถก."

บุรุษนั้น กลับไปกราบทูลอีกว่า "พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ภิกษุ

แม้ทุกรูป ชื่อจูฬปันถกทั้งนั้น."

พระศาสดา ตรัสว่า "ถ้ากระนั้น เธอจงไป. รูปใดเอ่ยก่อนว่า 'ข้าพเจ้า ชื่อจูฬปันถก,' จงจับมือรูปนั้น[๑]ไว้, รูปที่เหลือจักหายไป."

เขาได้ทำตามรับสั่ง. ภิกษุประมาณพันรูป หายไปแล้วทันทีทีเดียว. พระเถระ ได้ไปกับบุรุษนั้น.

[พระศาสดารับสั่งให้จูฬปันถกอนุโมทนา]

ในเวลาเสร็จภัตกิจ พระศาสดา ตรัสเรียกหมอชีวกมารับสั่งว่า "ชีวก เธอจงรับบาตรของจูฬปันถกเถิด, จูฬปันถกนี้จักทำอนุโมทนาแก่เธอ." หมอชีวกได้ทำอย่างนั้นแล้ว. พระเถระบันลือสีหนาท ดุจสีหะที่ขึ้นรุ่น (กำลังคะนอง) ได้ทำอนุโมทนา ยังพระไตรปิฎกให้กระฉ่อนแล้ว.

พระศาสดา เสด็จลุกจากอาสนะ มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จไปสู่วิหาร, เมื่อภิกษุทั้งหลายแสดงวัตรแล้ว, เสด็จลุกจากอาสนะทรงยืนที่หน้ามุขพระคันธกุฎี ประทานสุคโตวาท ตรัสบอกกัมมัฏฐานแก่ภิกษุสงฆ์ ทรงส่งภิกษุสงฆ์ไปแล้ว เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎีที่อบด้วยกลิ่นหอมฟุ้ง ทรงผทมสีหไสยาโดยพระปรัศ[๒]เบื้องขวา.

[พวกภิกษุปรารภพระคุณของพระศาสดา]

ครั้นในเวลาเย็น ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันข้างนี้และข้างโน้นดุจแวดวงด้วยม่านรัตตกัมพล[๓] ปรารภถึงเรื่องพระคุณของพระ

๑. ตํ หตฺเถ คณฺห จับรูปนั้นไว้ที่มือ. ๒. นอนตะแคงข้างขวา.
๓. ผ้าทอด้วยขนสัตว์มีสีแดง.

ศาสดาว่า "ท่านผู้มีอายุ พระมหาปันถก ไม่ทราบอัธยาศัยของ
พระจูฬปันถก จึงไม่สามารถจะให้เรียนคาถาบทเดียวโดย ๔ เดือนได้,
ไล่ออกจากวิหาร ด้วยเข้าใจว่า 'พระรูปนี้ โง่;' แต่พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ได้ประทานพระอรหัตกับทั้งปฏิสัมภิทา ในระหว่าง
ฉัน (อาหาร) มื้อเดียวเท่านั้น เพราะพระองค์เป็นธรรมราชาชั้นเยี่ยม
(หาผู้ทัดเทียมมิได้); พระไตรปิฎกก็มาพร้อมกับปฏิสัมภิทานั่นเทียว
น่าชม ! ชื่อว่า กำลังของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีมาก."

[พระศาสดาเสด็จไปที่ประชุมภิกษุสงฆ์]

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเรื่องราว[๑]นี้ในโรงธรรม
แล้ว ทรงดำริว่า "วันนี้ เราไป ควรอยู่" เสด็จลุกจากพุทธไสยา
ทรงนุ่งผ้า ๒ ชั้นที่ย้อมดีแล้ว ทรงรัดประคตเอวดุจสายฟ้า ทรงห่ม
จีวรมหาบังสุกุล ได้ขนาดสุคตประมาณ ปานผ้ารัตตกัมพล เสด็จ
ออกจากพระคันธกุฎีอันมีกลิ่นหอมตลบ ไปยังโรงธรรม ด้วยความ
งามแห่งพระอากัปปกิริยาที่ทรงย่างไปแล้ว ดุจพระยาคชสารตัว
ซับมันและดุจสีหะ (และ) ด้วยพระพุทธลีลาศอันหาที่สุดมิได้ เสด็จ
ขึ้นบวรพุทธอาสน์ที่บรรจงจัดไว้ในท่ามกลางแห่งโรงกลม ซึ่งประดับ
แล้ว ประทับนั่งที่กลางอาสนะ ทรงเปล่งพระพุทธรังสีมีพรรณะ ๖
ประการ เปรียบปานเทพดาผู้วิเศษ บันดาลท้องมหาสมุทรให้
กระเพื่อมอยู่ (และ) ประดุจสุริโยทัยทอแสงอ่อน ๆ เหนือยอดเขา
ยุคันธรฉะนั้น. แลเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พอเสด็จมาถึง ภิกษุ

๑. กถาปวตฺติ แปลว่า ความเป็นไปแห่งถ้อยคำ.

สงฆ์ก็หยุดสนทนา๑ นิ่งเงียบ.

[ทรงรำพึงถึงอาการของภิกษุบริษัท]

พระศาสดา ทรงพิจารณาดูบริษัทด้วยพระหฤทัยอันอ่อนโยน ทรงรำพึงว่า "บริษัทนี้ งามยิ่งนัย, การคะนองมือก็ดี คะนองเท้าก็ดี เสียงไอก็ดี เสียงจามก็ดี แม้ของภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมไม่มี, ภิกษุเหล่านี้แม้ทั้งหมด มีความเคารพด้วยพุทธคารวะ อันเดชแห่งพระพุทธเจ้าคุกคามแล้ว. เมื่อเรานั่ง, (เฉยเสีย) ไม่พูดแม้ตลอดชั่วอายุก็รูปไหน ๆ จักหายกเรื่องขึ้นพูดก่อนไม่, ชื่อว่าธรรมเนียมของการยกเรื่องขึ้น เราควรรู้, เราเองจักพูดขึ้นก่อน" ดังนี้แล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะดุจเสียงพรหม ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรเล่า ? ก็แลเรื่องอะไรที่พวกเธอหยุดค้างไว้ในระหว่าง ?" เมื่อพวกภิกษุนั้นกราบทูลว่า "ด้วยเรื่องชื่อนี้," จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย จูฬปันถกหาได้เป็นผู้โง่แต่ในบัดนี้เท่านั้นไม่, แม้ในกาลก่อน ก็เป็นผู้โง่แล้วเหมือนกัน; อนึ่ง เราเป็นที่พำนักอาศัยของเธอเฉพาะในบัดนี้อย่างเดียวหามิได้, ถึงในกาลก่อน ก็ได้เป็นที่พำนักอาศัยแล้วเหมือนกัน; และในกาลก่อน เราได้ทำจูฬปันถกนี้ให้เป็นเจ้าของแห่งโลกิยทรัพย์แล้ว, บัดนี้ ได้ทำให้เป็นเจ้าของแห่งโลกุตตรทรัพย์," อันภิกษุทั้งหลายผู้ใคร่จะสดับเนื้อความนั้นโดยพิสดาร ทูลอัญเชิญแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (เล่าว่า)

๑. กถํ ปจฺฉินฺทิตฺวา ตัดขาดซึ่งถ้อยคำ.

[เรื่องมาณพเรียนศิลปะในกรุงตักกสิลา]

ในอดีตกาล มาณพชาวพระนครพาราณสีคนหนึ่ง ไปยังกรุงตักกสิลาแล้ว เป็นธัมมันเตวาสิกของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เพื่อประสงค์เรียนศิลปะ ได้เป็นผู้อุปการะอาจารย์อย่างยิ่ง ในระหว่างมาณพ ๕๐๐, ทำกิจทุกอย่าง มีนวดเท้าเป็นต้น, แต่เพราะเป็นคนโง่จึงไม่สามารถจะเรียนอะไร ๆ ได้, อาจารย์แม้พยายามด้วยคิดเห็นว่า "ศิษย์คนนี้ มีอุปการะแก่เรามาก, จักให้เขาศึกษาให้ได้" ก็ไม่สามารถให้ศึกษาอะไร ๆ ได้.

เขาอยู่สิ้นกาลนาน แม้คาถาเดียวก็ไม่สามารถจะเรียน (ให้จำ) ได้นึกระอา เลยลาอาจารย์ว่า "จักไปละ." อาจารย์คิดว่า "ศิษย์คนนี้ อุปการะเรา, เราก็หวังความเป็นบัณฑิตแก่เขาอยู่, แต่ไม่สามารถจะทำความเป็นบัณฑิตนั้นได้, จำเป็นที่เราจะต้องทำอุปการะตอบแก่ศิษย์คนนี้ให้ได้, จักผูกมนต์ให้เขาสักบทหนึ่ง." ท่านนำเขาไปสู่ป่า ผูกมนต์นี้ว่า **"ฆเฏสิ ฆเฏสิ กึการณา ฆเฏสิ ?, อหํปิ ตํ ชานามิ ชานามิ."** (ท่านเพียรไปเถิด เพียรไปเถิด, เพราะเหตุไร ? ท่านจึงเพียร, แม้เราก็รู้เหตุนั้นอยู่ รู้อยู่) ดังนี้แล้วให้เขาเรียนบททวนกลับไปกลับมาหลายร้อยครั้ง แล้วถามว่า "เธอจำได้หรือ[๑] ?" เมื่อเขาตอบว่า "ผมจำได้ ขอรับ" ชี้แจงว่า "ธรรมดาศิลปะที่คนโง่ทำความพยายามทำให้คล่องแคล่วแล้ว ย่อมไม่เลือน" แล้วให้เสบียงทาง สั่งว่า "เธอ จงไป, อาศัยมนต์นี้

๑. ปญฺญายติ เต แปลว่า มนต์นั้นย่อมปรากฏแก่เธอ ?

เลี้ยงชีพเถิด, แต่เพื่อประโยชน์จะไม่ให้มนต์เลือนไป เธอพึงทำการสาธยายมนต์นั้นเป็นนิตย์" ดังนี้แล้ว ก็ส่งเขาไป.

ครั้นในเวลาเขาถึงพระนครพาราณสี มารดาได้ทำสักการะสัมมานะใหญ่ ด้วยดีใจว่า "บุตรของเราศึกษาศิลปะกลับมาแล้ว."

[พระเจ้าแผ่นดินตรวจความเป็นไปของราษฎร]

ในกาลนั้น พระเจ้าพาราณสี ทรงพิจารณาว่า "โทษบางประการในเพราะกรรมทั้งหลาย มีกายกรรมเป็นต้นของเรา มีอยู่หรือหนอ ? ไม่ทรงเห็นกรรมอะไร ๆ อันไม่เป็นที่พอพระทัยของพระองค์ ก็ทรงดำริว่า "ธรรมดาโทษของตน หาปรากฏแก่คนไม่, ย่อมปรากฏแก่คนเหล่าอื่น ; เราจักกำหนด (ความเป็นไป) ของพวกชาวเมือง" ดังนี้แล้ว จึงทรงปลอมเพศ เสด็จออกไปในเวลาเย็น ทรงดำริว่า "ธรรมดาการสนทนาปราศรัยของพวกมนุษย์ผู้นั่งบริโภคอาหารในเวลาเย็น ย่อมมีประการต่าง ๆ กัน; ถ้าเราครองราชย์โดยอธรรม, ชนทั้งหลายคงจะพูดกันว่า 'พวกเรา ถูกพระเจ้าแผ่นดินผู้ไม่ตั้งอยู่โดยธรรม ผู้ชั่วช้า เบียดเบียนด้วยสินไหม[๑] และพลีเป็นต้น ' ถ้าเราครองราชย์โดยธรรม, ชนทั้งหลายก็จักกล่าวคำเป็นต้นว่า 'ขอพระเจ้าอยู่หัวของเราทั้งหลาย จงทรงพระชนมายุยืนเถิด' แล้วก็สรรเสริญคุณของเรา" ดังนี้แล้ว จึงเสด็จเที่ยวไปตามลำดับฝาเรือนนั้น ๆ.

ในขณะนั้น พวกโจรผู้หากินทางขุดอุโมงค์ กำลังขุดอุโมงค์ใน

๑. ทณฺฑ แปลว่า อาชญาก็ได้.

ระหว่างเรือน ๒ หลัง เพื่อต้องการเข้าเรือนทั้ง ๒ โดยอุโมงค์เดียวกัน. พระราชาทอดพระเนตรเห็นพวกมันแล้ว ได้ทรงแอบซุ่มอยู่ในเงาเรือน. ในเวลาที่พวกมันขุดอุโมงค์เข้าเรือนได้แล้วตรวจดูสิ่งของ มาณพตื่นขึ้นแล้ว ก็สาธยายมนต์นั้น กล่าวว่า **"ฆเฏสิ ฆเฏสิ, กึการณา ฆเฏสิ ? อหํปิ ตํ ชานามิ ชานามิ."**

โจรเหล่านั้น ได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็ตกใจกลัวทิ้งแม้ผ้าที่ตนนุ่งเสีย หนีไปโดยซึ่ง ๆ หน้าทีเดียว ด้วยบอกกันว่า "นัยว่าเจ้าคนนี้รู้จักพวกเรา, มันจักให้พวกเราฉิบหายเสียบัดนี้."

[ทรงเห็นโจรหนีเพราะมนต์ของมาณพ]

พระราชาทอดพระเนตรเห็นโจรเหล่านั้นกำลังหนีไป และได้ทรงสดับเสียงมาณพนอกนี้สาธยายมนต์อยู่ ทรงทำหนด (ความเป็นไป) ของพวกชาวเมืองได้แล้ว จึงเสด็จเข้าพระราชนิเวศน์; แลเมื่อราตรีสว่างแล้ว พอเช้าตรู่ ก็รับสั่งเรียกบุรุษคนหนึ่ง (มาเฝ้า) ตรัสว่า "พนาย เธอจงไป พวกโจรขุดอุโมงค์ในเรือนชื่อโน้น ในถนนโน้น, ในเรือนหลังนั้น มีมาณพเรียนศิลปะมาแต่เมืองตักกสิลา (คนหนึ่ง) เธอจงนำเขามา."

เขาไปบอกว่า "พระเจ้าอยู่หัว รับสั่งหาท่าน" แล้วนำมาณพมา.

ลำดับนั้น พระราชา ตรัสกะเขาว่า "พ่อ เธอเป็นมาณพผู้เรียนศิลปะมาจากเมืองตักกสิลาหรือ ?"

มาณพ. พระเจ้าข้า พระอาชญาไม่พ้นเกล้า ฯ.

พระราชา. ให้ศิลปะแก่ฉันบ้างเถิด.

มาณพ. ดีละ พระเจ้าข้า ขอพระองค์ประทับบนอาสนะที่เสมอกันแล้วเรียนเถิด.

ลำดับนั้น พระราชาทรงทำอย่างนั้น ทรงเรียนมนต์นั้นกะเขาแล้ว ได้พระราชทานทรัพย์พันหนึ่ง ด้วยพระดำรัสว่า "นี้ เป็นส่วนบูชาอาจารย์ของท่าน."

ในกาลนั้น เสนาบดี พูดกับภูษามาลาของพระเจ้าแผ่นดินว่า "แกจักแต่งพระมัสสุของในหลวงเมื่อไร ?"

ภูษามาลา. พรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้แหละ.

เสนาบดีนั้น ให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่เขาแล้ว พูดว่า "ข้ามีกิจอยู่ (อย่างหนึ่ง)" เมื่อเขาถามว่า "กิจอะไร นาย ? บอกว่า "แกต้องทำเป็นเหมือนจะทำการแต่งพระมัสสุของในหลวง สบัดมีดโกนให้คมกริบ, ตัดก้านพระศอเสีย จัก (ได้) เป็นเสนาบดี, ข้าจักเป็นพระเจ้าแผ่นดิน. เขารับว่า "ได้" ในวันแต่งพระมัสสุถวายในหลวงเอาน้ำหอมสระสรงพระมัสสุให้เปียก สบัดมีดโกน จักที่ชายพระนลาฏคิดว่า "มีดโกนมีคมร่อยไปเสียหน่อย, เราควรตัดก้านพระศอโดยฉับเดียวเท่านั้น" ดังนี้แล้ว จึงยืนส่วนข้างหนึ่ง สบัดมีดโกนอีก.

ในขณะนั้น พระราชา ทรงระลึกถึงมนต์ของพระองค์ได้ เมื่อจะทรงทำการสาธยาย ตรัสว่า **"ฆเฏสิ ฆเฏสิ กึการณา ฆเฏสิ ? อหํปิ ตํ ชานามิ ชานามิ."**

เหงื่อไหลโซมจากหน้าผากของนายภูษามาลาแล้ว. เขาเข้าใจว่า "ในหลวงทรงทราบเรา" กลัวแล้ว จึงโยนมีดโกนเสียที่แผ่นดินแล้ว หมอบกราบลงแทบพระบาท.

[กุสโลบายของพระราชา]

ธรรมดาพระราชาทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ฉลาด, เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสกะเขาอย่างนี้ว่า "เฮ้ย ! อ้ายภูษามาลาใจร้าย มึงเข้าใจว่า 'พระเจ้าแผ่นดินไม่รู้มึงหรือ ?"

ภูษามาลา. ขอพระองค์ โปรดพระราชทานอภัยแก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า.

พระราชา. ช่างเถอะ, อย่ากลัวเลย, บอกมาเถิด.

ภูษามาลา. พระเจ้าข้า เสนาบดีให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่ข้าพระองค์บอกว่า "แกจงทำทีเป็นแต่งพระมัสสุของในหลวง ตัดก้านพระศอเสีย, เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว, ข้าจักเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตั้งแกให้เป็นเสนาบดี."

พระราชา ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า "เราได้ชีวิตเพราะอาศัยอาจารย์' ดังนี้แล้ว จึงดำรัสสั่งให้หาเสนาบดีมา (เฝ้า) ตรัสว่า "เสนาบดีผู้เจริญ ชื่อว่าอะไรที่เธอไม่ได้แล้วจากสำนักของฉัน, บัดนี้ ฉันไม่อาจจะดูเธอได้, เธอจงออกไปจากแคว้นของฉัน" รับสั่งให้เนรเทศเขาออกจากแว่นแคว้นแล้ว ก็รับสั่งให้มาณพผู้อาจารย์มาเฝ้า ตรัสว่า "ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าได้ชีวิตเพราะอาศัย

ท่าน" ดังนี้แล้ว ทรงทำสักการะใหญ่ ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดี แก่อาจารย์นั้นแล้ว. มาณพในครั้งนั้น ได้เป็นจูฬปันถก, พระศาสดาเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์.

พระศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทานนี้มาแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน จูฬปันถกก็โง่อย่างนี้เหมือนกัน, แม้ในกาลนั้น เราก็ได้เป็นที่พึ่งพำนักของเธอ ยังเธอให้ตั้งอยู่ในโลกิยทรัพย์แล้ว, ในวันรุ่งขึ้น เมื่อกถา (สนทนากัน) ตั้งขึ้นว่า "น่าสรรเสริญ พระศาสดาทรงเป็นที่พึ่งพำนักของพระจูฬปันถกแล้ว" ตรัสเล่าเรื่องอดีตในจูฬเสฏฐิชาดก[๑]แล้ว ตรัสคาถาว่า

"ผู้มีปรีชาเห็นประจักษ์ ย่อมตั้งตนด้วยทุน -
ทรัพย์แม้น้อย เหมือนคนก่อไฟกองน้อยให้
ลุกเป็นกองใหญ่ได้ฉะนั้น."

แล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราเป็นที่พึ่งพำนักของจูฬปันถกนี้ เฉพาะแต่ในบัดนี้หามิได้, ถึงในกาลก่อน ก็ได้เป็นที่พึ่งพำนักแล้วเหมือนกัน; แต่ว่า ในกาลก่อน เราได้ทำจูฬปันถกนี้ให้เป็นเจ้าของโลกิยทรัพย์, บัดนี้ ทำให้เป็นเจ้าของโลกุตรทรัพย์" ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกกว่า "จูฬกันเตวาสิก แม้ในครั้งนั้น ได้เป็นจูฬปันถก (ในบัดนี้), ส่วนจูฬเศรษฐี ผู้ฉลาดเฉียบแหลม เข้าใจพยากรณ์นักษัตร (ในครั้งนั้น) คือเรานั่นเอง."

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒ ตทฏฺฐกถา. ๑/๑๗๕. ตตฺถ ปน จุลฺลกเสฏฺฐิชาตกนฺติ ขายติ.

[พวกภิกษุชมพระจูฬปันถก]

อีกวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันในธรรมสภาว่า "ผู้มีอายุ พระจูฬปันถก แม้ไม่สามารถจะเรียกคาถา ๔ บทโดย ๔ เดือนได้ ก็ไม่สละความเพียร ตั้งอยู่ในอรหัตแล้ว, บัดนี้ (ได้) เป็นเจ้าของทรัพย์คือโลกุตรธรรมแล้ว."

[พระศาสดาสอนให้ทำที่พึ่งด้วยธรรม ๔ ประการ]

พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ ?" เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า "ด้วยเรื่องชื่อนี้ (พระเจ้าข้า)," จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนาของเรา ปรารภความเพียรแล้ว ย่อมเป็นเจ้าของแห่งโลกุตรธรรมได้เทียว" ดังนี้แล้ว ตรัสคาถานี้ว่า

"ผู้มีปัญญา พึงทำเกาะ (ที่พึ่ง) ที่ห้วงน้ำ
ท่วมทับไม่ได้ ด้วยความหมั่น ด้วยความไม่
ประมาท ด้วยความระวัง และด้วยความฝึก."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ทีปํ กยิราถ** ความว่า ผู้มีปัญญา ประกอบพร้อมแล้วด้วยปัญญาอันรุ่งเรืองในธรรม พึงทำ คือพึงกระทำ ได้แก่อาจทำ เกาะ คืออรหัตผล อันเป็นที่พึ่งพำนักของตนในสาครคือสงสารอันลึกยิ่ง โดยความเป็นที่พึ่งอันได้ยากยิ่งนี้ ด้วยธรรมอันเป็นเหตุ ๔ ประการเหล่านี้ คือ: ด้วยความหมั่น กล่าวคือ

ความเพียร ๑ ด้วยความไม่ประมาท กล่าวคือการไม่อยู่ปราศจาก สติ ๑ ด้วยความระวัง กล่าวคือปาริสุทธิศีลสี่ ๑ ด้วยความฝึก อินทรีย์ ๑.

ถามว่า "พึงทำเกาะเช่นไร ?"

แก้ว่า "พึงทำเกาะที่ห้วงน้ำท่วมทับไม่ได้." อธิบายว่า พึงทำเกาะที่ห้วงน้ำ คือ กิเลสทั้ง ๔ อย่าง ไม่สามารถจะท่วมทับคือกำจัดได้; แท้จริง พระอรหัต อันโอฆะไม่สามารถจะท่วมทับได้เลย.

ในเวลาจบคาถา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว. เทศนามีประโยชน์แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องพระจูฬปันถกเถระ จบ.

๔. เรื่องพาลนักษัตร* [๑๘]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภนักษัตรของคนพาล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ปมาทมนุยุญฺชนฺติ"** เป็นต้น.

[คนพาลชาวเมืองสาวัตถีเล่นนักษัตร]

ความพิสดารว่า ดังได้สดับมา ในสมัยหนึ่ง เขาป่าวประกาศชื่อพาลนักษัตร ในพระนครสาวัตถี. ในนักษัตรนั้น พวกชนพาลผู้มีปัญญาทราม เอาเถ้าและโคมัย (มูลโค) ทาร่างกาย เที่ยวกล่าววาจาของอสัตบุรุษไปตลอด ๗ วัน, เห็นใคร ๆ เป็นญาติก็ตาม เป็นสหายก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ชื่อว่าละอายอยู่ ไม่มี, ยืนกล่าววาจาของอสัตบุรุษอยู่ที่ประตูทุก ๆ ประตู. มนุษย์ทั้งหลาย ไม่อาจฟังอสัปปุริสวาทของพวกเขาได้ จึงส่งทรัพย์ให้กึ่งบาทบ้าง บาทหนึ่งบ้าง กหาปณะหนึ่งบ้างตามกำลัง, พวกเขาถือเอาทรัพย์ที่ได้แล้ว ๆ ที่ประตูเรือนของมนุษย์เหล่านั้น ๆ แล้วก็หลีกไป.

ก็ในกาลนั้น พระนครสาวัตถี มีอริยสาวกประมาณ ๕ โกฏิ- ท่านเหล่านั้น ส่งข่าวไปถวายพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์ อย่าเสด็จเข้าไปสู่พระนคร จงประทับอยู่แต่ในพระวิหารสิ้น ๗ วัน," ก็แลตลอด ๗ วันนั้น (ท่าน

* พระมหาบุญมี ป.๗ วัดบรมนิวาส แปล. ๑. การรื่นเริงของคนพาล.

เหล่านั้น) จัดข้าวยาคูและภัตรเป็นต้น (ส่งไป) ในพระวิหารนั่นแล เพื่อภิกษุสงฆ์ แม้ตนเองก็ไม่ออกจากเรือน.

ก็ครั้นเมื่อนักษัตรสุดสิ้นลงแล้ว, ในวันที่ ๘ อริยสาวกเหล่านั้น นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้เสด็จเข้าไปยังพระนคร ถวายทานใหญ่ นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ๗ วันของพวกข้าพระองค์ล่วงไปได้โดยยากอย่างยิ่ง, เมื่อพวกข้าพระองค์ได้ยินวาจามิใช่ของสัตบุรุษของพวกพาล, หูทั้ง ๒ เป็นประหนึ่งว่าถึงอาการแตกทำลาย, ใคร ๆ ก็ไม่ละอายแก่ใคร ๆ, เพราะเหตุนั้น พวกข้าพระองค์ จึงไม่ให้พระองค์เสด็จเข้าภายในพระนคร, ถึงพวกข้าพระองค์ก็ไม่อาจออกจากเรือน."

[คนพาลกับคนฉลาดมีอาการต่างกัน]

พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของอริยสาวกเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า "กิริยาของพวกพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมเป็นเช่นนี้, ส่วนผู้มีปัญญาทั้งหลาย รักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์อันเป็นสาระ ย่อมบรรลุสมบัติ คือ อมตมหานิพพาน" ดังนี้แล้ว ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า :-

"พวกชนพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมประกอบ
เนือง ๆ ซึ่งความประมาท, ส่วนผู้มีปัญญา
ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์อัน
ประเสริฐ, ท่านทั้งหลายอย่าตามประกอบความ
ประมาท, อย่าตามประกอบความเชยชิดด้วย

ความยินดีในกาม; เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้ว

เพ่งพินิจอยู่ ย่อมบรรลุสุขอันไพบูลย์."

[แก้อรรถ]

บรรดาเหล่านั้น บทว่า **พาลา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นชนพาล คือผู้ที่ไม่รู้จักประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า.

บทว่า **ทุมฺเมธิโน** คือไร้ปัญญา. พวกชนพาลนั้น เมื่อไม่เห็นโทษในความประมาท ชื่อว่าย่อมประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความประมาท คือว่า ย่อมให้กาลล่วงไปด้วยความประมาท.

บทว่า **เมธาวี** เป็นต้น ความว่า ส่วนบัณฑิตผู้ประกอบด้วยปัญญาอันรุ่งเรืองในธรรม ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์ คือ รัตนะ ๗ ประการ อันประเสริฐคือสูงสุด ซึ่งสืบเนื่องมาแต่วงศ์ตระกูล. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า ชนทั้งหลายเมื่อเห็นอานิสงส์ในทรัพย์ว่า "เราทั้งหลาย อาศัยทรัพย์อันสูงสุด จักถึงสมบัติคือกามคุณ จักทำทางเป็นที่ไปสู่ปรโลกให้หมดจดได้," ย่อมรักษาทรัพย์นั้นไว้ฉันใด; แม้บัณฑิตก็ฉันนั้น เมื่อเห็นอานิสงส์ในความไม่ประมาทว่า "ชนผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งฌานทั้งหลาย มีปฐมฌานเป็นต้น ย่อมบรรลุโลกุตรธรรมมีมรรคและผลเป็นต้น ย่อมยังวิชชา ๓ (และ) อภิญญา ๖[๑] ให้ถึงพร้อมได้,"

๑. อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้, ทิพพโสต หูทิพย์, เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น, ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้, ทิพพจักขุ ตาทิพย์, อาสวักขยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้น, รวมเป็นอภิญญา ๖. ๓ ข้อเบื้องปลาย เรียกว่า ๓ ก็ได้.

ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์อันประเสริฐ.

บทว่า **มา ปมาทํ** ความว่า เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าตามประกอบความประมาท คืออย่าให้กาลล่วงไปด้วยความประมาท.

บาทคาถาว่า **มา กามรติสนฺถวํ** ความว่า อย่าตามประกอบ คืออย่าคิด ได้แก่ อย่าได้เฉพาะแมซึ่งความเชยชิดด้วยอำนาจแห่งตัณหา กล่าวคือ ความยินดีในวัตถุกามและกิเลสกาม.

บทว่า **อปฺปมตฺโต หิ** เป็นต้น ความว่า เพราะว่าบุคคลผู้ไม่ประมาทแล้ว โดยความเป็นผู้มีสติตั้งมั่น เพ่งอยู่ ย่อมบรรลุนิพพาน-สุขอันไพบูลย์ คือโอฬาร.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น. เทศนามีประโยชน์แก่มหาชนแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องพาลนักษัตร จบ.

๕. เรื่องพระมหากัสสปเถระ* [๑๙]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระมหากัสสปเถระ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ปมาทํ อปฺปมาเทน"** เป็นต้น.

[พระเถระตรวจดูสัตวโลกด้วยทิพพจักษุ]

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง พระเถระอยู่ในปิปผลิคูหา[๑] เที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตร นั่งเจริญอาโลกกสิณ ตรวจดูสัตว์ทั้งหลายผู้ประมาทแล้วและไม่ประมาทแล้ว ซึ่งจุติและเกิดในที่ทั้งหลาย มีน้ำแผ่นดินและภูเขาเป็นต้นอยู่ ด้วยทิพพจักษุ.

พระศาสดา ประทับนั่งในพระเชตวันนั่นแล ทรงตรวจดูด้วยทิพพจักษุว่า "วันนี้ กัสสปผู้บุตรของเราอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไรหนอ ?" ทรงทราบว่า "ตรวจดูการจุติและเกิดของสัตว์ทั้งหลายอยู่," จึงตรัสว่า "ชื่อว่าการจุติและการเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายแม้อันพุทธญาณไม่ทรงกำหนด, ใคร ๆ ไม่สามารถจะทำการกำหนดสัตว์ทั้งหลาย ผู้ถือปฏิสนธิในท้องของมารดา ไม่ทันให้มารดาและ

* พระมหาบุญมี ป.๗ วัดบรมนิวาส แปล.
๑. ปิปฺผลิ แปลว่า ไม้เลียบหรือดีปลี รวมรับคูหาศัพท์ แปลว่า ถ้ำอันประกอบด้วยไม้เลียบหรือดีปลี อีกนัยหนึ่ง ถ้ำนี้ พระมหากัสสปเถระอาศัยอยู่มากกว่าที่อื่น นามเดิมของพระเถระชื่อว่า ปิปฺผลิ ถ้าแปลมุ่งเอาชื่อพระเถระเป็นที่ตั้งแล้ว ก็แปลว่า ถ้ำเป็นที่อยู่ของพระปิปผลิ. ๒. อาโลกกสิณ กสิณกำหนดเอาแสงสว่างเป็นอารมณ์.

บิดารู้และจุติได้, การรู้สัตว์เหล่านั้น ไม่ใช่วิสัยของเธอ, (เพราะ) วิสัยของเธอมีประมาณน้อย, ส่วนการรู้การเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้จุติและเกิดอยู่โดยประการทั้งปวง เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น" ดังนี้แล้ว ทรงแผ่พระรัศมีไปเป็นประหนึ่งว่า ประทับนั่งอยู่ในที่เฉพาะหน้า ตรัสพระคาถานี้ว่า

"เมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้นบัณฑิตนั้น ขึ้นสู่ปัญญาเพียงดังปราสาท ไม่เศร้าโศก ย่อมพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ ผู้มีความเศร้าโศก ปราชญ์ย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลายได้ เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา มองเห็นชนผู้ยืนอยู่บนพื้นดินได้ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นุทติ** เป็นต้น ความว่า เมื่อใดบัณฑิต พอกพูนธรรมมีความไม่ประมาทเป็นลักษณะ ไม่ให้โอกาสแก่ความประมาท ชื่อว่า ย่อมบรรเทา คือย่อมขับไล่ซึ่งความประมาทนั้น ด้วยกำลังแห่งความไม่ประมาท; เหมือนน้ำใหม่ ไหลเข้าสู่สระโบกขรณี ยังน้ำเก่าให้กระเพื่อมแล้ว ไม่ให้โอกาสแก่น้ำเก่านั้น ย่อมรุน คือ ย่อมระบายน้ำเก่านั้นให้ไหลหนีไป โดยที่สุดของตนฉะนั้นนั่นแล, เมื่อนั้น บัณฑิตนั้น มีความประมาทอันบรรเทาแล้ว

บำเพ็ญปฏิปทาอันสมควรแก่ความไม่ประมาทนั้นอยู่, ขึ้นสู่ปัญญาเพียงดังปราสาท กล่าวคือ ทิพพจักษุอันบริสุทธิ์ โดยอรรถว่าสูงเยี่ยม ด้วยปฏิปทานั้น ดุจบุคคลขึ้นสู่ประสาททางบันไดฉะนั้น ชื่อว่าผู้ไม่เศร้าโศก เพราะความเป็นผู้ละลูกศร คือความโศกเสียได้แล้ว, ย่อมพิจารณาเห็น คือย่อมมองเห็นปประชา คือหมู่สัตว์ ผู้ชื่อว่า มีความเศร้าโศก เพราะความเป็นผู้ละลูกศรคือความโศกยังไม่ได้ ซึ่งจุติอยู่ และเกิดอยู่ ด้วยทิพพจักษุ.

ถามว่า เหมือนอะไร ?

แก้ว่า เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา ย่อมมองเห็นชนผู้ยืนอยู่พื้นดินได้ฉะนั้น; อธิบายว่า บุคคลผู้ยืนอยู่บนยอดเขา ย่อมมองเห็นชนผู้ยืนอยู่ที่พื้นดินได้ หรือผู้ยืนอยู่บนปราสาทชั้นบน ย่อมมองเห็นชนผู้ยืนอยู่ในบริเวณแห่งปราสาทได้โดยไม่ยากฉันใด: ปราชญ์คือบัณฑิต ได้แก่พระมหาขีณาสพแม้นั้น ก็ย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลาย ผู้ยังถอนพืชคือวัฏฏะไม่ได้ จุติอยู่และเกิดอยู่โดยไม่ยากฉันนั้น.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก กระทำให้แจ้งแล้วซึ่งอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระมหากัสสปเถระ จบ.

๖. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย* [๒๐]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุ ๒ สหาย ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ"** เป็นต้น.

[ภิกษุ ๒ รูปมีปฏิปทาต่างกัน]

ได้ยินว่า ภิกษุ ๒ รูปนั้น เรียนกัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดาแล้ว เข้าไปยังวิหารอันตั้งอยู่ในป่า. ในภิกษุ ๒ รูปนั้น รูปหนึ่ง เก็บฟืนมาต่อเวลายังวันแล้ว จัดเตาไฟแล้ว นั่งผิงไฟสนทนากับพวกภิกษุหนุ่มและสามเณรอยู่ตลอดปฐมยาม. รูปหนึ่งไม่ประมาท ทำสมณธรรมอยู่ ตักเตือนรูปนอกนี้ว่า "ผู้มีอายุ ท่านอย่าทำอย่างนั้น, เพราะอบาย[๑] ๔ เป็นเช่นเรือนเป็นที่นอนแห่งชนผู้ประมาทแล้ว, ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันบุคคลผู้โอ้อวด ไม่อาจให้ทรงโปรดปรานได้." ท่านไม่ฟังคำตักเตือนของภิกษุนั้น. ภิกษุนอกนี้ คิดว่า "ภิกษุนี้ไม่เชื่อถ้อยคำ[๒]" จึงไม่ปรารถนา (ตักเตือน) ท่าน ไม่ประมาทแล้ว ได้ทำสมณธรรม. ฝ่ายพระเถระผู้เกียจคร้าน ผิงไฟในปฐมยามแล้ว ในเวลาที่ภิกษุนอกนี้เดินจงรมแล้วเข้าไปสู่ห้อง จึงเข้าไป พูดว่า "ท่านผู้เกียจคร้านมาก ท่านเข้าไปสู่ป่า เพื่อต้องการหลับนอน (หรือ): อันบุคคลเรียนกัมมัฏฐานในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วลุกขึ้นทำสมณธรรม

* พระมหาบุญมี ป. ๗ วัดบรมนิวาส แปล.

๑. อบาย ๔ คือ นิรย นรก ๑. ดิรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ๑. ปิตติวิสัย ภูมิแห่งเปรต ๑. อสุรกาย พวกอสุรกาย ๑. ๒. น วจนกฺขโม ไม่อดทนต่อถ้อยคำ.

ตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ไม่ควรหรือ ?" ดังนี้แล้ว ก็เข้าไปยังที่อยู่ของตนแล้วนอนหลับ. ฝ่ายภิกษุนอกนี้ พักผ่อนในมัชฌิมยามแล้วกลับลุกขึ้นทำสมณธรรมในปัจฉิมยาม. ท่านไม่ประมาทอยู่อย่างนั้น ต่อกาลไม่นานนัก ก็บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ภิกษุรูปเกียจคร้านนอกนี้ ให้เวลาล่วงไปด้วยความประมาทอย่างเดียว. ภิกษุ ๒ รูปนั้น ออกพรรษาแล้ว ไปสู่สำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง.

[พระศาสดาตรัสถามภิกษุทั้ง ๒]

พระศาสดา ทรงกระทำปฏิสันถารกับภิกษุ ๒ รูปนั้นแล้ว ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ประมาททำสมณธรรมกันแลหรือ ? กิจแห่งบรรพชิตของพวกเธอถึงที่สุดแล้ว แลหรือ ?" ภิกษุผู้ประมาท กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความไม่ประมาทของภิกษุนั่น จักมีแต่ที่ไหน ? ตั้งแต่เวลาไป เธอนอนหลับให้เวลาล่วงไปแล้ว."

พระศาสดา ตรัสถามว่า "ก็เธอเล่า ? ภิกษุ."

ภิกษุรูปเกียจคร้าน ทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เก็บฟืนมาต่อเวลายังวัน จัดเตาไฟแล้ว นั่งผิงไฟอยู่ตลอดปฐมยามไม่หลับนอน ให้เวลาล่วงไปแล้ว."

[ผู้มีปัญญาดีย่อมละทิ้งผู้มีปัญญาทราม]

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกะท่านว่า "เธอประมาทแล้วปล่อยเวลาล่วงไป (เปล่า) ยังมาพูดว่า 'ตัวไม่ประมาท' และทำผู้

ไม่ประมาทให้เป็นผู้ประมาท, เธอเป็นเหมือนม้าตัวทุรพล ขาดเชาว์[๑] แล้วในสำนักแห่งบุตรของเรา, ส่วนบุตรของเรานี่ เป็นเหมือนม้าที่มีเชาว์เร็วในสำนักของเธอ" ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

"ผู้มีปัญญาดี เมื่อชนทั้งหลายประมาทแล้ว
ไม่ประมาท, เมื่อชนทั้งหลายหลับแล้ว ตื่นอยู่
โดยมาก ย่อมละบุคคลผู้มีปัญญาทรามไปเสีย
ดุจม้าตัวมีฝีเท้าเร็ว ละทิ้งม้าตัวหากำลังมิได้ไป
ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมตฺโต** ความว่า ชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เพราะความเป็นผู้ถึงความไพบูลย์แห่งสติได้แก่พระขีณาสพ.

บทว่า **ปมตฺเตสุ** ความว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่แล้วในการปล่อยสติ. บทว่า **สุตฺเตสุ** คือ (เมื่อสัตว์ทั้งหลาย) ชื่อว่า ประพฤติหลับอยู่ทุกอิริยาบถทีเดียว เพราะไม่มีธรรมเป็นเครื่องตื่น คือ สติ. บทว่า **พหุชาคโร** ได้แก่ ผู้ดำรงอยู่ในธรรมเป็นเครื่องตื่น คือความไพบูลย์แห่งสติเป็นอันมาก.

บทว่า **อพลสฺสํว** ความว่า ดุจม้าสินธพอาชาไนยตัวมีเชาว์เร็ววิ่งทิ้งม้าตัวมีกำลังทราม มีเชาว์ขาดแล้ว โดยความเป็นม้ามีเท้าด้านไปฉะนั้น.

๑. หมายความว่า ฝีเท้า.

บทว่า **สุเมธโส** เป็นต้น ความว่า บุคคลผู้มีปัญญายอดเยี่ยม ย่อมละบุคคลผู้เห็นปานนั้นไป ด้วยนิกายเป็นที่มาบ้าง ด้วยมรรคผลเป็นที่บรรลุบ้าง: อธิบายว่า เมื่อคนมีปัญญาทึบ พยายามเรียนสูตรหนึ่งอยู่นั้นแล, ผู้มีปัญญาดี ย่อมเรียนได้วรรคหนึ่ง, ย่อมละไปด้วยนิกายเป็นที่มา อย่างนี้ก่อน: อนึ่ง เมื่อคนมีปัญญาทึบ กำลังพยายามนำที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันอยู่นั่นและ และเรียนกัมมัฏฐานสาธยายอยู่นั่นแล, แม้ในกาลเป็นส่วนเบื้องต้น บุคคลผู้มีปัญญาดี เข้าไปสู่ที่พักกลางคืนหรือที่พักกลางวันที่ผู้อื่นทำไว้ พิจารณากัมมัฏฐานอยู่ ยังสรรพกิเลสให้สิ้นไป ทำโลกุตรธรรม ๙ ประการ ให้อยู่ในเงื้อมมือได้, ผู้มีปัญญาดี ย่อมละไปได้ด้วยมรรคผลเป็นที่บรรลุอย่างนี้. อนึ่ง ผู้มีปัญญาดี ละคือทิ้งคนมีปัญญาทึบนั้นไว้ในวัฏฏะ รื้อ (ตน) ออกจากวัฏฏะไปโดยแท้แล.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุ ๒ สหาย จบ.

๗. เรื่องท้าวสักกะ* [๒๑]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยเมืองเวสาลี ประทับอยู่ในกูฏาคารศาลา[๑] ทรงปรารภท้าวสักกเทวราช ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อปฺปมาเทน มฆวา"** เป็นต้น.

[เหตุที่ท้าวสักกะได้พระนามต่าง ๆ]

ความพิสดารว่า เจ้าลิจฉวีนามว่า มหาลิ อยู่ในเมืองเวสาลี. พระองค์ทรงสดับเทศนาในสักกปัญหสูตร[๒]ของพระตถาคตแล้ว ทรงดำริว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมตรัสสมบัติของท้าวสักกะไว้มากมาย; พระองค์ทรงเห็นแล้วจึงตรัส หรือไม่ทรงเห็นแล้วตรัสหนอแล ? ทรงรู้จักท้าวสักกะหรือไม่หนอ ? เราจักทูลถามพระองค์."

ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีนามว่า มหาลิ เข้าไปเฝ้าถึงที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่; ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาค นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง. เจ้ามหาลิลิจฉวี ครั้นนั่ง ณ ที่สมควรข้างหน้าแล้วแล ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท้าวสักกะผู้จอมแห่งเทพทั้งหลาย พระองค์ทรงเห็นแล้วแลหรือ ?"

พระผู้มีพระภาค. มหาลิ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย อาตมภาพ เห็นแล้วแล."

* พระมหาบุญมี ป. ๗ วัดบรมนิวาส แปล.

๑. ศาลาดุจเรือนยอด. ๒. ที. มหา. ๑๐/๒๙๘.

มหาลิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ท้าวสักกะนั้น จักเป็นท้าวสักกะปลอมเป็นแน่, เพราะว่า ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย บุคคลเห็นได้โดยยาก พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาค. มหาลิ อาตมภาพ รู้จักทั้งตัวท้าวสักกะ ทั้งธรรมที่ทำให้เป็นท้าวสักกะ; ก็ท้าวสักกะถึงความเป็นท้าวสักกะ เพราะสมาทานธรรมเหล่าใน, อาตมภาพ ก็รู้จักธรรมเหล่านั้นแล;

มหาลิ. ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อนเป็นมนุษย์ ได้เป็นมาณพชื่อ มฆะ, เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า 'ท้าวมฆวา;'

มหาลิ. ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อน เป็นมนุษย์ ได้ให้ทานก่อน (เขา), เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า 'ท้าวปุรินททะ;'

มหาลิ. ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อน เป็นมนุษย์ ได้ให้ทานโดยเคารพ, เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า 'ท้าวสักกะ;'

มหาลิ. ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ในกาลก่อน เป็นมนุษย์ ได้ให้ที่พักอาศัย, เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า 'ท้าววาสวะ;'

มหาลิ. ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ทรงดำริข้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว, เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า 'สหัสสักขะ[๑];'

มหาลิ. นางอสุรกัญญาชื่อ สุชาดา เป็นพระปชาบดีของท้าว

๑. สหสฺสกฺโข แปลว่า ผู้เห็นอรรถตั้งพัน.

สักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย, เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า 'ท้าวสุชัมบดี;'

มหาลิ. ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย เสวยราชสมบัติเป็นอิสริยาธิปัตย์แห่งเทพทั้งหลายชั้นดาวดึงส์, เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า 'เทวานมินท;'

มหาลิ. ท้าวสักกะถึงความเป็นท้าวสักกะแล้ว เพราะได้สมาทานวัตตทาน ๗ ใด, วัตตบท ๗ นั้น ได้เป็นอันท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย ซึ่ง (ครั้ง) เป็นมนุษย์ในกาลก่อน สมาทานให้บริบูรณ์แล้ว; วัตตบท ๗ ประการเป็นไฉน ? คือเราพึงเป็นผู้เลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต; พึงเป็นผู้มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ในตระกูลตลอดชีวิต; พึงเป็นผู้พูดอ่อนหวานตลอดชีวิต; พึงเป็นผู้ไม่พูดส่อเสียดตลอดชีวิต; พึงมีจิตปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ มีเครื่องบริจาคอันสละแล้ว มีฝ่ามืออันล้างแล้ว[๑] ยินดีแล้วในอันสละ ควรแก่อันขอ ยินดีในอันจำแนกทาน พึงอยู่ครอบครองเรือนตลอดชีวิต; พึงเป็นผู้กล่าวคำสัตย์ตลอดชีวิต; พึงเป็นผู้ไม่โกรธตลอดชีวิต; ถ้าความโกรธพึงเกิดแก่เราไซร้, เราพึงหักห้ามมันเสียพลันทีเดียว ดังนี้, มหาลิง ท้าวสักกะถึงความเป็นท้าวสักกะ เพราะได้สมาทานวัตตบท ๗ ใด, วัตตบท ๗ นั้น ได้เป็นของอันท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมแห่งเทพทั้งหลาย (ครั้ง) เกิดเป็นมนุษย์ในกาลก่อน สมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ฉะนี้แล.

(พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสคำไวยากรณ์นี้แล้ว, พระสุคตศาสดา

๑. หมายความว่า เตรียมหยิบสิ่งของให้ทาน.

ครั้นตรัสคำไวยากรณ์นี้แล้ว, ได้ตรัสพระพุทธพจน์ภายหลังว่า)

"ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ เรียกนรชนผู้เลี้ยง
มารดาบิดา มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่
ในตระกูล กล่าวถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน
ละวาจาส่อเสียด ประกอบในอันกำจัดความ
ตระหนี่ มีวาจาสัตย์ ข่มความโกรธได้ นั้นแล
ว่า "สัปบุรุษ."

[ท้าวสักกะบำเพ็ญกุศลเมื่อเป็นมฆมาณพ]

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า "มหาลิ กรรมนี้ ท้าวสักกะทำไว้ในคราวเป็นมฆมาณพ" ดังนี้แล้ว อันมหาลิลิจฉวี ใคร่จะทรงสดับข้อปฏิบัติของท้าวสักกะนั้นโดยพิสดาร จึงทูลถามอีกว่า "มฆมาณพปฏิบัติอย่างไร ? พระเจ้าข้า" จึงตรัสว่า "ถ้ากระนั้น จงฟังเถิดมหาลิ" ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสว่า)

[เรื่องมฆมาณพ]

ในอดีตกาล มาณพชื่อว่ามฆะ ในอจลคามในแคว้นมคธ ไปสู่สถานที่ทำงานในบ้าน คุ้ยฝุ่นด้วยปลายเท้าในที่แห่งตนยืนแล้ว ได้ทำให้เป็นรัมมณียสถาน[๒]แล้วพักอยู่. อีกคนหนึ่งเอาแขนผลักเขา นำออกจากที่นั้นแล้ว ได้พักอยู่ในที่นั้นเสียเอง. เขาไม่โกรธต่อคนนั้น ได้กระทำที่อื่นให้เป็นรัมมณีสถานแล้วพักอยู่ คนอื่นก็เอาแขนผลักเขา

๑. สํ. ส. ๑๕/๒๒๗. ๒. ทีนำยินดี

นำออกแม้จากที่นั้นแล้ว ได้พักอยู่ในที่นั้นเสียเอง. เขาไม่โกรธแม้ต่อคนนั้น ได้กระทำที่อื่นให้เป็นรัมมณียสถานแล้วก็พักอยู่. บุรุษทั้งหลายที่ออกไปแล้ว ๆ จากเรือน ก็เอาแขนผลักเขา นำออกจากสถานที่เขาชำระแล้ว ๆ ด้วยประการฉะนี้. เขาคิดเสียว่า "ชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เป็นผู้ได้รับสุขแล้ว, กรรมนี้พึงเป็นกรรม ให้ความสุขแก่เรา" ดังนี้แล้ว วันรุ่งขึ้น ได้ถือเอาจอบไปทำที่เท่ามณฑลแห่งลานให้เป็นรัมมณียสถานแล้ว. ปวงชนได้ไปพักอยู่ในที่นั้นนั่นแล.

ครั้นในฤดูหนาว เขาได้ก่อไฟให้คนเหล่านั้น, ในฤดูร้อน ได้ให้น้ำ. ต่อมา เขาคิดว่า "ชื่อรัมมณียสถาน เป็นที่รักของคนทั้งปวง, ชื่อว่าไม่เป็นที่รักของใคร ๆ ไม่มี, จำเดิมแต่นี้ไป เราควรเที่ยวทำหนทางให้ราบเรียบ" ดังนี้แล้ว จึงออกไป (จากบ้าน) แต่เช้าตรู่ ทำหนทางให้ราบเรียบ เที่ยวรานกิ่งไม้ที่ควรตัดรานเสีย.

[มฆมาณพได้สหาย ๓๓ คน]

ภายหลัง บุรุษอีกคนหนึ่งเห็นเขาแล้ว กล่าวว่า "ทำอะไรเล่า ? เพื่อน."

มฆะ. ฉันทำหนทางเป็นที่ไปสวรรค์ของฉันละซิ, เพื่อน.

บุรุษ. ถ้ากระนั้น แม้ฉันก็จะเป็นเพื่อนของท่าน.

มฆะ. จงเป็นเถอะ เพื่อน ธรรมดา สวรรค์ ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชนเป็นอันมาก.

ตั้งแต่นั้นมา ก็ได้เป็น ๒ คนด้วยกัน. แม้ชายอื่นอีก เห็นเขาทั้ง ๒ แล้ว ถามเหมือนอย่างนั้นนั่นแล พอทราบแล้ว ก็เป็นสหาย

ของคนทั้ง ๒. แม้คนอื่น ๆ อีก ก็ได้ทำอย่างนั้น รวมคนทั้งหมดจึงเป็น ๓๓ คน ด้วยประการฉะนี้.

[สหาย ๓๓ คน ถูกหาว่าเป็นโจร]

ชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด มีมือถือวัตถุมีจอบเป็นต้น กระทำหนทางให้ราบเรียบไปถึงที่ประมาณ ๑ โยชน์ และ ๒ โยชน์.

นายบ้าน เห็นชายเหล่านั้นแล้ว คิดว่า "มนุษย์เหล่านี้ประกอบแล้วในฐานะที่ไม่ควรประกอบ, แม้ถ้าชนเหล่านี้ พึงนำวัตถุทั้งหลายมีปลาและเนื้อเป็นต้นมาจากป่า, หรือทำสุราแล้วดื่ม, หรือทำกรรมเช่นนั้นอย่างอื่น, เราพึงได้ส่วนอะไร ๆ บ้าง."

ลำดับนั้น นายบ้านจึงให้เรียกพวกนั้นมา ถามว่า "พวกแกเที่ยวทำอะไรกัน ?"

ชนเหล่านั้น. ทำทางสวรรค์ ขอรับ.

นายบ้าน. ธรรมดาผู้อยู่ครองเรือนทั้งหลาย จะทำอย่างนั้นไม่ควร, ควรนำวัตถุทั้งหลายมีปลาและเนื้อเป็นต้นมาจากป่า, ควรทำสุราแล้วดื่ม และควรทำการงานทั้งหลายมีประการต่าง ๆ.

ชนเหล่านั้น คัดค้านคำของนายบ้านนั้นเสีย. แม้ถูกเขาว่ากล่าวซ้ำ ๆ อยู่ ก็คงคัดค้านร่ำไป. เขาโกรธแล้ว คิดว่า "เราจักให้พวกมันฉิบหาย," จึงไปยังสำนักของพระราชา กราบทูลว่า "ข้าพระองค์เห็นพวกโจรเที่ยวไป ด้วยการคุมกันเป็นพวก พระเจ้าข้า" เมื่อพระราชา ตรัสว่า "เธอจงไป, จงจับพวกมันแล้วนำมา," ได้ทำตามรับสั่งแล้ว แสดงแก่พระราชา.

พระราชา มิทันได้ทรงพิจารณา ทรงบังคับว่า "พวกท่านจงให้ช้างเหยียบ (พวกมันให้ตาย)."

[ช้างไม่เหยียบเพราะอานุภาพแห่งเมตตา]

มฆมาณพ ได้ให้โอวาทแก่ชนที่เหลือทั้งหลายว่า "สหายทั้งหลายเอ๋ย เว้นเมตตาเสีย ที่พึ่งอย่างอื่นของพวกเราไม่มี, ท่านทั้งหลายไม่ต้องการความโกรธในใคร ๆ จงเป็นผู้มีจิตเสมอเทียว ด้วยเมตตาจิตในพระราชา ในนายบ้าน ในช้างที่จะเหยียบ และในตน" ชนเหล่านั้นก็ได้ทำอย่างนั้น.

ลำดับนั้น ช้างไม่อาจเข้าไปใกล้ได้ เพราะอานุภาพแห่งเมตตาของชนเหล่านั้น. พระราชา ทรงสดับความนั้นแล้ว ตรัสว่า "ช้างมันเห็นคนมาก จึงไม่อาจเหยียบได้, ท่านทั้งหลายจงไป, เอาเสื่อลำแพนคลุมเสียแล้วจึงให้มันเหยียบ."

ช้าง อันเขาเอาเสื่อลำแพนคลุมชนเหล่านั้น ไสเข้าไปเหยียบก็ถอยกลับไปเสียแต่ไกลเทียว.

พระราชา ทรงสดับประพฤติการณ์นั้นแล้ว ทรงดำริว่า "ในเรื่องนี้ ต้องมีเหตุ," แล้วรับสั่งให้เรียกชนเหล่านั้นมาเฝ้า ตรัสถามว่า "พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าอาศัยเรา ไม่ได้อะไรหรือ ?"

พวกมฆะ. นี่อะไร ? พระเจ้าข้า.

พระราชา. ข่าวว่า พวกเจ้าเป็นโจร เที่ยวไปในป่า ด้วยการคุมกันเป็นพวก.

พวกมฆะ. ใคร กราบทูลอย่างนั้น พระเจ้าข้า ?

พระราชา. นายบ้าน, พ่อ.

พวกมฆะ. ขอเดชะ พวกข้าพระองค์ไม่ได้เป็นโจร, แต่พวกข้าพระองค์ ชำระหนทางไปสวรรค์ของตน ๆ จึงทำกรรมนี้และกรรมนี้, นายบ้านชักนำพวกข้าพระองค์ในการทำอกุศล ประสงค์จะให้พวกข้าพระองค์ผู้ไม่ทำตามถ้อยคำของตนให้ฉิบหาย โกรธแล้ว จึงกราบทูลอย่างนั้น.

[ชน ๓๓ คนได้รับพระราชทาน]

ทีนั้น พระราชา ทรงสดับถ้อยคำของชนเหล่านั้น เป็นผู้ถึงความโสมนัส ตรัสว่า "พ่อทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานนี้ ยังรู้จักคุณของพวกเจ้า, เราเป็นมนุษย์ ก็ไม่อาจรู้จัก, จงอดโทษแก่เราเถิด," ก็แลครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว ได้พระราชทานนายบ้านพร้อมทั้งบุตรและภริยาให้เป็นทาส ช้างตัวนั้นให้เป็นพาหนะสำหรับขี่ และบ้านนั้น ให้เป็นเครื่องใช้สอยตามสบาย แก่ชนเหล่านั้น.

[มฆมาณพกับพวกสร้างศาลา]

พวกเขา พูดกันว่า "พวกเราเห็นอานิสงส์แห่งบุญในปัจจุบันนี้ทีเดียว," ต่างมีใจผ่องใสโดยประมาณยิ่ง ผลัดวาระกันขึ้นช้างนั้นไป ปรึกษากันว่า "บัดนี้ พวกเราควรทำบุญให้ยิ่งขึ้นไป," ต่างไต่ถามกันว่า "พวกเราจะทำอะไรกัน ?" ตกลงกันว่า "จักสร้างศาลาเป็นที่พักของมหาชนให้ถาวร ในหนทางใหญ่ ๔ แยก." พวกเขาจึง

สั่งให้หาช่างไม้มาแล้วเริ่มสร้างศาลา, แต่เพราะปราศจากความพอใจในมาตุคาม จึงไม่ได้ให้ส่วนบุญในศาลานั้น แก่มาตุคามทั้งหลาย.

[มฆมาณพมีภริยา ๔ คน]

ก็ในเรือนของมฆมาณพ มีหญิง ๔ คน คือ นางสุนันทา สุจิตรา สุธรรมา สุชาดา. บรรดาหญิง ๔ คนนั้น นางสุธรรมมาคบคิดกับนายช่างไม้ กล่าวว่า "พี่ ขอพี่จงทำฉันให้เป็นใหญ่ในศาลานี้เถิดค่ะ" ดังนี้แล้ว ได้ให้ค่าจ้าง (แก่เขา) นายช่างไม้นั้นรับคำว่า "ได้" แล้วตากไม้สำหรับทำช่อฟ้าให้แห้งเสียก่อนสิ่งอื่น แล้วถาก สลักทำไม้ช่อฟ้าให้สำเร็จ แล้วสลักอักษรว่า "ศาลานี้ชื่อสุธรรมา" ดังนี้แล้ว เอาผ้าพันเก็บไว้.

[นางสุธรรมาได้ร่วมกุศลสร้างศาลาด้วย]

ครั้นช่างไม้สร้างศาลาเสร็จแล้ว ในวันยกช่อฟ้า จึงกล่าวกะชน ๓๓ คนนั้นว่า "นาย ตายจริง ! ข้าพเจ้านึกกิจที่ควรทำอย่างหนึ่งไม่ได้."

พวกมฆะ. ผู้เจริญ กิจชื่ออะไร ?

ช่าง. ช่อฟ้า.

พวกมฆะ. ช่างเถิด, พวกเราจักนำช่อฟ้านั้นมาเอง.

ช่าง. ข้าพเจ้าไม่อาจทำด้วยไม้ที่ตัดเดี๋ยวนี้ได้, ต้องได้ไม้ช่อฟ้าที่เขาตัดถากสลักแล้วเก็บไว้ในก่อนนั่นแล จึงจะใช้ได้.

พวกมฆะ. เดี๋ยวนี้ พวกเราควรทำอย่างไร ?

ช่าง. ถ้าในเรือนของใคร ๆ มีช่อฟ้าที่ทำไว้ขาย ซึ่งเขาทำเสร็จแล้วเก็บไว้ไซร้, ควรแสวงหาช่อฟ้านั้น.

พวกเขาแสวงหาอยู่ เห็นในเรือนของนางสุธรรมา แล้วให้ทรัพย์พันหนึ่ง ก็ไม่ได้ด้วยทรัพย์ที่เป็นราคา, เมื่อนางสุธรรมา พูดว่า "ถ้าพวกท่านทำฉันให้มีส่วนบุญในศาลาด้วยไซร้, ฉันจักให้." ตอบว่า "พวกข้าพเจ้าไม่ให้ส่วนบุญแก่พวกมาตุคาม." ลำดับนั้น ช่างไม้กล่าวกะคนเหล่านั้นว่า "นาย พวกท่านพูดอะไร ? เว้นพรหมโลกเสีย สถานที่อื่น ชื่อว่า เป็นที่เว้นมาตุคาม ย่อมไม่มี, พวกท่านจงรับเอาช่อฟ้าเถิด, เมื่อเป็นเช่นนั้น การงานของพวกเราก็จักถึงความสำเร็จ." พวกเขา รับว่า "ดีละ" แล้ว รับเอาช่อฟ้าสร้างศาลาให้เสร็จแล้ว แบ่งเป็น ๓ ส่วน (คือ) ในส่วนหนึ่ง สร้างเป็นที่สำหรับอยู่ของพวกอิสรชน, ส่วนหนึ่ง สำหรับคนเข็ญใจ, ส่วนหนึ่ง สำหรับคนไข้.

[เรื่องช้างเอราวัณ[๑]]

ชน ๓๓ คน ให้ปูกระดาน ๓๓ แผ่น แล้วให้สัญญาแก่ช้างว่า "ผู้เป็นแขก มานั่งบนแผ่นกระดานอันผู้ใดปูไว้, เจ้าจงพาแขกนั้นไปให้พักอยู่ที่เรือนของผู้นั้น ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นกระดานนั่นแหละ, การนวดเท้า การนวดหลัง ของควรเคี้ยว ควรบริโภค ที่นอน ทุกอย่างจักเป็นหน้าที่ของผู้นั้น ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นกระดานนั่นแหละ."

ช้างรับผู้ที่มาแล้ว ๆ นำไปสู่เรือนของเจ้าของกระดานนั่นเทียว. ในวันนั้น เจ้าของกระดานนั้น ย่อมทำกิจที่ควรทำแก่ผู้ที่ช้างนำไปนั้น.

๑. พระมหาทองดำ ป. ๗ (บัดนี้เป็นพระธรรมดิลก) วัดบรมนิวาส แปล.

นายมฆะ ปลูกต้นทองหลางต้นหนึ่งไว้ ไม่สู้ห่างศาลา แล้วปูแผ่นศิลาไว้ที่โคนต้นทองหลางนั้น. พวกที่เข้าไปแล้ว ๆ สู่ศาลา แลดูช่อฟ้าอ่านหนังสือแล้ว ย่อมพูดกันว่า "ศาลาชื่อสุธรรมา" ชื่อของชน ๓๓ คนไม่ปรากฏ. นางสุนันทา คิดว่า "พวกนี้ เมื่อทำศาลาทำพวกเราไม่ให้มีส่วนบุญด้วย. แต่นางสุธรรมา ก็ทำช่อฟ้าเข้าร่วมส่วนจนได้เพราะความที่ตนเป็นคนฉลาด, เราก็ควรจะทำอะไร ๆ บ้าง, จักทำอะไรหนอ ?" ในทันใดนั้น นางก็ได้มีความคิดดังนี้ว่า "พวกที่มาสู่ศาลาควรจะได้น้ำกินและน้ำอาบ, เราจะให้เขาขุดสระโบกขรณี," นางให้เขาสร้างสระโบกขรณีแล้ว.

นางสุจิตรา คิดว่า "นางสุธรรมา ได้ให้ช่อฟ้า, นางสุนันทาได้สร้างสระโบกขรณี, เราก็ควรสร้างอะไร ๆ บ้าง เราจักทำอะไรหนอแล ?" ทีนั้น นางได้มีความคิดดังนี้ว่า "ในเวลาที่พวกชนมาสู่ศาลา ดื่มน้ำอาบน้ำแล้วไป ควรจะประดับระเบียบดอกไม้แล้วจึงไป, เราจักสร้างสวนดอกไม้." นางได้ให้เขาสร้างสวนดอกไม้อันน่ารื่นรมย์แล้ว. ผู้ที่จะออกปากว่า "โดยมากในสวนนั้น ไม่มีต้นไม้ที่เผล็ดดอกออกผลชื่อโน้น" ดังนี้ มิได้มี.

ฝ่ายนางสุชาดา คิดเสียว่า "เราเป็นทั้งลูกลุงของนายมฆะ เป็นทั้งบาทบริจาริกา (ภริยา), กรรมที่นายมฆะนั่นทำแล้ว ก็เป็นของเราเหมือนกัน, กรรมที่เราทำแล้ว ก็เป็นของนายมฆะนั่นเหมือนกัน" ดังนี้แล้ว ไม่ทำอะไร ๆ มัวแต่งแต่ตัวของตนเท่านั้น ปล่อยเวลาให้ผ่านพ้นไปแล้ว.

[มฆมาณพบำเพ็ญวัตตบท ๗ ประการ]

ฝ่ายนายมฆะ บำเพ็ญวัตตบท ๗ เหล่านี้ คือ บำรุงมารดาบิดา ๑ ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในตระกูล ๑ พูดคำสัตย์ ๑ ไม่พูดคำหยาบ ๑ ไม่พูดส่อเสียด ๑ กำจัดความตระหนี่ ๑ ไม่โกรธ ๑ ถึงความเป็นผู้ควรสรรเสริญอย่างนี้ว่า

"ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ เรียกนรชนผู้เลี้ยง
มารดาบิดา มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่
ในตระกูล กล่าวถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ละ
วาจะส่อเสียด ประกอบในอันกำจัดความตระหนี่
มีวาจาสัตย์ ข่มความโกรธได้ นั่นแล ว่า
"สัปบุรุษ."

ในเวลาสิ้นชีวิต ได้เกิดเป็นท้าวสักกเทวราชในภพดาวดึงส์. สหายของเขาแม้เหล่านั้น ก็เกิดในที่นั้นเหมือนกัน. ช่างไม้ เกิดเป็นวิศวกรรมเทพบุตร.

[เทวดากับอสูรทำสงครามกัน]

ในกาลนั้น พวกอสูรอยู่ในภพดาวดึงส์ อสูรเหล่านั้น คิดว่า "เทพบุตรใหม่ ๆ เกิดแล้ว" จึงเตรียม (เลี้ยง) น้ำทิพย์. ท้าวสักกะได้ทรงนัดหมายแก่บริษัทของพระองค์ เพื่อประสงค์มิให้ใคร ๆ ดื่ม. พวกอสูรดื่มน้ำทิพย์เมาทั่วกันแล้ว. ท้าวสักกะทรงดำริว่า "เราจะต้องการอะไร ? ด้วยความเป็นราชาอันทั่วไปด้วยเจ้าพวกนี้" ทรงนัดหมายแก่บริษัทของพระองค์แล้ว ให้ช่วยกันจับอสูรเหล่านั้นนี่เท้า

ทั้ง ๒ ให้เหวี่ยงลงไปในมหาสมุทร. อสูรเหล่านั้น มีศีรษะปักดิ่งตกลงไปในสมุทรแล้ว, ขณะนั้น อสูรวิมานได้เกิดที่พื้นภายใต้แห่งเขาสิเนรุ ด้วยอานุภาพแห่งบุญของพวกเขา. ต้นไม้ชื่อจิตตปาลิ (ไม้แคฝอย) ก็เกิดแล้ว.

แลเมื่อสงครามระหว่างเทวดาและอสูร (ประชิดกัน), ครั้นเมื่อพวกอสูรปราชัยแล้ว, ชื่อว่า เทพนครในชั้นดาวดึงส์ประมาณหมื่นโยชน์เกิดขึ้นแล้ว. และในระหว่างประตูด้านปราจีนทิศและปัจฉิมทิศแห่งพระนครนั้น มีเนื้อที่ประมาณหมื่นโยชน์, ระหว่างประตูด้านทักษิณทิศและอุตตรทิศก็เท่านั้น. อนึ่ง พระนครนั้นประกอบด้วยประตูพันหนึ่ง ประดับด้วยอุทยานและสระโบกขรณี. ปราสาทนามว่า เวชยันต์ สูง ๗๐๐ โยชน์ แล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ[๑] ประดับด้วยธงทั้งหลาย สูง ๓๐๐ โยชน์ ผุดขึ้นด้วยผลแห่งศาลาในท่ามกลางพระนครนั้น, ที่คันเป็นทอง ได้มีธงเป็นแก้วมณี, ที่คันเป็นแก้วมณี ได้มีธงเป็นทอง, ที่คันเป็นแก้วประพาฬ ได้มีธงเป็นแก้วมุกดา, ที่คันเป็นแก้วมุกดา ได้มีธงเป็นแห้วประพาฬ, ที่คันเป็นแก้ว ๗ ประการ ได้มีธงเป็นแก้ว ๗ ประการ. ธงที่ตั้งอยู่กลาง ได้มีส่วนสูง ๓๐๐ โยชน์ ปราสาทสูงพันโยชน์ ล้วนแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ เกิดแล้วด้วยผลแห่งศาลา ด้วยประการฉะนี้.

ต้นปาริฉัตตกะ มีปริมณฑล (แผ่ไป) ๓๐๐ โยชน์โดยรอบ

๑. แก้ว ๗ ประการ คือ แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้วประพาฬ แก้วมุกดา แก้ววิเชียร แก้วผลึก แก้วหุง.

เกิดขึ้นด้วยผลแห่งต้นทองหลาง. บัณฑุกัมพลสิลา มีสีดังดอก[๑] ชัยพฤกษ์สีครั่งและสีบัวโรย[๒] โดยยาว ๖๐ โยชน์ โดยกว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ ที่กึ่งแห่งพระวรกายยุบลงในเวลาประทับนั่ง ฟูขึ้นเต็มที่อีกในเวลาเสด็จลุกขึ้น เกิดขึ้นแล้วที่โคนไม้ปาริฉัตตกะ ด้วยผลแห่งศิลา.

[เทพบุตร ๓๓ องค์นั่งบนกระพองช้างเอราวัณ]

ส่วนช้างเกิดเป็นเทพบุตรชื่อเอราวัณ. แท้จริง สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย ย่อมไม่มีในเทวโลก; เพราะฉะนั้น ในเวลาท้าวสักกะเสด็จออกเพื่อประพาสพระอุทยาน เทพบุตรนั้น จึงจำแลงตัวเป็นช้างชื่อเอราวัณ สูงประมาณ ๑๕๐ โยชน์. ช้างเทพบุตรนั้น นิรมิตกระพอง ๓๓ กระพอง เพื่อประโยชน์แก่ชน ๓๓ คน. ในกระพองเหล่านั้น กระพองหนึ่ง ๆ โดยกลมประมาณ ๓ คาวุต โดยยาวประมาณกึ่งโยชน์. ช้างเทพบุตรนั้น นิรมิตกระพองชื่อสุทัศนะ ประมาณ ๓๐ โยชน์ ในท่ามกลางกระพองทั้งหมด เพื่อประโยชน์แก่ท้าวสักกะ เบื้องบนแห่งกระพองนั้น มีมณฑปแก้วประมาณ ๑๒ โยชน์ ธงขลิบด้วยแก้ว ๗ ประการ สูงโยชน์หนึ่ง ตั้งขึ้นในระหว่าง ๆ (เป็นระยะ ๆ) ในมณฑปแก้วนั้น. ข่ายแห่งกระดิ่งที่ถูกลมอ่อน ๆ พัดแล้ว มีเสียงกังวานปานเสียงทิพยสังคีต ประสานด้วยเสียงดนตรีอันมีองค์ ๕ ห้อยอยู่ที่ริมโดยรอบ. บัลลังก์แก้วมณี ประมาณโยชน์หนึ่ง เป็นพระ

๑. ชยสุมนะ ชื่อต้นไม้มีดอกแดงเช่นต้นเซ่งและหงอนไก่เป็นต้น. ๒. ปาฏลา สีแดงเจือขาว. เสตรตฺตมิสฺโส ปาฏโล นาม. อภิ. หน้า ๑๖๗.

แท่นที่เขาจัดไว้เรียบร้อยแล้วเพื่อท้าวสักกะ ในท่ามกลางมณฑป, ท้าวสักกะย่อมประทับนั่งเหนือบัลลังก์นั้น. เทพบุตร ๓๓ องค์นั่งบนรัตนบัลลังก์ ในกระพองของตน. บรรดากระพอง ๓๓ กระพอง ในกระพองหนึ่ง ๆ ช้างเทพบุตรนั้น นิรมิตงากระพองละ ๗ งา, ในงาเหล่านั้น งาหนึ่ง ๆ ยาวประมาณ ๕๐ โยชน์, ในงาหนึ่ง ๆ มีสระโบกขรณี (งาละ) ๗ สระ, ในสระโบกขรณีแต่ละสระ มีกอบัวสระละ ๗ กอ, ในกอหนึ่ง ๆ มีดอกบัวกอละ ๗ ดอก, ในดอกหนึ่ง ๆ มีกลีบดอกละ ๗ กลีบ, ในกลีบหนึ่ง ๆ (มี) เทพธิดาฟ้องอยู่ ๗ องค์; มหรสพฟ้อน ย่อมมีบนงาช้าง ในที่ ๕๐ โยชน์โดยรอบ อย่างนี้แล. ท้าวสักกเทวราช เสวยยศใหญ่เสด็จเที่ยวไป ด้วยประการฉะนี้.

[ภริยาของมฆมาณพ ๓ คนก็เกิดในภพดาวดึงส์]

แม้นางสุธรรมา ถึงแก่กรรม๑แล้ว ก็ได้ไปเกิดในภพดาวดึงส์นั้นเหมือนกัน. เทวสภาชื่อสุธรรมา มีประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ได้เกิดแล้วแก่นาง. ได้ยินว่าชื่อว่าสถานที่อื่น อันหน้าปลื้มใจกว่านั้นย่อมไม่มี. ในวันอัฏฐมี (ดิถีที่ ๘) แห่งเดือน มีการฟังธรรม ในที่นั้นนั่นเอง. จนกระทั่งทุกวันนี้ ชนทั้งหลาย เห็นสถานที่อันปลื้มในแห่งใดแห่งหนึ่งเข้า ก็ยังกล่าวกันอยู่ว่า "เหมือนเทวสภาชื่อสุธรรมา."

แม้นางสุนันทา ถึงแก่กรรมแล้ว ก็ได้ไปเกิดในภพดาวดึงส์นั้นเหมือนกัน. สระโบกขรณีชื่อสุนันทา มีประมาณ ๕๐๐ โยชน์เกิดแล้วแก่นาง.

๑. กาลํ กตฺวา ทำกาละแล้ว.

แม้นางสุจิตรา ถึงแก่กรรมแล้ว ก็ได้ไปเกิดในภพดาวดึงส์นั้นเหมือนกัน. สวนชื่อจิตตลดา มีประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ที่พวกเทพดาพาเหล่าเทพบุตรผู้มีบุรพนิมิตเกิดแล้วให้หลงเที่ยวไปอยู่ เกิดแล้วแม้แก่นาง.

[ท้าวสักกะโอวาทนางสุชาดาผู้เป็นนางนกยาง]

ส่วนนางสุชาดา ถึงแก่กรรมแล้ว เกิดเป็นนางนกยางในซอกเขาแห่งหนึ่ง. ท้าวสักกะทรงตรวจดูบริจาริกาของพระองค์ ทรงทราบว่า "นางสุธรรมาเกิดแล้วในที่นี้เหมือนกัน. นางสุนันทาและนางสุจิตรา ก็อย่างนั้น," พลางทรงดำริ (ต่อไป) ว่า "นางสุชาดาเกิดที่ไหนหนอ ?" เห็นนางเกิดในซอกเขานั้นแล้ว ทรงดำริว่า "นางสุชาดานี้เขลา ไม่ทำบุญอะไร ๆ บัดนี้เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน, แม้บัดนี้ ควรที่เราจะให้นางทำบุญแล้วนำมาไว้เสียที่นี้" ดังนี้แล้ว จึงทรงจำแลงอัตภาพ เสด็จไปยังสำนักของนางด้วยเพศที่เขาไม่รู้จัก ตรัสถามว่า "เจ้าเที่ยวทำอะไรอยู่ที่นี้ ?"

นางนกยาง. นาย ก็ท่านคือใคร ?

ท้าวสักกะ. เรา คือมฆะ สามีของเจ้า.

นางนกยาง. ท่านเกิดที่ไหน ? นาย.

ท้าวสักกะ. เราเกิดในดาวดึงสเทวโลก. ก็เจ้ารู้สถานที่เกิดแห่งหญิงสหายของเจ้าแล้วหรือ ?

นางนกยาง. ยังไม่ทราบ นาย.

ท้าวสักกะ หญิงแม้เหล่านั้น ก็เกิดในสำนักของเราเหมือนกัน

เจ้าจักเยี่ยมหญิงสหายของเจ้าไหมเล่า ?

นางนกยาง. หม่อมฉันจักไปในที่นั้นได้อย่าง ?

ท้าวสักกะ ตรัสว่า "เราจักนำเจ้าไปในที่นั้น" ดังนี้แล้ว นำไปสู่เทวโลก ปล่อยไว้ริมฝั่งสระโบกขรณีที่ชื่อนันทา ตรัสบอกแก่พระมเหสีทั้ง ๓ นอกนี้ว่า "พวกหล่อนจะเห็นนางสุชาดาสหายของพวกหล่อนบ้างไหม ?"

มเหสี. นางอยู่ที่ไหนเล่า ? พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. อยู่ริมฝั่งโบกขรณีชื่อนันทา.

พระมเหสีทั้ง ๓ นั้น เสด็จไปในที่นั้น ทำการเยาะเย้ยว่า "แม้รูปของแม้เจ้า, แหม ผลของกรรมแต่งตัว ; คราวนี้ ท่านทั้งหลายจงดูจะงอยปาก, ดูแข้ง ดูเท้า ของแม่เจ้า, อัตภาพของแม่เจ้าช่างงามแท้" ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ท้าวสักกะ เสด็จไปสำนักของนางอีก ตรัส (ถาม) ว่า "เจ้าพบหญิงสหายแล้วหรือ ?" เมื่อนางทูลว่า "พระมเหสีทั้ง ๓ นั้นหม่อมฉันได้พบแล้ว (เขาพากัน) เยาะเย้ยหม่อมฉันแล้วก็ไป, ขอพระองค์โปรดนำหม่อมฉันไปที่ซอกเขานั้นตามเดิมเถิด" ดังนี้แล้ว ก็ทรงนำนางนั้นไปที่ซอกเขาตามเดิม ปล่อยไว้ในน้ำแล้ว ตรัสถามว่า "เจ้าเห็นสมบัติของหญิงทั้ง ๓ นั้นแล้วหรือ ?"

นางนกยาง. หม่อมฉันเห็นแล้ว พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. แม่เจ้าก็ควรทำอุบายอันเป็นเหตุให้เกิดในที่นั้น.

นางนกยาง. จักทำอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. เจ้าจักรักษาโอวาทที่เราให้ไว้ได้ไหม ?

นางนกยาง. รักษาได้ พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะ ก็ประทานศีล ๕ แก่นาง แล้วตรัสว่า "เจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษาเถิด" ดังนี้แล้ว ก็เสด็จหลีกไป.

จำเดิมแต่นั้นมา นาง (เที่ยว) หากินแต่ปลาที่ตายเองเท่านั้น. โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน ท้าวสักกะ เสด็จไปเพื่อทรงประสงค์จะลองใจนาง จึงทรงจำแลงเป็นปลาตายนอนหงายอยู่หลังหาดทราย. นางเห็นปลานั้นแล้ว ได้คาบเอา ด้วยสำคัญว่า "ปลาตาย" ในเวลาจะกลืน ปลากระดิกหางแล้ว. นางรู้ว่า "ปลาเป็น" จึงปล่อยเสียในน้ำ. ท้าวสักกะ ทรงปล่อยเวลาให้ล่วงไปหน่อยหนึ่งแล้ว จึงทรงทำเป็นนอนหงายข้างหน้านางอีก นางก็คาบอีก ด้วยสำคัญว่า "ปลาตาย" ในเวลาจะกลืน เห็นปลาหางยังกระดิกอยู่ จึงปล่อยเสีย ด้วยรู้ว่า "ปลาเป็น." ท้าวสักกะทรงทดลองอย่างนี้ (ครบ) ๓ ครั้งแล้ว ตรัสว่า "เจ้ารักษาศีลได้ดี" ให้นางทราบพระองค์แล้ว ตรัสว่า "เรามาเพื่อประสงค์จะลองใจเจ้า, เจ้ารักษาศีลได้ดี, เมื่อรักษาได้อย่างนั้น ไม่นานเท่าไร ก็จักเกิดในสำนักของเราเป็นแน่ จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด" ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

[นางสุชาดาท่องเที่ยวอยู่ในภพต่าง ๆ]

จำเดิมแต่นั้นมา นางได้ปลาที่ตายเองไปบ้าง ไม่ได้บ้าง, เมื่อไม่ได้ โดยกาลล่วงไป ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ซูบผอม ทำกาละแล้ว เกิดเป็นธิดาของนายช่างหม้อในเมืองพาราณสี ด้วยผลแห่งศีลนั้น.

ต่อมา ในเวลาที่นางมีอายุราว ๑๕-๑๖ ปี ท้าวสักกะทรงคำนึงถึงว่า "นางเกิดที่ไหนหนอ ?" (ได้) เห็นแล้ว ทรงดำริว่า "บัดนี้ควรที่เราจะไปที่นั้น" ดังนี้แล้ว จึงทรงเอาแก้ว ๗ ประการ ซึ่งปรากฏโดยพรรณคล้ายฟักเหลือง บรรทุกยานน้อยขับเข้าไปในเมืองพาราณสี เสด็จไปยังถนนป่าวร้องว่า "ท่านทั้งหลาย (มา) เอาฟักเหลืองกันเถิด," แต่ตรัสกะผู้เอาถั่วเขียวและถั่วราชมาสเป็นต้นมาว่า "ข้าพเจ้าไม่ให้ด้วยราคา," เมื่อเขาทูลถามว่า "ท่านจะให้อย่างไร ?" ตรัสว่า "ข้าพเจ้าจะให้แก่สตรีผู้รักษาศีล."

พวกพลเมือง. นาย ชื่อว่าศีลเป็นเช่นไร ? สีดำหรือสีเขียวเป็นต้น.

ท้าวสักกะ. พวกท่านไม่รู้จักศีลว่า 'เป็นเช่นไร' จักรักษาศีลนั้นอย่างไรได้เล่า ? แต่เราจักให้แก่สตรีผู้รักษาศีล.

พวกพลเมือง. นาย ธิดาของช่างหม้อนั่น เที่ยวพูดอยู่ว่า 'ข้าพเจ้ารักษาศีล,' จงให้แก่สตรีนั่นเถิด.

แม้ธิดาของช่างหม้อนั้น ก็ทูลพระองค์ว่า "ถ้ากระนั้น ก็ให้แก่ฉันเถิด นาย."

ท้าวสักกะ. เธอ คือใคร ?

ธิดาช่างหม้อ. ฉันคือสตรีผู้ไม่ละศีล ๕.

ท้าวสักกะ. ฟักเหล่านั้น ฉันก็นำมาให้จำเพาะเธอ.

ท้าวสักกะ ทรงขับยานน้อยไปเรือนของนางแล้ว ประทานทรัพย์ที่เทวดาพึงให้โดยพรรณอย่างฟักเหลือง ทำมิให้คนพวกอื่น

ลักเอาไปได้ ให้รู้จักพระองค์แล้ว ตรัสว่า "นี้ทรัพย์สำหรับเลี้ยงชีวิตของเธอ, เธอจงรักษาศีล ๕ อย่าให้ขาด" แล้วเสด็จหลีกไป.

[นางสุชาดาธิดาของอสูร]

ฝ่ายธิดาของช่างหม้อนั้น จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว เกิดในเรือนของผู้มีเวรต่อท้าวสักกะ เป็นธิดาของอสูรผู้หัวหน้าในภพอสูร แลเพราะความที่นางรักษาศีลดีแล้วใน ๒ อัตภาพ นางจึงได้เป็นผู้มีรูปสวย มีพรรณดุจทองคำ ประกอบด้วยรูปสิริอันไม่สาธารณ์ (ทั่วไป). จอมอสูรนามว่าเวปจิตติ พูดแก่ผู้มาแล้ว ๆ ว่า "พวกท่านไม่สมควรแก่ธิดาของข้าพเจ้า" แล้วก็ไม่ให้ธิดานั้นแก่ใคร ๆ คิดว่า "ธิดาของเรา จักเลือกสามีที่สมควรแก่ตนด้วยตนเอง" ดังนี้แล้ว จึงให้พลเมืองที่เป็นอสูรประชุมกัน แล้วได้ให้พวงดอกไม้ในมือของธิดานั้น ด้วยสังการว่า "เจ้าจงรับผู้สมควรแก่เจ้าสามี."

[ท้าวสักกะปลอมเป็นอสูรชิงนางสุชาดา]

ในขณะนั้น ท้าวสักกะ ทรงตรวจดูสถานที่นางเกิด ทราบประพฤติเหตุนั้นแล้ว ทรงดำริว่า "บัดนี้ สมควรที่เราจะไปนำเอานางมา" ดังนี้แล้ว ได้ทรงนิรมิตเพศเป็นอสูรแก่ ไปยืนอยู่ที่ท้ายบริษัท. แม้นางอสุรกัญญานั้น เมื่อตรวจดูข้างโน้นและข้างนี้ พอพบท้าวสักกะนั้น ก็เป็นผู้มีหทัยอันความรักซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจปุพเพสันนิวาสท่วมทับแล้ว ดุจห้วงน้ำใหญ่ ก็ปลงใจว่า "นั่น สามีของเรา" จึงโยนพวกดอกไม้ไปเบื้องบนท้าวสักกะนั้น. พวกอสูรนึกละอายว่า "พระเจ้าอยู่หัวของพวกเรา ไม่ได้ผู้ที่สมควรแก่พระธิดาตลอด

กาลประมาณเท่านี้ บัดนี้ได้แล้ว, ผู้ที่แก่กว่าปู่นี้แล สมควรแก่พระธิดาของท้าวเธอ" ดังนี้แล้ว จึงหลีกไป.

ฝ่ายท้าวสักกะ ทรงจับอสุรกัญญานั้นที่มือแล้ว ทรงประกาศว่า "เรา คือท้าวสักกะ" แล้วทรงเหาะไปในอากาศ.

พวกอสูรรู้ว่า "พวกเราถูกสักกะแก่ลวงเสียแล้ว" จึงพากันติดตามท้าวสักกะนั้นไป. เทพบุตรผู้เป็นสารถีนามว่ามาตลี นำเวชยันตรถมาพักไว้ในระหว่างทาง. ท้าวสักกะทรงอุ้มนางขึ้นในรถนั้นแล้ว บ่ายพระพักตร์สู่เทพนคร เสด็จไปแล้ว. ครั้นในเวลาที่ท้าวสักกะนั้น เสด็จถึงสิมพลิวัน[๑] ลูกนกครุฑได้ยินเสียรถ (ตกใจ) กลัวร้องแล้ว. ท้าวสักกะได้ทรงสดับเสียงลูกนกครุฑเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามมาตลีว่า "นั่นนกอะไรร้อง ?"

มาตลี. ลูกนกครุฑ พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะ. เพราะเหตุไร มันจึงร้อง ?

มาตลี. เพราะได้ยินเสียงรถแล้ว กลัวตาย.

ท้าวสักกะ ตรัสว่า "อาศัยเราผู้เดียว นกประมาณเท่านี้ถูกความเร็วของรถให้ย่อยยับไปแล้ว มันอย่าฉิบหายเสียเลย. เธอจงกลับรถเสียเถิด."

มาตลีเทพบุตรนั้น ให้สัญญาแก่ม้าสินธพพันหนึ่งด้วยแส้ กลับรถแล้ว. พวกอสูรเห็นกิริยานั้น คิดว่า "ท้าวสักกะแก่ หนีไปตั้งแต่อสุรบุรี บัดนี้ กลับรถแล้ว, เธอจักได้ผู้ช่วยเหลือเป็นแน่" จึงลับ

๑. ป่าไม้งิ้ว.

เข้าไปสู่อสุรบุรีตามทางที่มาแล้วนั่นแล ไม่ยกศีรษะขึ้นอีก.

ฝ่ายท้าวสักกะ ทรงนำนางสาวอสูรชื่อสุชาดาไปเทพนครแล้ว ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งหัวหน้านางอัปสร ๒ โกฏิกึ่ง. นางทูลขอพรกะท้าวสักกะว่า "ขอเดชะพระมหาราชเจ้า มารดาบิดาหรือพี่ชายพี่หญิงของหม่อมฉัน ในเทวโลกนี้ ไม่มี; พระองค์จะเสด็จไปในที่ใด ๆ พึง (ทรงพระกรุณา) พาหม่อมฉันไปในที่นั้น ๆ (ด้วย) ท้าวเธอได้ประทานปฏิญญาแก่นางว่า "ได้."

[พวกอสูรกลัวท้าวสักกะ]

ก็จำเดิมแต่นั้นมา เมื่อดอกจิตตปาตลิบาน พวกอสูรประสงค์จะรบกะท้าวสักกะ ขึ้นมาเพื่อหมายจะต่อยุทธ์ ด้วยสำคัญว่า "เป็นเวลาที่ดอกปาริฉัตตกทิพย์ของพวกเราบาน" ท้าวสักกะได้ประทานอารักขาแก่พวกนาคในภายใต้สมุทร. ถัดนั้น พวกครุฑ, ถัดนั้น พวกกุมภัณฑ์, ถัดนั้น พวกยักษ์, ถัดนั้น ท้าวจตุมหาราช, ส่วนชั้นบนกว่าทุก ๆ ชั้น ประดิษฐานรูปจำลองพระอินทร์ ซึ่งมีวชิราวุธในพระหัตถ์ไว้ที่ทวารแห่งเทพนคร. พวกอสูรแม้ชำนะพวกนาคเป็นต้นมาแล้ว เห็นรูปจำลองพระอินทร์มาแต่ไกล ก็ย่อมหนีไป ด้วยเข้าใจว่า "ท้าวสักกะเสด็จออกมาแล้ว."

[อานิสงส์ความไม่ประมาท]

พระศาสดา ตรัสว่า "มหาลิ มฆมาณพปฏิบัติอัปปมาทปฏิปทาอย่างนี้; ก็แล มฆมาณพนั่น ไม่ประมาทอย่างนี้ จึงถึงความเป็นใหญ่เห็นปานนี้ ทรงเสวยราชย์ในเทวโลกทั้ง ๒, ชื่อว่าความไม่

ประมาทนั่น บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้ว, เพราะว่า การบรรลุคุณวิเศษซึ่งเป็นโลกิยะและโลกุตตระแม้ทั้งหมดย่อมมีได้ เพราะอาศัยความไม่ประมาท" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

"ท้าวมฆวะ ถึงความเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพดา
ทั้งหลาย เพราะความไม่ประมาท; บัณฑิต
ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท,
ความประมาท อันท่านติเตียนทุกเมื่อ."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมาเทน** คือ เพราะความไม่ประมาทที่ทำไว้ ตั้งต้นแต่แผ้วถางภูมิประเทศในอจลคาม.

บทว่า **มฆวา** เป็นต้น ความว่า มฆมาณพ ซึ่งปรากฏว่า "มฆวะ" ในบัดนี้ ชื่อว่า ถึงความเป็นผู้เสริฐกว่าเทพดาทั้งหลายเพราะความเป็นราชาแห่งเทวโลกทั้ง ๒.

บทว่า **ปสํสนฺติ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นย่อมชมเชย สรรเสริญความไม่ประมาทอย่างเดียว.

ถามว่า "เพราะเหตุไร ?"

วิสัชนาว่า "เพราะความไม่ประมาท เป็นเหตุให้ได้คุณวิเศษที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระทั้งหมด."

บาทพระคาถาว่า **ปมาโท ครหิโต สทา** ความว่า ส่วนความประมาท อันพระอริยะเหล่านั้นติเตียน คือนินทาแล้ว เป็นนิตย์.

ถามว่า "เพราะเหตุไร ?"

วิสัชนาว่า "เพราะความประมาทเป็นต้นเค้าของความวิบัติทุกอย่าง." จริงอยู่ ความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย์ก็ดี การเข้าถึงอบายก็ดี ล้วนมีความประมาทเป็นมูลทั้งนั้น ดังนี้.

ในเวลาจบคาถา เจ้าลิจฉวีนามว่ามหาลิ ทรงดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว. แม้บริษัทผู้ประชุมกันเป็นอันมาก ก็ได้เป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องท้าวสักกะ จบ.

๘. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง* [๒๒]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุรูปใดรูปนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ"** เป็นต้น.

[ภิกษุนั่งพิจารณาไฟไหม้ป่าเป็นอารมณ์]

ดังได้สดับมา ภิกษุรู้นั้นเรียนกัมมัฏฐาน ตราบเท่าถึงพระอรหัต ในสำนักพระศาสดาแล้ว เข้าป่าเพียรพยายามอยู่ ก็ไม่อาจบรรลุพระอรหัตได้. ท่านนึกว่า "เราจักไปทูลพระศาสดาให้ตรัสบอกกัมมัฏฐานให้วิเศษ (ขึ้นไป)" ดังนี้แล้ว ออกจากป่านั้น กำลังเดินมายังสำนักพระศาสดา เห็นไฟป่าตั้งขึ้น (ลุกลาม) มากมายในระหว่างหนทาง รีบขึ้นยอดเขาโล้นลูกหนึ่ง นั่งดูไฟซึ่งกำลังไหม้ป่า ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า "ไฟนี้ เผาเชื้อทั้งหลายมากและน้อยไป ฉันใด; แม้ไฟคืออริยมรรคญาณ ก็จักพึงเผาสังโยชน์ทั้งหลายมากและน้อยไป ฉันนั้น."

[ปฏิปทาตัดสังโยชน์]

พระศาสดา ประทับนั่งในพระคันธกุฎีนั่นแล ทรงทราบวารจิตของเธอแล้ว ตรัสว่า "อย่างนั้นแล ภิกษุ สังโยชน์ทั้งหลายละเอียดและหยาบ ซึ่งเกิดอยู่ในภายในของสัตว์เหล่านี้ ดุจเชื้อมากบ้าง

* สามเณรจำรัส ป. ๖ วัดบรมนิวาส แปล.

น้อยบ้างฉะนั้น; ควรเผาสังโยชน์เหล่านั้นด้วยไฟคือญาณเสียแล้ว ทำให้เป็นของไม่ควรเกิดขึ้นอีก" ดังนี้แล้ว ทรงเหล่งพระรัศมีปรากฏประหนึ่งว่า ประทับนั่ง ณ ที่จำเพาะหน้าของภิกษุนั้น ตรัสพระคาถานี้ว่า

"ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท หรือมีปกติ
เห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาสังโยชน์ ทั้ง
ละเอียดและหยาบไป ดุจไฟเผาเชื้อมากและน้อย
ไป ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมาทรโต** ความว่า ยินดีคืออภิรมย์แล้วในความไม่ประมาท ได้แก่ ยังกาลให้ล่วงไปด้วยความไม่ประมาท

บาทพระคาถาว่า **ปมาเท ภยทสฺสิ วา** ความว่า ผู้เห็นภัยในความประมาท มีการเข้าถึงนรกเป็นต้น, อีกประการหนึ่ง ชื่อว่าผู้เห็นความประมาทโดยความเป็นภัย เพราะความประมาทนั้นเป็นรากเง่าแห่งความอุบัติเหล่านั้น.

บทว่า **สญฺโญชนํ** ความว่า สังโยชน์ ๑๐ อย่าง[๑] เป็นเครื่องประกอบ เครื่องผูก (หมู่สัตว์) ไว้กับทุกข์ในวัฏฏะ สามารถยังสัตว์ให้จมลงในวัฏฏะได้.

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน. วิจิกิจฉา ความลังเล ไม่แน่ใจ สีลัพพตปรามาส ความลูบคลำศีลและพรต. กามราค ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม. ปฏิฆ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต. รูปราค ความติดในในรูปธรรม. อรูปราค ความติดในอรูป. มาน ความถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่. อุทธัจจ ความคิดพล่าน. อวิชชา ความหลงเป็นเหตุไม่รู้จริง.

บทว่า **อณุํ ถูลํ** คือมากและน้อย.

บาทพระคาถาว่า **ฑหํ อคฺคีว คจฺฉติ** ความว่า ภิกษุนั้น ยินดีแล้วในความไม่ประมาท ย่อมเผาสังโยชน์นั่นด้วยไฟคือญาณ ซึ่งตนบรรลุแล้วด้วยความไม่ประมาท คือทำให้เป็นของไม่ควรเกิดขึ้นอีกไป ดุจไฟเผาเชื้อมากและน้อยนั้นแลไปฉะนั้น.

ในกาลจบคาถา ภิกษุนั้น นั่งอย่างเดิมเทียว เผาสังโยชน์ทั้งหมดแล้ว บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย มาทางอากาศ (เหาะมา) ชมเชยสรรเสริญพระสรีระของพระตถาคต ซึ่งมีพรรณะดุจทองคำแล้ว ถวายบังคม หลีกไป ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จบ.

๙. เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม* [๒๓]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า "อปฺปมาทรโต" เป็นต้น.

[พระเถระเที่ยวรับบิณฑบาตแต่ในบ้านญาติ]

ความพิสดารว่า กุลบุตรคนหนึ่ง เกิดเติบโตในบ้านที่ตั้งอยู่ในนิคมแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ไกลแต่กรุงสาวัตถี บรรพชาแล้วได้อุปสมบทในศาสนาของพระศาสดาแล้ว ปรากฏว่า "ชื่อว่า พระนิคมติสสเถระเป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัด ปรารภความเพียร." ท่านเที่ยวบิณฑบาตเฉพาะในบ้านของญาติเป็นนิตย์. เมื่อคนทั้งหลายมีอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นต้น ทำมหาทานอยู่ก็ดี, เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงบำเพ็ญอสทิสทาน[๑]อยู่ก็ดี, ก็ไม่มากรุงสาวัตถี.

พวกภิกษุจึงสนทนากันว่า "พระนิคมติสสะนี้ ลุกขึ้นเสด็จสรรพแล้ว ก็คลุกคลีด้วยญาติอยู่ เมื่อชนทั้งหลายมีอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นต้น ทำมหาทานอยู่ก็ดี, เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงบำเพ็ญอสทิสทานอยู่ก็ดี, เธอไม่มาเลย ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลแด่พระศาสดา.

[พระเถระได้รับสาธุการจากพระศาสดา]

พระศาสดา รับสั่งให้เรียกท่านมาแล้ว ตรัสถามว่า "ภิกษุ

* สามเณรจำรัส ป. ๖ วัดบรมนิวาส แปล.

๑. ทานอันมีทานอื่นเช่นกับไม่มี.

ข่าวว่า เธอทำอย่างนั้น จริงหรือ ?" เมื่อท่านกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีความคลุกคลีด้วยญาติ, ข้าพระองค์อาศัยพวกมนุษย์ที่เป็นญาติเหล่านั้น ย่อมได้อาหารที่พอจะกลืนกินได้, ข้าพระองค์คิดว่า 'เมื่อเราได้อาหารที่เลวก็ตาม ประณีตก็ตาม ซึ่งพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้แล้ว, ประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาอาหารอีกเล่า ?' ดังนี้แล้ว จึงไม่มา, ก็ชื่อว่า ความคลุกคลีด้วยหมู่ญาติไม่มีแก่ข้าพระองค์ พระเจ้าข้า" แม้ตามปกติ (พระองค์) ก็ทรงทราบอัธยาศัยของท่านอยู่ จึงประทานสาธุการว่า "ดีละ ๆ ภิกษุ" ดังนี้แล้ว ตรัสว่า "ภิกษุ ก็ข้อที่เธอได้อาจารย์ผู้เช่นเราแล้ว ได้เป็นผู้มักน้อย ไม่อัศจรรย์นัก, เพราะว่า ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อยนี้ เป็นแบบแผนของเรา เป็นประเพณีของเรา" ดังนี้แล้ว อันภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนาแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาว่า

[เรื่องนกแขกเต้า]

ในอดีตกาล นกแขกเต้าหลายพันตัว อยู่ในป่าไม้มะเดื่อแห่งหนึ่งใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคาในป่าหิมพานต์. บรรดานกแขกเต้าเหล่านั้น พระยานกแขกเต้าตัวหนึ่ง เมื่อผลแห่งต้นไม้ที่ตนอาศัยอยู่สิ้นแล้ว, จิกกินหน่อใบหรือเปลือกซึ่งยังเหลืออยู่ ดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา เป็นสัตว์ที่มีความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง สันโดษ ไม่ไปในที่อื่นด้วยคุณคือความปรารถนาน้อยและสันโดษของพระยานกแขกเต้านั้น ภพของท้าวสักกะไหวแล้ว.

[ท้าวสักกะทรงทดลองพระยานกแขกเต้า]

ท้าวสักกะทรงรำพึงอยู่ ทรงเห็นเหตุนั้นแล้ว ทรง (บันดาล) ให้ต้นไม้นั้นเหี่ยวแห้งด้วยอานุภาพของตน เพื่อจะทดลองพระยานกแขกเต้านั้น ต้นไม้หักแล้ว เหลืออยู่สักว่าตอเท่านั้น เป็นช่องน้อยและช่องใหญ่ (ปรุหมด). เมื่อลมโกรกมา (กระทบ) ได้เปล่งเสียงดุจถูกบุคคลเคาะ ตั้งอยู่แล้ว ขุยทั้งหลายปลิวออกจากช่องของต้นไม้นั้น. พระยานกแขกเต้าจิกกินขุยเหล่านั้น แล้วดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา ไม่ไปในที่อื่น ไม่พรั่นพรึงลมและแดด จับอยู่ที่ปลายตอมะเดื่อ. ท้าวสักกะทรงทราบความที่พระยานกแขกเต้านั้น มีความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง ทรงดำริว่า "เราจักให้พระยานกแขกเต้านั้น กล่าวคุณแห่งมิตรธรรม แล้วให้พรแก่นกนั้น ทำ (บันดาล) ต้นมะเดื่อให้มีผลไม่วายแล้ว" ดังนี้แล้ว (นิรมิต) พระองค์เป็นพระยาหงษ์ตัวหนึ่ง ทำนางอสุรกัญญานามว่าสุชาดาไว้ข้างหน้า เสด็จไปป่ามะเดื่อนั้น จักที่กิ่งแห่งตันไม้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกล เมื่อจะตรัสสนทนากับพระยานกแขกเต้านั้น ตรัสคาถานี้ว่า

"พฤกษามีใบสดเขียวที่อยู่, หมู่ไม้มีผลหลาก
หลาย ก็มีมาก, เหตุไรหนอ ? ใจของนกแขกเต้า
จึงยินดีแล้วในไม้แห้งที่ผุ."

สุวชาดกทั้งหมด บัณฑิตพึงให้พิสดาร ตามนัยที่มาแล้วในนวกนิบาต[๑]นั่นแล; แต่ความเกิดขึ้นแห่งเรื่องเท่านั้น ในนวกนิบาต

๑. ขุ. ชา. นวก. ๒๗/๒๕๗. ตทฏฺฐกถา. ๕/๓๕๕.

และในที่นี้ต่างกัน ที่เหลือเหมือนกันทั้งนั้น.

[ภิกษุควรปรารถนาน้อยและมีสันโดษ]

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า "ท้าวสักกะ ในกาลนั้น ได้เป็นอานนท์, พระยานกแขกเต้าได้เป็นเราเอง" ดังนี้แล้ว ตรัสว่า "อย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยนี่ เป็นแบบแผน เป็นประเพณีของเรา ข้อที่ติสสะผู้มีปกติอยู่ในนิคม บุตรของเรา ได้อาจารย์เช่นเราแล้ว เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่น่าอัศจรรย์; ธรรมดาภิกษุ พึงเป็นผู้มีความมักน้อยเหมือนติสสะผู้มีปกติอยู่ในนิคม; เพราะว่า ภิกษุเห็นปานนั้น เป็นผู้ไม่ควรเสื่อมเสียจากมรรคและผล, ย่อมอยู่ในที่ใกล้แห่งพระนิพพานโดยแท้ทีเดียว" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

"ภิกษุยินดีแล้วในความไม่ประมาท มีปกติ
เห็นภัยในความประมาท ไม่ควรเพื่ออันเสื่อม
(จากมรรคและผล) ตั้งอยู่แล้วในที่ใกล้แห่ง
พระนิพพานทีเดียว."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระคาถาว่า **อภพฺโพ ปริหานาย** ความว่า ภิกษุผู้เป็นปานนั้น ๆ ไม่ควรเพื่ออันเสื่อมจากธรรมคือสมถะและวิปัสสนา หรือจากมรรคและผล คือจะเสื่อมเสียจากคุณธรรมที่ตนบรรลุแล้ว แม้หามิได้ จะไม่บรรลุคุณธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุก็หามิได้.

บาทพระคาถาว่า **นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก** ความว่า ตั้งอยู่ในที่ใกล้ทีเดียวแห่งกิเลสปรินิพพาน (การดับกิเลส) บ้าง อนุปาทาปรินิพพาน (การดับด้วยหาเชื้อมิได้) บ้าง.

ในกาลจบพระคาถา พระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว. ชนแม้เหล่าอื่นเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น. เทศนามีผลมากแก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม จบ.

อัปปมาทวรรค วรรณนา จบ.

วรรคที่ ๒ จบ.

๓.จิตตวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระเมฆิยเถระ* [๒๔]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่ภูเขาชื่อจาลิกา ทรงปรารภท่านพระเมฆิยะ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ผนฺทนํ จปลํ จิตฺตํ"** เป็นต้น.

[พระเมฆิยะถูกวิตกครอบงำ]

เมฆิยสูตร[๑]ทั้งหมด บัณฑิตพึง (แสดง) ให้พิสดาร เพื่อให้เรื่องแห่งพระเมฆิยเถระนั้นแจ่มแจ้ง. ก็พระศาสดาตรัสเรียกพระเมฆิยเถระ ผู้ไม่สามารถเพื่อประกอบความเพียรในอัมพวัน[๒]นั้นได้ เพราะความที่ท่านถูกวิตก[๓] ๓ อย่างครอบงำมาแล้ว ตรัสว่า "เมฑิยะ เธอละทิ้งเราผู้อ้อนวอนอยู่ว่า 'เมฆิยะ เราเป็นผู้ ๆ เดียว, เธอจงรอคอย จนกว่าภิกษุบางรูปแม้อื่นจะปรากฏ' ดังนี้ (ไว้ให้อยู่แต่) ผู้เดียว ไปอยู่ (ชื่อว่า) ทำกรรมอันหนักยิ่ง, ขึ้นชื่อว่าภิกษุ ไม่ควรเป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิตอย่างนี้; (เพราะ) ธรรมดาจิตนี้เป็นธรรมชาติ (แล่นไป) เร็ว, การยังจิตนั้นให้เป็นไปในอำนาจ

* พระมหาสำรวย ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

๑. ขุ. อุ. ๒๕/๑๒๓. ๒. อัมพวัน เป็นชื่อแห่งวิหาร บางอาจารย์แปลว่า "สวนมะม่วง" ก็มี. ๓. วิตก ๓ อย่าง คือ กามวิตก ความตริในทางกาม ๑. พยาบาทวิตก ความตริในทางพยาบาท ๑. วิหิงสาวิตก ความตรีในทางเบียดเบียน ๑.

ของตน ย่อมควร" ดังนี้แล้ว จึงได้ทรงภาษิตพระคาถา ๒ พระคาถาเหล่านี้ว่า

"ชนผู้มีปัญญา ย่อมทำจิตที่ดิ้นรน กลับกลอก อันบุคคลรักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ให้ตรง ดุจช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น จิตนี้ (อันพระโยคาวจรยกขึ้นจากอาลัย คือกามคุณ ๕ แล้วซัดไปในวิปัสสนากัมมัฏฐาน) เพื่อละบ่วงมาร ย่อมดิ้นรน ดุจปลาดันพรานเบ็ด ยกขึ้นจาก (ที่อยู่) คือน้ำ แล้วโยนไปบนบก ดิ้นรนอยู่ ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผนฺทนํ** คืนดิ้นรนอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น.

บทว่า **จปลํ** ความว่า ไม่ดำรงอยู่ในอารมณ์เดียวได้ เหมือนทารกในบ้านผู้ไม่นิ่งอยู่ด้วยอิริยาบถหนึ่งฉะนั้น จึงชื่อว่า กลับกลอก.

บทว่า **จิตฺตํ** ได้แก่ วิญญาณ. ก็วิญญาณนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า "จิต" เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรด้วยภูมิ วัตถุ อารมณ์ และวิถีจิตมีกิริยาจิตเป็นต้น.

บทว่า **ทุรกฺขํ** ความว่า ชื่อว่า อันบุคคลรักษาได้ยาก เพราะตั้งไว้ได้ยากในอารมณ์อันเป็นที่สบายอารมณ์หนึ่งนั่นแล เหมือนโคที่คอยเคี้ยวกินข้าวกล้าในนา อันคับคั่งไปด้วยข้าวกล้าฉะนั้น.

บทว่า **ทุนฺนิวารยํ** ความว่า ชื่อว่า อันบุคคลห้ามได้ยาก เพราะเป็นธรรมชาติที่รักษาได้ยาก เพื่อจะห้าม (กัน) จิตอันไปอยู่สู่วิสภาคารมณ์.

สองบทว่า **อุสุกาโรว เตชนํ** ความว่า นายช่างศร นำเอาท่อนไม้ท่อนหนึ่งมาจากป่าแล้ว ทำไม่ให้มีเปลือก (ปอกเปลือกออก) แล้วทาด้วยน้ำข้าวและน้ำมัน ลนที่กระเบื้องถ่านเพลิง ดัดที่ง่ามไม้ทำให้หายคดคือให้ตรง ให้เป็นของควรที่จะยิงขนทรายได้, ก็แลครั้นทำแล้วจึงแสดงศิลปะแด่พระราชาและราชมหาอำมาตย์ ย่อมได้สักการะและความนับถือเป็นอันมาก ชื่อฉันใด, บุรุษผู้มีปัญญา คือผู้ฉลาด ได้แก่ผู้รู้แจ้ง ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (คือ) ทำจิตนี้ อันมีสภาพดิ้นรนเป็นต้นให้หมดเปลือก คือให้ปราศจากกิเลสที่หยาบด้วยอำนาจธุดงค์ และการอยู่ในป่า แล้วชโลมด้วยยางคือศรัทธา ลนด้วยความเพียรอันเป็นไปทางกายและเป็นไปทางจิต ดัดที่ง่ามคือสมถะและวิปัสสนาทำให้ตรงคือมิให้คด ได้แก่ให้สิ้นพยศ, ก็แลครั้นทำแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลาย ทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้แล้ว ทำคุณวิเศษนี้ คือวิชชา[๑] ๓ อภิญญา[๒] ๖ โลกุตตรธรรม[๓] ๙ ให้อยู่ในเงื้อมมือทีเดียว ย่อมได้ความเป็นทักขิไณยบุคคลผู้เลิศ.

๑. วิชชา ๓ คือปุพเพนิวาสานุสสติญาณ รู้จักระลึกชาติได้ ๑ จุตูปปาตญาณ รู้จักกำหนดจุติและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ๑ อาสวักขยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้นไป ๑. ๒. อภิญญา ๖ คือ อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ ๑ ทิพพโสต หูทิพย์ ๑ เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ ๑ ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้ ๑ ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๑ อาสวักขยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้นไป ๑. ๓. โลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑.

บทว่า **วาริโชว** แปลว่า ดุจปลา. สองบทว่า **ถเล ขิตฺโต** ได้แก่ อันพรานเบ็ดซัดไปบนบก ด้วยมือ เท้า หรือด้วยเครื่องดัก มีตาข่ายเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง.

พึงทราบวินิจฉัยในบาทพระคาถาว่า **โอกโมกตอุพฺภโต** (ดังต่อไปนี้) :-

น้ำ ชื่อว่า โอกะ (ได้) ในคำนี้ว่า "ภิกษุชาวเมืองปาฐา มีจีวรชุ่มด้วยน้ำ ได้มาสู่เมื่อสาวัตถี เพื่อประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา[๑]." อาลัย ชื่อว่า โอกะ (ได้) ในคำนี้ว่า "มุนีละอาลัยแล้ว ไม่ติดที่อยู่[๒]." แม้คำทั้ง ๒ ก็ย่อมได้ในบาทพระคาถานี้. ในบทว่า **โอกโมกโต** นี้ มีเนื้อความ (อย่าง) นี้ว่า "จากที่อยู่คือน้ำ คือจากอาลัยกล่าวคือน้ำ." บทว่า **อุพฺภโต** แปลว่า อันพรานเบ็ดยกขึ้นแล้ว.

บาทพระคาถาว่า **ปริผนฺทติทํ จิตฺตํ** ความว่า จิตนี้ คือที่ยินดีแล้วในอาลัยคือกามคุณ ๕ อันพระโยคาวจรยกขึ้นแล้วจากอาลัยคือกามคุณ ๕ นั้น ซัดไปในวิปัสสนากัมมัฏฐาน เผาด้วยความเพียรอันเป็นไปทางกายและเป็นไปทางจิต เพื่อละวัฏฏะ กล่าวคือบ่วงมาร ย่อมดิ้นรน คือย่อมไม่อาจตั้งอยู่ในวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นได้, เหมือนอย่าง ปลานั้นอันพรานเบ็ดยกขึ้นจาอาลัยคือน้ำแล้วโยนไปบนบก เมื่อไม่ได้น้ำ ย่อมดิ้นรนฉะนั้น. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ บุคคลผู้มีปัญญา ไม่ทอดธุระ ย่อมทำจิตนั้นให้ตรง คือให้ควรแก่การงาน โดยนัยที่กล่าวแล้ว นั่นแล.

๑. วิ. มหาวคฺค. ทุติย. ๕/๑๓๕-๖. ๒. สํ. ขนฺธ. ๑๗/๑๒.

อีกนัยหนึ่ง จิตนี้ คือที่ยังละบ่วงมารคือกิเลสวัฏฏ์ไม่ได้ ตั้งอยู่ย่อมดิ้นรน ดุจปลานั้นฉะนั้น, เพราะฉะนั้น, โยคาวจร ควรละบ่วงมารเสีย คือควรละบ่วงมารกล่าวคือกิเลสวัฏฏ์อันเป็นเหตุดิ้นรนแห่งจิตนั้น ดังนี้แล.

ในกาลจบคาถา พระเมฆิยเถระ ได้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล. ชนแม้พวกอื่นเป็นอันมาก ก็ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น ดังนี้แล.

เรื่องพระเมฆิยเถระ จบ.

๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง* [๒๕]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ทุนฺนิคฺคหสฺส สหุโน"** เป็นต้น.

[อุบาสิกาจัดที่อยู่ถวายภิกษุ ๖๐ รูป]

ได้ยินว่า ได้มีบ้านตำบลหนึ่ง ชื่อมาติกคาม ใกล้เชิงเขา ในแว่นแคว้นของพระเจ้าโกศล. ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ทูลอาราธนาให้ตรัสบอกพระกัมมัฏฐานจนถึงพระอรหัต ในสำนักของพระศาสดาแล้ว ไปสู่บ้านนั้น เข้าไปเพื่อบิณฑบาต. ลำดับนั้น เจ้าของบ้านนั้นชื่อมาติกะใด มารดาของเจ้าของบ้านนั้น เห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว นิมนต์ให้นั่งในเรือน จึงอังคาสด้วยข้าวยาคูและภัตรอันมีรสเลิศต่าง ๆ ถามว่า "พวกท่านประสงค์จะไป ณ ที่ไหน ? เจ้าข้า." ภิกษุเหล่านั้นบอกว่า "พวกฉันมีความประสงค์จะไปสู่ที่ตามความผาสุก มหาอุบาสิกา." นางทราบว่า "พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายชะรอยจะแสวงหาสถานที่สำหรับจำพรรษา (เป็นแน่), จึงหมอบลงทีใกล้เท้าแล้วกล่าวว่า "ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักอยู่ในที่นี้ตลอด ๓ เดือนนี้ไซร้, ดิฉันจักรับสรณะ ๓ ศีล ๕ (และ) ทำอุโบสถกรรม." ภิกษุทั้งหลายปรึกษากันว่า "เราทั้งหลายเมื่ออาศัยอุบาสิกานี้ ไม่มีความลำบากด้วยภิกษา จักสามารถทำการสลัดออกจากภพได้" ดังนี้

* พระมหาสำรวย ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

แล้วจึงรับคำ. นางได้ชำระวิหารอันเป็นที่อยู่ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น.

[ภิกษุ ๖๐ รูปทำกติกากัน]

ภิกษุเหล่านั้นเมื่ออยู่ในที่นั้น วันหนึ่งได้ประชุมกันแล้วตักเตือนกันและกันว่า "ผู้มีอายุ พวกเราไม่ควรประพฤติโดยความประมาท เพราะว่ามหานรก[๑] ๘ ขุม มีประตูเปิดร่า (คอยท่า) พวกเราเหมือนอย่างเรือนของคนทีเดียว. ก็แลพวกเราได้เรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ยังทรงพระชนม์อยู่แล้วจึงมา. ก็ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันใคร ๆ ผู้โอ้อวด แม้เที่ยวไปตามรอยพระบาทก็ไม่สามารถให้ทรงโปรดปรานได้. (แต่) บุคคลผู้มีอัธยาศัยเป็นปกติเท่านั้น สามารถให้ทรงโปรดปรานได้ ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด. พวกเราไม่ควรยืนไม่ควรนั่งในที่ที่แห่งเดียวกัน ๒ รูป แต่ว่าในกาลเป็นที่บำรุงพระเถระในเวลาเย็นแล และในกาลเป็นที่ภิกษุจารในเวลาเข้าเท่านั้น พวกเราจักรวมกัน, (แต่) ในกาลที่เหลือจักไม่อยู่รวมกัน ๒ รูป. ก็อีกอย่างหนึ่งแล เมื่อภิกษุผู้ไม่มีความผาสุกมาตีระฆังในท่ามกลางวิหารขึ้นแล้ว พวกเราจึงจักมาตามสัญญาแห่งระฆังแล้ว ทำยาให้แก่ภิกษุนั้น."

[ภิกษุมาประชุมกันด้วยเสียงระฆัง]

เมื่อภิกษุเหล่านั้นทำกติกากันอย่างนี้อยู่, วันหนึ่งอุบาสิกานั้นให้บุคคลถือเภสัชทั้งหลาย มีเนยใสและน้ำอ้อยเป็นต้น อันชนทั้งหลาย

๑. มหานรก ๘ ขุม คือ ๑. สัญชีพ. ๒. กาลสุต. ๓. สังฆาฏ. ๔. โรรุว. ๕. มหาโรรุว. ๖. ตาป. ๗. มหาตาป. ๘. อเวจี.

มีทาสและกรรมกรเป็นต้น แวดล้อมเดินไปสู่วิหารนั้นในเวลาเย็น ไม่เห็นภิกษุทั้งหลายในท่ามกลางวิหารแล้ว จึงถามพวกบุรุษว่า "พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ไปเสีย ณ ที่ไหนหนอแล ?" เมื่อพวกเขาบอกว่า "แม่คุณ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักเป็นผู้นั่งอยู่ในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันของตน ๆ (เท่านั้น)" จึงกล่าว (ต่อไป) ว่า "ฉันทำอย่างไรเล่าหนอ จึงจักสามารถพบ (พวกพระผู้เป็นเจ้า) ได้."

ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายที่รู้กติกวัตรของภิกษุสงฆ์ จึงบอกกะอุบาสิกานั้นว่า "แม่คุณ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักประชุมกัน ในเมื่อบุคคลมาตีระฆัง." นางจึงให้ตีระฆัง. ภิกษุทั้งหลายได้ยินเสียงระฆังแล้วออกจากที่ของตน ๆ ด้วยสำคัญว่า "ภิกษุบางรูปจักไม่มีความผาสุก," จึงประชุมกันในท่ามกลางวิหาร. ภิกษุชื่อว่า เดินมาโดยทางเดียวกันแม้ ๒ รูป ย่อมไม่มี.

[อุบาสิกาเจริญสมณธรรมตามที่ภิกษุบอก]

อุบาสิกาเห็นภิกษุรูปหนึ่ง ๆ เท่านั้นเดินมาจากที่แห่งหนึ่ง ๆ จึงคิดว่า "(ชะรอย) พระผู้เป็นเจ้าผู้เป็นบุตรของเราจักทำความทะเลาะวิวาทแก่กันและกัน" ดังนี้แล้ว ไหว้ภิกษุสงฆ์กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายได้ทำความทะเลาะกันหรือ ?"

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า "พวกฉันหาได้ทำความทะเลาะวิวาทกันไม่ มหาอุบาสิกา."

อุบาสิกา. ท่านผู้เจริญ ถ้าพวกท่านไม่มีความทะเลาะวิวาทกันไซร้, เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรพวกท่านจึงไม่มา เหมือนเมื่อมาสู่เรือนของ

ดิฉัน มาโดยรวมกันทั้งหมด, (นี่กลับ) มาทีละองค์ ๆ จากที่แห่งหนึ่ง ๆ.

ภิกษุ. มหาอุบาสิกา พวกฉันนั่งทำสมณธรรมในที่แห่งหนึ่ง ๆ.

อุบาสิกา. พ่อคุณทั้งหลาย ชื่อว่าสมณธรรมนั้นคืออะไร ?

ภิกษุ. มหาอุบาสิกา พวกฉันทำการสาธยายอาการ ๓๒ เริ่มตั้งซึ่งความสิ้นและความเสื่อมในอัตภาพอยู่.

อุบาสิกา. ท่านเจ้าข้า การทำการสาธยายอาการ[๑] ๓๒ และการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมในอัตภาพ ย่อมสมควรแก่พวกท่านเท่านั้น หรือย่อมสมควรแก่พวกดิฉันด้วยเล่า ?

ภิกษุ. มหาอุบาสิกา ธรรมนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงห้ามแก่ใคร ๆ.

อุบาสิกา. ถ้าอย่างนั้น ขอพวกท่านจงให้อาการ ๓๒ และขอจงบอกการเริ่มตั้งซึ่งความสิ้นและความเสื่อมในอัตภาพ แก่ดิฉันบ้าง.

ภิกษุ. มหาอุบาสิกา ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเรียนเอา แล้วให้เรียนเอาทั้งหมด.

[อุบาสิกาบรรลุมรรค ๓ ผล ๓ ก่อนภิกษุ]

จำเดิมแต่นั้น อุบาสิกานั้นก็ได้ทำการสาธยายซึ่งอาการ ๓๒ (และ) เริ่มตั้งไว้ซึ่งความสิ้นไปและความเสื่อมไปในตน ได้บรรลุมรรค ๓ ผล ๓ ก่อนกว่าภิกษุเหล่านั้นทีเดียว. ปฏิสัมภิทา ๔ และ

๑. คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เศลษม์ หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ถ้าเติมมัตถลุงคัง มันสมองเข้าด้วย เป็น ๓๒ ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

โลกิยอภิญญา ได้มาถึงแก่อุบาสิกานั้นโดยมรรคนั่นแล. นางออกจากสุข อันเกิดแต่มรรคและผลแล้ว ตรวจดูด้วยทิพพจักษุใคร่ครวญอยู่ว่า "เมื่อไรหนอแล ? พระผู้เป็นเจ้าผู้เป็นบุตรของเราจึงจักบรรลุธรรมนี้" แล้วรำพึง (ต่อไป) ว่า "พระผู้เป็นเจ้าเหล่านี้แม้ทั้งหมด ยังมีราคะ ยังมีโทสะ ยังมีโมหะ พระผู้เป็นเจ้าเหล่านั้นมิได้มีคุณธรรมแม้สักว่าฌานและวิปัสสนาเลย อุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของพระผู้เป็นเจ้าผู้บุตรของเรา มีอยู่หรือไม่มีหนอ ?" เห็นว่า "มี" ดังนี้แล้ว จึงรำพึง (ต่อไป) ว่า "เสนาสนะเป็นที่สบาย จะมีหรือไม่มีหนอ ?" เห็นแม้เสนาสนะเป็นที่สบายแล้ว จึงรำพึง (ต่อไปอีก) ว่า "พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายของเรายังไม่ได้บุคคลเป็นที่สบายหรือหนอ ?" เห็นแม้บุคคลเป็นที่สบายแล้ว จึงใคร่ครวญอยู่ว่า "พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายยังไม่ได้อาหารเป็นที่สบายหรือหนอ ?" ก็ได้เห็นว่า "อาหารเป็นที่สบายยังไม่มีแก่พวกเธอ." จำเดิมแต่นั้นมา ก็จัดแจงข้าวยาคู[๑]อันมีอย่างต่าง ๆ และของขบเคี้ยวเป็นอเนกประการ และโภชนะมีรสต่างๆ อันเลิศแล้ว นิมนต์ภิกษุทั้งหลายให้นั่งแล้ว จึงถวายน้ำทักษิโณทก[๒] แล้ว มอบถวายด้วยคำว่า "ท่านผู้เจริญ พวกท่านชอบใจสิ่งใด ๆ ขอจงถือเอาสิ่งนั้น ๆ ฉันเถิด."

ภิกษุเหล่านั้น รับเอาวัตถุทั้งหลายมีข้าวยาคูเป็นต้นแล้ว บริโภคตามความชอบใจ.

๑. แปลตามพยัญชนะว่า . . . . . ยังข้าวยาคูมีอย่างต่าง ๆ ด้วย ยังของเคี้ยวมีประการมิใช่น้อยด้วย ยังโภชนะมีรสอันเลิศต่างๆ ด้วย ให้ถึงพร้อมแล้ว.

๒. แปลว่า น้ำเพื่อทักษิณา.

[ภิกษุ ๖๐ รูปบรรลุพระอรหัต]

เมื่อภิกษุเหล่านั้นได้อาหารอันเป็นที่สบาย จิตก็เป็นธรรมชาติมีอารมณ์เดียว (แน่แน่ว). พวกเธอมีจิตแน่แน่วเจริญวิปัสสนา ต่อกาลไม่นานนัก ก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย แล้วคิดว่า "น่าขอบคุณ ! มหาอุบาสิกาเป็นที่พึ่งของพวกเรา; ถ้าพวกเราไม่ได้อาหารอันเป็นที่สบายแล้วไซร้, การแทงตลอดมรรคและผล คงจักไม่ได้มีแก่พวกเรา (เป็นแน่); บัดนี้ พวกเราอยู่จำพรรษาปวารณาแล้ว จักไปสู่สำนักของพระศาสดา."

พวกเธออำลามหาอุบาสิกาว่า "พวกฉันใคร่จะเฝ้าพระศาสดา." มหาอุบาสิกากล่าวว่า "ดีแล้วพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย" แล้วตามไปส่งภิกษุเหล่านั้น, กล่าวคำอันเป็นที่รักเป็นอันมากว่า "ขอท่านทั้งหลายพึง (มา) เยี่ยมดิฉันแม้อีก" ดังนี้เป็นต้น แล้วจึงกลับ.

[พระศาสดาตรัสถามสุขทุกข์กะภิกษุเหล่านั้น]

ฝ่ายภิกษุเหล่านั้นแล ถึงเมืองสาวัตถีแล้ว ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง อันพระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย (สรีรยนต์มีจักร ๔ มีทวาร ๙) พวกเธอพออดทนได้ดอกหรือ ? พวกเธอพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ดอกหรือ ? อนึ่ง พวกเธอไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือ ?" จึงกราบทูลว่า "พออดทนได้ พระเจ้าข้า พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ พระเจ้าข้า, อนึ่ง ข้าพระองค์ทั้งหลาย มิได้ลำบากด้วยบิณฑบาตเลย, เพราะว่าอุบาสิกาคนหนึ่งชื่อมาติกมาตา ทราบวารจิตของพวกข้าพระองค์. เมื่อพวก

ข้าพระองค์คิดว่า "ไฉนหนอ มหาอุบาสิกาจะพึงจัดแจงอาหารชื่อเห็นปานนี้เพื่อพวกเรา.' (นาง) ก็ได้จัดแจงอาหารถวายตามที่พวกข้าพระองค์คิดแล้ว" ดังนี้แล้ว ก็กล่าวสรรเสริญคุณของมหาอุบาสิกานั้น.

[อุบาสิกาจักของถวายตามที่ภิกษุต้องการ]

ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง สดับถ้อยคำสรรเสริญคุณของมหาอุบาสิกานั้นแล้ว เป็นผู้ใคร่จะไปในที่นั้น เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระศาสดาแล้ว ทูลลาพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักไปยังบ้านนั้น" แล้วออกจากพระเชตวัน ถึงบ้านนั้นโดยลำดับ ในวันที่ตนเข้าไปสู่วิหาร คิดว่า "เขาเล่าลือว่า อุบาสิกานี้ย่อมรู้ถึงเหตุอันบุคคลอื่นคิดแล้ว ๆ. ก็เราเหน็ดเหนื่อยแล้วในหนทางจักไม่สามารถกวาดวิหารได้, ไฉนหนอ อุบาสิกานี้จะพึงส่งคนผู้ชำระวิหารมาเพื่อเรา."

อุบาสิกานั่งในเรือนนั่นเองรำพึงอยู่ ทราบความนั้นแล้ว จึงส่งคนไป ด้วยคำว่า "เจ้าจงไป, ชำระวิหารแล้วจึงมา."

ฝ่ายภิกษุนอกนี้อยากดื่มน้ำ จึงคิดว่า "ไฉนหนอ อุบาสิกานี้ จะพึงทำน้ำดื่มละลายน้ำตาลกรวดส่งมาให้แก่เรา." อุบาสิกาก็ได้ส่งน้ำนั้นไปให้. เธอคิด (อีก) ว่า "ขออุบาสิกา จงส่งข้าวยาคูมีรสสนิทและแกงอ่อมมาเพื่อเรา ในวันพรุ่งนี้แต่เช้าตรู่เถิด." อุบาสิกาก็ได้ทำอย่างนั้น. ภิกษุนั้นดื่มข้าวยาคูแล้ว คิดว่า "ไฉนหนอ อุบาสิกาพึงส่งของขบเคี้ยวเห็นปานนี้มาเพื่อเรา." อุบาสิกาก็ได้ส่งของเคี้ยว

แม้นั้นไปแล้ว เธอคิดว่า "อุบาสิกานี้ส่งวัตถุที่เราคิดแล้ว ๆ ทุก ๆ สิ่งมา; เราอยากจะพบอุบาสิกานั่น, ไฉนหนอ นางพึงให้คนถือโภชนะมีรสเลิศต่างๆ เพื่อเรา มาด้วยตนเองทีเดียว." อุบาสิกาคิดว่า "ภิกษุผู้บุตรของเราประสงค์จะเห็นเรา หวังการไปของเราอยู่" ดังนี้แล้ว จึงให้คนถือโภชนะไปสู่วิหารแล้วได้ถวายแก่ภิกษุนั้น.

ภิกษุนั้นทำภัตกิจแล้ว ถามว่า "มหาอุบาสิกา ท่านหรือ ? ชื่อว่า มาติกมาตา."

อุบาสิกา. ถูกแล้ว พ่อ.

ภิกษุ. อุบาสิกา ท่านทราบจิตของคนอื่นหรือ ?

อุบาสิกา. ถามดิฉันทำไม ? พ่อ.

ภิกษุ. ท่านได้ทำวัตถุทุก ๆ สิ่งที่ฉันคิดแล้ว ๆ, เพราะฉะนั้น ฉันจึงถามท่าน.

อุบาสิกา. พ่อ ภิกษุที่รู้จิตของคนอื่น ก็มีมาก.

ภิกษุ. ฉันไม่ได้ถามถึงคนอื่น, ถาม (เฉพาะตัว) ท่านอุบาสิกา.

แม้เป็นอย่างนั้น อุบาสิกาก็มิได้บอก (ตรง ๆ) ว่า "ดิฉันรู้จิตของคนอื่น" (กลับ) กล่าวว่า "ลูกเอ๋ย ธรรมดาคนทั้งหลายผู้รู้จิตของคนอื่น ย่อมทำอย่างนั้นได้."

[ภิกษุลาอุบาสิกากลับไปเฝ้าพระศาสดา]

ภิกษุนั้นคิดว่า "กรรมนี้หนักหนอ. ธรรมดาปุถุชน ย่อมคิดถึงอารมณ์อันงามบ้าง ไม่งามบ้าง; ถ้าเราจักคิดสิ่งอันไม่สมควรแล้วไซร้, อุบาสิกานี้ ก็พึงยังเราให้พึงซึ่งประการอันแปลก เหมือน

จับโจรที่มวยผมพร้อมด้วยของกลางฉะนั้น; เราควรหนีไปเสียจากที่นี้" แล้วกล่าวว่า "อุบาสิกา ฉันจักลาไปละ."

อุบาสิกา. ท่านจักไปที่ไหน ? พระผู้เป็นเจ้า.

ภิกษุ. ฉันจักไปสู่สำนักพระศาสดา อุบาสิกา.

อุบาสิกา. ขอท่านจงอยู่ในที่นี้ก่อนเถิด เจ้าข้า.

ภิกษุนั้นกล่าวว่า "ฉันจักไม่อยู่ อุบาสิกา จักต้องไปอย่างแน่นอน" แล้วได้เดินออก (จากที่นั้น) ไปสู่สำนักของพระศาสดา.

[พระศาสดาแนะให้รักษาจิตอย่างเดียว]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเธอว่า "ภิกษุ เธออยู่ในที่นั้นไม่ได้หรือ ?"

ภิกษุ. เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่สามารถอยู่ในที่นั้นได้.

พระศาสดา. เพราะเหตุไร ? ภิกษุ.

ภิกษุ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (เพราะว่า) อุบาสิกานั้น ย่อมรู้ถึงเรื่องอันคนอื่นคิดแล้ว ๆ ทุกประการ, ข้าพระองค์คิดว่า "ก็ธรรมดาปุถุชน ย่อมคิดอารมณ์อันงามบ้าง ไม่งามบ้าง; ถ้าเราจักคิดสิ่งบางอย่างอันไม่สมควรแล้วไซร้, อุบาสิกานั้น ก็จักยังเราให้ถึงซึ่งประการอันแปลก เหมือนจับโจรที่มวยผมพร้อมทั้งของกลางฉะนั้น" ดังนี้แล้วจึงได้มา.

พระศาสดา. ภิกษุ เธอควรอยู่ในที่นั้นแหละ.

ภิกษุ. ข้าพระองค์ไม่สามารถ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักอยู่

ในที่นั้นไม่ได้.

พระศาสดา. ภิกษุ ถ้าอย่างนั้น เธอจักอาจรักษาสิ่งหนึ่งเท่านั้นได้ไหม ?

ภิกษุ. รักษาอะไร ? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ตรัสว่า "เธอจงรักษาจิตของเธอนั่นแหละ ธรรมดาจิตนี้บุคคลรักษาได้ยาก, เธอจงข่มจิตของเธอไว้ให้ได้ อย่าคิดถึงอารมณ์อะไร ๆ อย่างอื่น, ธรรมดาจิตอันบุคคลข่มได้ยาก" ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

"การฝึกจิตอันข่มได้ยาก เป็นธรรมชาติเร็ว
มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่ เป็นการดี
(เพราะว่า) จิตที่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นเหตุนำสุข
มาให้."

[แก้อรรถ]

บัณฑิตพึงทราบวิเคราะห์ในพระคาถานั้น (ดังต่อไปนี้) ธรรมดาจิตนี้ อันบุคคลย่อมข่มได้โดยยาก เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ทุนฺนิคฺคหํ**.

จิตนี้ ย่อมเกิดและดับเร็ว เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ลหุ ซึ่งจิตอันข่มได้ยาก อันเกิดและดับเร็วนั้น.

บาทพระคาถาว่า **ยตฺถ กามนิปาติโน** ความว่า มักตกไปในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนั่นแล. จริงอยู่ จิตนี้ ย่อมไม่รู้จักฐานะอันตนควรได้ หรือฐานะอันไม่ควรได้, ฐานะอันสมควรหรือฐานะอันไม่

สมควร ย่อมไม่พิจารณาดูชาติ ไม่พิจารณาดูโคตร ไม่พิจารณาดูวัย; ย่อมตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนาอย่างเดียว. เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "มักตกไปในอารมณ์ตามความใคร่."

การฝึกจิตเห็นปานนี้นั้น เป็นการดี คือความที่จิตอันบุคคลฝึกฝน ด้วยอริยมรรค[๑] ๔ ได้แก่ ความที่จิตอันบุคคลทำแล้วโดยประการที่จิตสิ้นพยศได้ เป็นการดี.

ถามว่า "เพราะเหตุไร ?"

แก้ว่า "เพราะว่า จิตนี้อันบุคคลฝึกแล้ว ย่อมเป็นเหตุนำสุขมาให้ คือว่า จิตที่บุคคลฝึกแล้ว ได้แก่ทำให้สิ้นพยศ ย่อมนำมาซึ่งความสุขอันเกิดแต่มรรคผล และสุขคือพระนิพพานอันเป็นปรมัตถ์."

ในกาลจบเทศนา บริษัทที่มาประชุมกันเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น, เทศนาสำเร็จประโยชน์แก่มหาชนแล้ว,

[ภิกษุนั้นกลับไปสู่มาติกคามอีก]

พระศาสดาครั้นประทานโอวาทนี้แก่ภิกษุนั้นแล้ว จึงทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า "ไปเถิด ภิกษุ เธออย่างคิดอะไร ๆ อย่างอื่นจงอยู่ในที่นั้นนั่นแหละ." ภิกษุนั้น ได้พระโอวาทจากสำนักของพระศาสดาแล้ว จึงได้ไป (อยู่) ในที่นั้น, ไม่ได้คิดอะไร ๆ ที่ชวนให้คิดภายนอกเลย.

ฝ่ายมหาอุบาสิกา เมื่อตรวจด้วยทิพพจักษุ ก็เห็นพระเถระ

๑. อริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค ๑ สกทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ อรหัตมรรค ๑.

แล้วกำหนด (รู้) ด้วยญาณของตนนั่นแลว่า "บัดนี้ ภิกษุผู้บุตรของเรา ได้อาจารย์ให้โอวาทแล้วจึงกลับมาอีก" แล้วได้จัดแจงอาหารอันเป็นที่สบายถวายแก่พระเถระนั้น.

[พระเถระบรรลุพระอรหัตและระลึกชาติได้]

พระเถระนั้นได้โภชนะอันเป็นที่สบายแล้ว โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ได้บรรลุพระอรหัต ยับยั้งอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่มรรคและผล คิดว่า "น่าขอบใจ มหาอุบาสิกาได้เป็นที่พึ่งของเราแล้ว เราอาศัยมหาอุบาสิกานี้ จึงถึงซึ่งการแล่นออกจากภพได้, แล้วใคร่ครวญอยู่ว่า มหาอุบาสิกานี้ได้เป็นที่พึ่งของเราในอัตภาพนี้ก่อน, ก็เมื่อเราท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร มหาอุบาสิกานี้เคยเป็นที่พึ่งในอัตภาพแม้อื่น ๆ หรือไม่ ? แล้วจึงตามระลึกไปตลอด ๙๙ อัตภาพ.

แม้มหาอุบาสิกานั้น ก็เป็นนางบาทบริจาริกา (ภริยา) ของพระเถระนั้นใน ๙๙ อัตภาพ เป็นผู้มีจิตปฏิพัทธ์ในชายเหล่าอื่น จึงให้ปลงพระเถระนั้นเสียจากชีวิต.

พระเถระครั้นเห็นโทษของมหาอุบาสิกานั้นเพียงเท่านี้แล้ว จึงคิดว่า "น่าสังเวช มหาอุบาสิกานี้ได้ทำกรรมมาหนักแล้ว."

[อุบาสิกาใคร่ครวญดูบรรพชิตกิจของพระเถระ]

ฝ่ายมหาอุบาสิกานั่งในเรือนนั่นเอง พลางใคร่ครวญว่า "กิจแห่งบรรพชิตของภิกษุผู้บุตรของเรา ถึงที่สุดแล้ว หรือยังหนอ ?' ทราบว่าพระเถระนั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว จึงใคร่ครวญยิ่งขึ้นไป ก็ทราบว่า "ภิกษุผู้บุตรของเราบรรลุพระอรหัตแล้ว คิดว่า 'น่า

ปลื้มใจจริง อุบาสิกานี้ได้เป็นที่พึ่งของเราอย่างสำคัญ' ดังนี้แล้ว ใคร่ครวญ (ต่อไปอีก) ว่า "แม้ในกาลล่วงแล้ว อุบาสิกานี้ได้เคยเป็นที่พึ่งของเราหรือเปล่าหนอ ?' ตามระลึกไปตลอด ๙๙ อัตภาพ; แต่เราแลได้คบคิด๑กับชายเหล่าอื่น ปลงพระเถระนั้นเสียจากชีวิตใน ๙๙ อัตภาพ, พระเถระนี้แลเห็นโทษมีประมาณเท่านี้ของเราแล้ว คิดว่า 'น่าสังเวช อุบาสิกาได้ทำกรรมหนักแล้ว" นางใคร่ครวญ (ต่อไป) ว่า "เราเมื่อท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร เรามิได้เคยทำอุปการะแก่ภิกษุผู้เป็นบุตรเลยหรือหนอ ?" ได้ระลึกถึงอัตภาพที่ครบ ๑๐๐ อันยิ่งกว่า ๙๙ อัตภาพนั้น ก็ทราบว่า "ในอัตภาพที่ครบ ๑๐๐ เราเป็นบาทบริจาริกาแห่งพระเถระนั้น ได้ให้ชีวิตทานในสถานเป็นที่ปลงจากชีวิตแห่งหนึ่ง. น่าดีใจ เรากระทำอุปการะมากแก่ภิกษุผู้บุตรของเรา" นั่งอยู่ในเรือนนั่นเองกล่าวว่า "ขอท่านจงใคร่ครวญดูให้วิเศษยิ่งขึ้น."

[พระเถระนิพพาน]

พระเถระนั้น ได้สดับเสียง (ของอุบาสิกานั้น) ด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์แล้ว ระลึกถึงอัตภาพที่ครบ ๑๐๐ ให้วิเศษขึ้น แล้วเห็นความที่อุบาสิกานั้นได้ให้ชีวิตแก่ตนในอัตภาพนั้น จึงคิดว่า "น่าดีใจ อุบาสิกานี้ได้เคยทำอุปการะแก่เรา" ดังนี้แล้ว มีใจเบิกบาน กล่าวปัญหาในมรรค ๔ ผล ๔ แก่อุบาสิกานั้นในที่นั้นนั่นเอง ได้

๑. อญฺเญหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา แปลตามพยัญชนะว่า เป็นโดยความเป็นอันเดียวกันกับบุรุษทั้งหลายเหล่าอื่น.

ปรินิพพานแล้วด้วยนิพพานธาตุอันเป็นอนุปาทิเสส (มีกรรมชรูปและวิบากขันธ์อันกิเลสเข้าไปยึดถือเหลืออยู่ไม่มี).

เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จบ.

๓. เรื่องอุกกัณฐิตภิกษุ* [๒๖]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุผู้กระสัน (จะสึก) รูปใดรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"สุทุทฺทสํ"** เป็นต้น.

[พระเถระแนะอุบายพ้นทุกข์แก่เศรษฐีบุตร]

ดังได้สดับมา เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี บุตรเศรษฐีผู้หนึ่ง เข้าไปหาเถระผู้เป็นชีต้น[๑]ของตน เรียนว่า "ท่านผู้เจริญ กระผมใคร่จะพ้นจากทุกข์, ขอท่านโปรดบอกพวกเราสำหรับพ้นจากทุกข์แก่กระผมสักอย่างหนึ่ง."

พระเถระ กล่าวว่า "ดีละ ผู้มีอายุ ถ้าเธอใคร่จะพ้นจากทุกข์ไซร้, เธอจงถวายสลากภัตร[๒] ถวายปักขิกภัตร[๓] ถวายวัสสาวาสิกภัตร[๔] ถวายปัจจัยทั้งหลายมีจีวรเป็นต้น, แบ่งทรัพย์สมบัติของตนให้เป็น ๓ ส่วน ประกอบการงานด้วยทรัพย์ส่วน ๑ เลี้ยงบุตรและภริยาด้วยทรัพย์ส่วน ๑ ถวายทรัพย์ส่วน ๑ ไว้ในพระพุทธศาสนา." เขารับว่า "ดีละ ขอรับ" แล้วทำกิจทุกอย่าง ตามลำดับแห่งกิจที่พระเถระบอก แล้วเรียนถามพระเถระอีกว่า "กระผมจะทำบุญอะไรอย่างอื่น ที่ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกเล่า ? ขอรับ."

* พระมหาคู ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.
๑. กุลุปก ผู้เข้าไปสู่ตระกูล. ๒. ภัตรที่ทายกถวายตามสาก. ๓. ภัตรที่ทายกถวายในวันปักษ์. ๔. ภัตรที่ทายกถวายแก่ภิกษุผู้จำพรรษา.

พระเถระ ตอบว่า "ผู้มีอายุ เธอจงรับไตรสรณะ (และ) ศีล ๕." เขารับไตรสรณะและศีล ๕ แม้เหล่านั้นแล้ว จึงเรียนถามบุญกรรมที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น. พระเถระก็แนะว่า "ถ้ากระนั้น เธอจงรับศีล ๑๐." เขากล่าวว่า "ดีละ ขอรับ" แล้วก็รับ (ศีล ๑๐). เพราะเหตุที่เขาทำบุญกรรมอย่างนั้นโดยลำดับ เขาจึงมีนามว่า อนุปุพพเศรษฐีบุตร. เขาเรียนถามอีกว่า "บุญอันกระผมพึงทำ แม้ยิ่งขึ้นไปกล่านี้ ยังมีอยู่หรือ ? ขอรับ" เมื่อพระเถระกล่าวว่า "ถ้ากระนั้น เธอจงบวช," จึงออกบวชแล้ว. ภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรูปหนึ่ง ได้เป็นอาจารย์ของเธอ, ภิกษุผู้ทรงพระวินัยรูปหนึ่ง เป็นพระอุปัชฌาย์, ในเวลาที่ภิกษุนั้นได้อุปสมบทแล้วมาสู่สำนักของตน (อาจารย์) อาจารย์กล่าวปัญหาในพระอภิธรรมว่า "ชื่อว่า ในพระพุทธศาสนา ภิกษุทำกิจนี้จึงควร, ทำกิจนี้ไม่ควร."

ฝ่ายพระอุปัชฌาย์ ก็กล่าวปัญหาในพระวินัย ในเวลาที่ภิกษุนั้นมาสู่สำนักของตนว่า "ชื่อว่า ในพระพุทธศาสนา ภิกษุทำสิ่งนี้จึงควร, ทำสิ่งนี้จึงไม่ควร; สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร."

[อยากสึกจนซูบผอม]

ท่านคิดว่า "โอ ! กรรมนี้หนัก; เราใคร่จะพ้นจากทุกข์ จึงบวช, แต่ในพระพุทธศาสนานี้ สถานเป็นที่เหยียดมือของเรา ไม่ปรากฏ, เราดำรงอยู่ในเรือนก็อาจพ้นจากทุกข์ในวัฏฏะได้ เราควรเป็นคฤหัสถ์ (ดีกว่า)." ตั้งแต่นั้น ท่านกระสัน (จะสึก) หมดยินดี (ในพรหมจรรย์) ไม่ทำการสาธยายในอาการ ๓๒. ไม่เรียนอุทเทส

ผอม ซูบซีด มีตัวสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น ถูกความเกียจคร้านครอบงำ เกลื่อนกล่นแล้วด้วยหิดเปื่อย.

ลำดับนั้น พวกภิกษุหนุ่มและสามเณร ถามท่านว่า "ผู้มีอายุ ทำไม ? ท่านจึงยืนแฉะอยู่ในที่ยืนแล้ว นั่นแฉะในที่นั่นและ ถูกโรคผอมเหลืองครอบงำ ผอม ซูบซีด มีตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น ถูกความเกียจคร้านครอบงำ เกลื่อนกล่นแล้วด้วยหิดเปื่อย, ท่านทำกรรมอะไรเล่า ?"

ภิกษุ. ผู้มีอายุ ผมเป็นผู้กระสัน.

ภิกษุหนุ่มและสามเณร. เพราะเหตุไร ?

ภิกษุนั้น บอกพฤติการณ์นั้นแล้ว. ภิกษุหนุ่มและสามเณรเหล่านั้น บอกแก่พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ของท่านแล้ว. พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ ได้พาท่านไปยังสำนักพระศาสดา.

รักษาจิตอย่างเดียวอาจพ้นทุกข์ได้

พระศาสดา ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมาทำไมกัน ?"

อาจารย์และอุปัชฌาย์. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุรูปนี้กระสันในศาสนาของพระองค์.

พระศาสดา. ได้ยินว่า อย่างนั้นหรือ ? ภิกษุ.

ภิกษุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เพราะเหตุไร ?

ภิกษุ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (เพราะ) ข้าพระองค์ใคร่จะพ้น

จากทุกข์ จึงได้บวช, พระอาจารย์ของข้าพระองค์นั้น กล่าวอภิธรรม-กถา, พระอุปัชฌาย์กล่าววินัยกถา. ข้าพระองค์นั้นได้ทำความตกลงใจว่า "ในพระพุทธศาสนานี้ สถานเป็นที่เหยียดมือของเราไม่มีเลย, เราเป็นคฤหัสถ์ก็อาจพ้นจากทุกข์ได้, เราจักเป็นคฤหัสถ์' ดังนี้ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ภิกษุ ถ้าเธอจักสามารถรักษาได้เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น, กิจคือการรักษาสิ่งทั้งหลายที่เหลือ ย่อมไม่มี.

ภิกษุ. อะไร ? พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เธอจักอาจรักษาเฉพาะจิตของเธอ ได้ไหม ?

ภิกษุ อาจรักษาได้ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ประทานพระโอวาทนี้ว่า "ถ้ากระนั้น เธอจงรักษาเฉพาะจิตของตนไว้, เธออาจพ้นจากทุกข์ได้" ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้

"ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิต ที่เห็นได้แสนยาก
ละเอียดยิ่งนัก มักตกไปในอารมณ์ตามความ
ใคร่, (เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองไว้ได้ เป็น
เหตุนำสุขมาให้."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุทุทฺทสํ** ได้แก่ ยากที่จะเห็นได้ด้วยดี. บทว่า **สุนิปุณํ** ละเอียดที่สุด ได้แก่ ละเอียดอย่างยิ่ง.

บาทพระคาถาว่า **ยตฺถ กามนิปาตินํ** ความว่า มักไม่พิจารณา

ดูฐานะทั้งหลายมีชาติเป็นต้น ตกไปในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในฐานที่ควรได้หรือไม่ควรได้ สมควรหรือไม่สมควร.

บาทพระคาถาว่า **จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวี** ความว่า คนอันธพาล มีปัญญาทราม ชื่อว่า สามารถรักษาจิตของตนไว้ได้ ย่อมไม่มี. เขาเป็นผู้เป็นไปในอำนาจจิต ย่อมถึงความพินาศฉิบหาย: ส่วนผู้มีปัญญา คือเป็นบัณฑิตเทียว ย่อมอาจรักษาจิตได้ได้. เพราะเหตุนั้น แม้เธอจงคุ้มครองจิตไว้ให้ได้; เพราะว่า จิต ที่คุ้มครองไว้ได้ เป็นเหตุนำสุขมาให้ คือย่อมนำมาซึ่งสุขอันเกิดแต่มรรคผลและนิพพาน ดังนี้.

ในกาลจบเทศนา ภิกษุนั้น บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว. ชนแม้เหล่าอื่นเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น. เทศนาได้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องอุกกัณฐิตภิกษุ จบ.

๔. เรื่องพระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ* [๒๗]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุชื่อว่า สังฆรักขิต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ทูรงฺคมํ เอกจรํ"** เป็นต้น.

[พระเถระไม่รับผ้าสาฎกที่พระหลานชาวถวาย]

ดังได้สดับมา กุลบุตรผู้หนึ่งในกรุงสาวัตถี ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วออกบวช ได้อุปสมบทแล้ว มีนามว่า สังฆรักขิตเถระ โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็บรรลุพระอรหัตผล. น้องชายของท่าน ได้บุตรแล้ว ก็ได้ตั้งชื่อของพระเถระ (แก่บุตรนั้น). เขามีนามว่า ภาคิไนยสังฆรักขิต เจริญวัยแล้ว ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระเถระ เข้าไปจำพรรษาในวัดใกล้บ้านแห่งใดแห่งหนึ่ง ได้ผ้าวัสสาวาสิกสาฎก ๒ ผืน คือยาว ๗ ศอกผืนหนึ่ง ยาว ๘ ศอกผืนหนึ่ง กำหนดไว้ว่า "ผ้าผืนยาว ๘ ศอกจักเป็นของพระอุปัชฌาย์ของเรา" คิดว่า "ผ้าผืนยาว ๗ ศอกจักเป็นของเรา" ออกพรรษาแล้ว ประสงค์ว่า "จักเยี่ยมพระอุปัชฌาย์" เดินมาพลางเที่ยวบิณฑบาตในระหว่างทาง ครั้นมา (ถึง) แล้ว เมื่อพระเถระยังไม่กลับมาสู่วิหารนั่นแล, เข้าไปสู่วิหารแล้วปัดกวาดที่สำหรับพักกลางวันของพระเถระ จัดตั้งน้ำล้างเท้าไว้ ปูอาสนะแล้วนั่นแลดูหนทางเป็นที่มา (แห่งพระเถระ) อยู่. ครั้นทราบความที่

* พระมหาอู ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

พระเถระมาถึงแล้ว กระทำการต้อนรับ รับบาตรจีวร อาราธนาพระเถระให้นั่ง ด้วยคำว่า "ขอท่านนั่งเถิด ขอรับ" ถือพันก้านตาลพัดแล้ว ถวายน้ำดื่ม ล้างเท้าทั้ง ๒ แล้ว นำผ้าสาฎกนั้นมาวางไว้ ณ ที่ใกล้เท้า เรียนว่า "ท่านขอรับ ขอท่านจงใช้สอยผ้าสาฎกผืนนี้" ดังนี้แล้ว ได้ยืนพัดอยู่.

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะเธอว่า "สังฆรักขิต จีวรของฉันบริบูรณ์, เธอนั่นแล จงใช้สอย."

พระสังฆรักขิต. ท่านขอรับ ผ้าสาฎกนี้ กระผมกำหนดไว้เพื่อท่านทีเดียว จำเดิมแต่เวลาที่กระผมได้แล้ว, ขอท่านจงทำการใช้สอยเถิด.

พระเถระ. ช่างเถอะ สังฆรักขิต จีวรของฉันบริบูรณ์, เธอนั่นแล จงใช้สอยเถิด.

พระสังฆรักขิต. ท่านขอรับ ขอท่านอย่าทำอย่างนั้นเลย (เพราะ) เมื่อท่านใช้สอยผ้าสาฎกนี้ ผลมากจักมีแก่กระผม.

[พระหลานชายนึกถึงฆราวาสวิสัย]

ลำดับนั้น เมื่อพระสังฆรักขิตนั้น แม้กล่าว (วิงวอน) อยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ, พระเถระก็ไม่ปรารถนาผ้าสาฎกผืนนั้น. เธอยืนพัดอยู่พลางคิดอย่างนี้ว่า "ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ เราเป็นหลานของพระเถระ; ในเวลาบวชแล้ว เราก็เป็นสัทธิวิหาริก (ของท่าน), แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระอุปัชฌาย์ ก็ไม่ประสงค์ทำการใช้สอยร่วมกับเรา, เมื่อพระอุปัชฌาย์นี้ ไม่ทำการใช้สอยร่วมกับเรา, เราจะ

ต้องการอะไรด้วยความเป็นสมณะ, เราจักเป็นคฤหัสถ์ (ดีกว่า)."

ขณะนั้น เธอได้มีความคิดเห็นว่า "การครองเรือน ตั้งตัวได้ยาก, เราจักขายผ้าสาฎกผืนยาว ๘ ศอกแล้ว ซื้อแม่แพะ (มา) ตัวหนึ่ง, ธรรมดาแม่แพะย่อมตกลูกเร็ว เรานั้นจะขายลูกแพะที่ตกแล้ว ๆ ทำให้เป็นต้นทุน, ครั้นรวมต้นทุนได้มากแล้ว จักนำหญิงคนหนึ่งมาเป็นภริยา, นางจักคลอดบุตรคนหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจักตั้งชื่อหลวงลุงของเราแก่บุตรนั้น แล้วให้นั่งในยานน้อย พาบุตรและภริยาของเรามาไหว้หลวงลุง, เมื่อเดินมา จักพูดกะภริยาของเราในระหว่างทางว่า 'หล่อนจงนำบุตรมาแก่เราก่อน, เราจักนำ (อุ้ม) เขาไป.' หล่อนจักพูดว่า 'เธอจะต้องการอะไรด้วยบุตร, เธอจงมา จงขับยานน้อยนี้ไป,' แล้วรับเอาบุตรไป ตั้งใจว่า 'เราจักนำเขาไป,' เมื่อไม่อาจอุ้มไปได้ จักทิ้งไว้ที่รอยล้อ, เมื่อเป็นเช่นนั้น ล้อจักทับสรีระของเขาไป, ลำดับนั้น เราจะพูดกะหล่อนว่า 'หล่อนไม่ได้ให้บุตรของฉันแก่ฉันเอง, หล่อนไม่สามารถอุ้มบุตรนั้นไปได้, บุตรนั้นย่อมเป็นผู้อันเจ้าให้ฉิบหายเสียแล้ว, จักเอาด้ามปฏักตีหลัง (ภริยา)."

[พระเถระถูกพระหลานชายตี]

พระหลานชายนั้น คิดอยู่อย่างนั้น พลางยืนพัดอยู่เทียว เอาพัดก้านตาลตีศีรษะพระเถระแล้ว.

พระเถระใคร่ครวญอยู่ว่า "เพราะเหตุไรหนอแล ? เราจึง

ถูกสังฆรักขิตตีศีรษะ," ทราบเรื่องที่พระหลานชายนั้นคิดแล้ว ๆ ทั้งหมด, จึงพูดว่า "สังฆรักขิต เธอไม่ได้อาจจะให้ประหารมาตุคาม, ในเรื่องนี้ พระเถระผู้แก่มีโทษอะไรเล่า ?"

เธอคิดว่า "ตายจริง เราฉิบหายแล้ว, นัยว่าพระอุปัชฌายะรู้เรื่องที่เราคิดแล้ว ๆ, เราจะต้องการอะไรด้วยความเป็นสมณะ" ดังนี้แล้ว จึงทิ้งพัดก้านตาล ปรารภเพื่อจะหนีไป.

[พระศาสดาตรัสถามเหตุที่เกิดขึ้น]

ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลาย ไล่ตามจับภิกษุนั้นพามายังสำนักพระศาสดา. พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมาทำไมกัน ?" พวกเธอ. ได้ภิกษุรูปหนึ่งหรือ ?"

พวกภิกษุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พาภิกษุหนุ่มรูปนั้น ซึ่งกระสัน (จะสึก) แล้วหลบหนี มายังสำนักพระองค์.

พระศาสดา. ได้ยินว่า อย่างนั้นหรือ ? ภิกษุ.

พระสังฆรักขิต. อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ภิกษุ เธอทำกรรมหนักอย่างนั้น เพื่ออะไร ? เธอเป็นบุตรของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ผู้ปรารภความเพียร บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้เช่นเรามิใช่หรือ ? ไม่ได้อาจให้เขาเรียกตนว่า 'พระโสดาบัน' 'พระสกทาคามี'   'พระอนาคามี' หรือ 'พระอรหันต์;' ได้ทำกรรมหนักอย่างนั้นเพื่ออะไร ?

พระสังฆรักขิต. ข้าพระองค์กระสัน (จะสึก) พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เพราะเหตุไร ? เธอจึงกระสัน (จะสึก).

พระสังฆรักขิตนั้น กราบทูลเรื่องนั้นทั้งหมดแด่พระศาสดา จำเดิมแต่วันที่ตนได้ผ้าวัสสาวาสิกสาฎก จนถึงเอาพันก้านตาลตีพระเถระแล้ว กราบทูลว่า "เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึง (คิด) หลบหนีไป พระเจ้าข้า."

[สำรวมจิตเป็นเหตุให้พ้นเครื่องผูกของมาร]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะเธอว่า "มาเถิด ภิกษุ เธออย่าคิดไปเลย, ธรรมดาจิตนี่มีหน้าที่รับอารมณ์ แม้มีอยู่ในที่ไกล, ควรที่ภิกษุจักพยายามเพื่อประโยชน์แก่การพ้นจากเครื่องผูกคือราคะ โทสะ โมหะ" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

"ชนเหล่าใด จักสำรวมจิต อันไปในที่ไกล
เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีสรีระ มีถ้ำเป็นที่อาศัย
ชนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทูรงฺคมํ** เป็นต้น (พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้) ก็ชื่อว่าการไปและการมาของจิต โดยส่วนแห่งทิศมีทิศบูรพาเป็นต้น แม้ประมาณเท่าใยแมลงมุม ย่อมไม่มี, จิตนั้นย่อมรับอารมณ์แม้มีอยู่ในที่ไกล เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ทูรงฺคมํ**.

อนึ่ง จิต ๗-๘ ดวง ชื่อว่าสามารถเกิดขึ้นเนื่องเป็นช่อโดยความรวมกันในขณะเดียว ย่อมไม่มี, ในกาลเป็นที่เกิดขึ้น จิตย่อมเกิดขึ้นทีละดวง ๆ, เมื่อจิตดวงนั้นดับแล้ว, จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นทีละ

ดวงอีก เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **เอกจรํ**.

สรีรสัณฐานก็ดี ประเภทแห่งสีมีสีเขียวเป็นต้นเป็นประการก็ดี ของจิต ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **อสรีรํ**.

ถ้ำคือมหาภูต[๑] ๔ ชื่อว่า คูหา, ก็จิตนี้อาศัยหทัยรูปเป็นไปอยู่[๒] เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **คุหาสยํ**.

สองบทว่า **เย จิตฺตํ** ความว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือเป็นบุรุษหรือสตรี เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เมื่อไม่ให้กิเลสที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ละกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะความฟั่นเฟือนแห่งสติ ชื่อว่าจักสำรวมจิต คือจักทำจิตให้สงบ ได้แก่ไม่ให้ฟุ้งซ่าน.

บาทพระคาถาว่า **โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา** ความว่า ชนเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่าจักพ้นจากวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ อันนับว่าเป็นเครื่องผูกแห่งมาร เพราะไม่มีเครื่องผู้คือกิเลส.

ในกาลจบเทศนา พระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว. ชนแม้เหล่าอื่นเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว. เทศนาได้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระภาคิไนยสังฆรักขิตเถระ จบ.

๑. มหาภูต ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม. ๒. อีกนัยหนึ่ง แปลว่า จิตอาศัยมหาภูตนี้คือหทัยรูป.

๕. เรื่องพระจิตตหัตถเถระ* [๒๘]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระเถระชื่อจิตหัตถ์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส"**

[เขาเที่ยวตามโคจนอ่อนเพลีย]

ได้ยินว่า กุลบุตรชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง แสวงหาโคผู้ที่หายไปอยู่ จึงเข้าป่า พบโคผู้ในเวลาเที่ยง ปล่อยเข้าฝูงแล้วคิดว่า "เราจักได้วัตถุสักว่าอาหาร ในสำนักของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายแน่แท้" ถูกความหิวกระหายรบกวนแล้ว จึงเข้าไปสู่วิหาร ถึงสำนักของภิกษุทั้งหลาย ไหว้แล้วได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ก็ในสมัยนั้นแล ภัตรอันเหลือจากภิกษุทั้งหลายฉัน ยังมีอยู่ในถาดสำหรับใส่ภัตรอันเป็นเดน. ภิกษุเหล่านั้นเห็นเขาถูกความหิวรบกวนแล้ว จึงกล่าวว่า "เชิญท่านถือเอาภัตรกินเถิด. ก็ชื่อว่าในครั้งพุทธกาล แกงและกับมากมายย่อมเกิดขึ้น, เขารับภัตรพอเยียวยาอัตภาพจากถาดนั้นบริโภคแล้ว ดื่มน้ำ ล้างมือ ไหว้ภิกษุทั้งหลายแล้ว ถามว่า "ท่านขอรับ วันนี้ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายได้ไปสู่ที่นิมนต์แล้วหรือ ?" ภิกษุทั้งหลายตอบว่า "อุบาสก วันนี้ ไม่มี, ภิกษุทั้งหลายย่อมได้ (ภัตตาหาร) เนือง ๆ โดยทำนองนี้เทียว."

* พระมหาเจริญ ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหารแปล. (ปัจจุบันเป็นสมเด็จพระญาณสังวร ป. ๙)

[เขาบวชเป็นภิกษุ]

เขาคิดว่า "พวกเรา ลุกขึ้นแล้ว ครั้นลุกขึ้นแล้ว แม้ทำการงานเนือง ๆ ตลอดคืนและวัน ก็ยังไม่ได้ภัตรมีกับอันอร่อยอย่างนี้, ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านี้ย่อมฉันเนือง ๆ, เราจะต้องการอะไรด้วยความเป็นคฤหัสถ์, เราจักเป็นภิกษุ" ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายขอบรรพชาแล้ว. ลำดับนั้น พวกภิกษุพูดกะเขาว่า "เป็นการดีอุบาสก" ให้เขาบรรพชาแล้ว. เขาได้อุปสมบทแล้ว ทำวัตรและปฏิวัตร ซึ่งเป็นอุปการะแก่ภิกษุทั้งปวง. เธอได้มีสรีระอ้วนท้วนโดยกาลล่วงไป ๒-๓ วัน เพราะลาภและสักการะที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธะ[๑] ทั้งหลาย.

[เขาบวช ๆ สึก ๆ ถึง ๖ ครั้ง]

แต่นั้น เธอคิดว่า "เราจักต้องการอะไรด้วยการเที่ยวไปเพื่อภิกษุเลี้ยงชีพ, เราจักเป็นคฤหัสถ์." เธอสึกเข้าเรือนแล้ว. เมื่อกุลบุตร [ทิดสึกใหม่] นั้น ทำการงานอยู่ในเรือน โดย ๒-๓ วันเท่านั้น สรีระก็ซูบผอม. แต่นั้นเธอคิดว่า "ประโยชน์อะไรของเราด้วยทุกข์นี้, เราจักเป็นสมณะ" ดังนี้แล้ว ก็กลับมาบวชใหม่. เธอยับยั้งอยู่ไม่ได้กี่วัน กระสันขึ้นแล้วสึกอีก แต่เธอได้มีอุปการะแก่พวกภิกษุในเวลาบวช. โดย ๒-๓ วัน เท่านั้น เธอก็ระอาใจแม้อีก คิดว่า "ประโยชน์อะไรของเราด้วยความเป็นคฤหัสถ์, เราจักบวช" จึงไป

๑. ใช้ศัพท์ว่า พุทฺธานํ ในที่นี้ น่าจะหมายถึงพระสัมพุทธะ และอนุพุทธะหรือพระสาวกพุทธะ.

ไหว้ภิกษุทั้งหลาย ขอบรรพชาแล้ว. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลาย ให้เขาบรรพชาอีกแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุปการะ, เขาบวชแล้วก็สึกอยู่อย่างนี้ถึง ๖ ครั้ง. ภิกษุทั้งหลายคิดว่า "ภิกษุนี่ เป็นไปในอำนาจแห่งจิตเที่ยวไปอยู่" จึงขนานนามแก่เธอว่า "จิตตหัตถเถระ."

[ครั้งที่ ๗ เขาเกิดธรรมสังเวชเลยบวชไม่สึก]

เมื่อนายจิตตหัตถ์นั้นเที่ยวไป ๆ มา ๆ อยู่อย่างนี้เทียว ภริยาได้มีครรภ์แล้ว. ในวาระที่ ๗ เขาแบกเครื่องไถจากป่าไปเรือน วางเครื่องใช้ไว้แล้ว เข้าห้องด้วยประสงค์ว่า "จักหยิบผ้ากาสาวะของตน." ในขณะนั้น ภริยาของเขากำลังนอนหลับ. ผ้าที่หล่อนนุ่ง หลุดลุ่ย น้ำลายไหลออกจากปาก, จมูกก็กรนดังครืด ๆ, ปากอ้า, กัดฟัน. หล่อนปรากฏแก่เขาประดุจสรีระที่พองขึ้น. เขาคิดว่า "สรีระนี้ไม่เที่ยงเป็นทุกข์. เราบวชตลอดกาลประมาณเท่านี้แล้ว อาศัยสรีระนี้จึงไม่สามารถดำรงอยู่ในภิกษุภาวะได้" ดังนี้แล้ว ก็ฉวยผ้ากาสาวะพันท้อง พลางออกจากเรือน. ขณะนั้น แม่ยายของเขายืนอยู่ที่เรือนติดต่อกัน เห็นเขากำลังเดินไปด้วยอาการอย่างนั้น สงสัยว่า "เจ้านี่กลับไปอีกแล้ว เขามาจากป่าเดี๋ยวนี้เอง พันผ้ากาสาวะที่ท้องออกเดินบ่ายหน้าตรงไปวิหาร; เกิดเหตุอะไรกันหนอ ?" จึงเข้าเรือนเห็นลูกสาวหลับอยู่ รู้ว่า "เขาเห็นลูกสาวของเรานี้ มีความรำคาญไปเสียแล้ว" จึงตีลูกสาว กล่าวว่า "นางชั่วชาติ จงลุกขึ้น. ผัวของเอง เห็นเองกำลังหลับ มีความรำคาญไปเสียแล้ว, ตั้งแต่นี้เองจะไม่มีเขาละ" ลูกสาวกล่าวว่า "หลีกไป หลีกไปเถิดแม่

เขาจะไปข้างไหน, อีก ๒-๓ วันเท่านั้น ก็มาอีก."

แม้นายจิตตหัตถ์นั้น บ่นไปว่า "ไม่เที่ยงเป็นทุกข์" กำลังเดินไป ๆ บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว. เขาไปไหว้ภิกษุทั้งหลายแล้ว ก็ขอบรรพชา. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า "พวกเราจักไม่อาจให้ท่านบรรพชาได้, ความเป็นสมณะของท่านจักมีมาแต่ที่ไหน ? ศีรษะของท่านเช่นกันหินลับมีด." เขากล่าวว่า "ท่านของรับ พวกท่านโปรดอนุเคราะห์ให้กระผมบวชในคราวนี้อีกคราวหนึ่งเถิด." ภิกษุเหล่านั้นจึงให้เขาบวชแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอุปการะ.

[บรรลุพระอรหัตแล้วถูกหาว่าพูดไม่จริง]

ได้ ๒-๓ วันเท่านั้น เธอก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ภิกษุแม้เหล่านั้น พูดกับเธอว่า "คุณจิตตหัตถ์ คุณควรรู้สมัยที่คุณจะไปโดยแท้. ทำไม ในครั้งนี้ คุณจึงชักช้าอยู่เล่า ?" เธอกล่าวว่า "พวกผมไปแล้วในเวลาที่มีความเกี่ยวข้อง๑ดอก ขอรับ ความเกี่ยวข้องนั้น ผมตัดได้แล้ว, ต่อไปนี้ พวกผมมีความไม่ไปเป็นธรรมดา." พวกภิกษุ พากันไปสู่สำนักของพระศาสดา กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนี้ ถูกพวกข้าพระองค์พูดอย่างนี้ กล่าวชื่ออย่างนี้ เธอพยากรณ์พระอรหัต เธอพูดคำไม่จริง." พระศาสดา ตรัสว่า "อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย บุตรของเรา ได้ทำการไปและการมา ในเวลาไม่รู้พระสัทธรรม ในเวลาที่ตนยังมีจิตไม่มั่นคง, บัดนี้ บุตรของเรานั้นละบุญและบาปได้แล้ว" ได้ตรัส ๒ พระคาถาเหล่านี้ว่า

๑. หมายถึง กิเลสเป็นเครื่องเกี่ยวข้อง.

"ปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์ แก่ผู้มีจิตไม่มั่นคง
ไม่รู้แจ้งซึ่งพระสัทธรรม มีความเลื่อมใสอัน
เลื่อมลอย, ภัย (ความกลัว) ย่อมไม่มีแก่ผู้มี
จิตอันราคะไม่ซึมซาบ มีใจไม่ถูกโทสะตาม
กระทบ ละบุญและบาปได้ ตื่นอยู่."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส** พระศาสดาทรงแสดงเนื้อความว่า "ชื่อว่าจิตนี้ ของใคร ๆ ไม่มีแน่นอนหรือมั่นคง; ก็บุคคลใด ไม่ดำรงอยู่ในภาวะไหน ๆ เหมือนกับฟักเขียวที่ตั้งไว้บนหลังม้า เหมือนกับหลักที่ปักไว้ในกองแกลบ เหมือนกับดอกกะทุ่มบนศีรษะล้าน, บางคราวเป็นเสวก บางครั้งเป็นอาชีวก บางคาบเป็นนิครนถ์ บางเวลาเป็นดาบส, บุคคลเห็นปานนี้ ชื่อว่ามีจิตไม่มั่นคง, ปัญญาอันเป็นกามาพจรก็ดี อันต่างด้วยปัญญามีรูปาพจรเป็นอาทิก็ดี ย่อมไม่บริบูรณ์ แก่บุคคลนั้น ผู้มี ชื่อว่ามีจิตไม่มั่นคง, ปัญญาอันเป็นกามาพจรก็ดี อันต่างด้วยปัญญามีรูปาพจรเป็นอาทิก็ดี ย่อมไม่บริบูรณ์ แก่บุคคลนั้น ผู้มีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้พระสัทธรรมนี้ อันต่างโดยโพธิปักขิยธรรม[๑] ๓๗ ชื่อว่ามีความเลื่อมใสอันเลื่อนลอย เพราะความเป็นผู้มีศรัทธาน้อยหรือเพราะความเป็นผู้มีศรัทธาคลอนแคลน, เมื่อปัญญาแม้เป็นกามาพจรไม่บริบูรณ์ ปัญญาที่เป็นรูปาพจร อรูปาพจรและโลกุตตระ จักบริบูรณ์ได้แก่ที่ไหนเล่า ?

บทว่า **อนวสฺสุตจิตฺตสฺส** ได้แก่ ผู้มีจิตอันราคะไม่ชุ่มแล้ว.

๑. มีธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ๓๗ เป็นประเภท.

ในบทว่า **อนนฺวสฺสุตจิตฺตสฺส** พระผู้มีพระภาคตรัสความที่จิต ถูกโทสะกระทบแล้วไว้ในอาคตสถาน¹ว่า "มีจิตถูกโทสะกระทบเกิด เป็นดังเสาเขื่อน."

แต่ในบทว่า **อนนฺวาหตเจตโส** นี้ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความ ว่า "ผู้มีจิตอันโทสะไม่กระทบ."

บทว่า **ปุญฺญปาปปหีนสฺส** ความว่า ผู้ละบุญและบาปได้ด้วย มรรคที่ ๔ คือผู้สิ้นอาสวะแล้ว.

บาทพระคาถาว่า **นตฺถิ ชาครโต ภยํ** ความว่า ความไม่มี ภัย ดูเหมือนพระผู้มีพระภาคตรัสไว้สำหรับท่านผู้สิ้นอาสวะ ตื่นอยู่ แล, ก็ท่านผู้สิ้นอาสวะนั้น ชื่อว่า ตื่นแล้ว เพราะประกอบด้วยธรรม เป็นเหตุตื่นทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นอาทิ, เพราะฉะนั้น ท่านตื่นอยู่ (ตื่นนอน) ก็ตาม ยังไม่ตื่น (ยังนอนหลับ) ก็ตาม ภัยคือกิเลส ชื่อว่าย่อมไม่มี เพราะกิเลสทั้งหลายไม่มีการหวนกลับมา, จริงอยู่ กิเลสทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมไม่ติดตามท่าน เพราะกิเลสทั้งหลาที่ ท่านละได้แล้วด้วยมรรคนั้น ๆ ได้มีการเข้าไปหา (ท่าน) อีกล เพราะ เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "กิเลสเหล่าใด อันอริยบุคคล ละได้แล้วด้วยโสดาปัตติมรรค, เธอย่อมไม่มาหา คือไม่กลับมา สู่กิเลสเหล่านั้นอีก; กิเลสเหล่าใด อันอริยบุคคลละได้แล้วด้วย สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค, เธอย่อมไม่ มาหา คือไม่กลับมาสู่กิเลสเหล่านั้นอีก" ดังนี้.

๑. ที่แห่งบาลีประเทศอันมาแล้ว. อภิ. วิ. ๓๕/๕๑๐. ม. มู. ๑๒/๒๐๖.

เทศนาได้มีประโยชน์ มีผล แก่มหาชนแล้ว.

[กิเลสทำผู้มีอุปนิสัยแห่งพระอรหัตให้เศร้าหมองได้]

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันว่า "ผู้มีอายุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ากิเลสเหล่านี้ หยาบนัก, กุลบุตรผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหัตเห็นปานนี้ ยังถูกกิเลสให้มัวหมองได้ (ต้อง) เป็นคฤหัสถ์ ๗ ครั้ง บวช ๗ ครั้ง." พระศาสดาทรงสดับประวัติกถาของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จไปสู่ธรรมสภา ด้วยการไปอันสมควรแก่ขณะนั้น ประทับบนพุทธอาสน์แล้ว ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอนั่งประชุมกัน ด้วยถ้อยคำอะไรหนอ ?" เมื่อพวกภิกษุกราบทูลว่า "ด้วยเรื่องชื่อนี้" แล้ว จึงตรัสว่า "อย่างนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ากิเลสทั้งหลาย ย่อมเป็นสภาพหยาบ, ถ้ากิเลสเหล่านี้ มีรูปร่าง อันใคร ๆ พึงสามารถจะเก็บไว้ได้ในที่บางแห่งได้, จักรวาฬ แคบเกินไป, พรหมโลกก็ต่ำเกินไป, โอกาสของกิเลสเหล่านั้นไม่พึงมี (บรรจุ) เลย, อันกิเลสเหล่านี้ ย่อมทำบุรุษอาชาไนยที่ถึงพร้อมด้วยปัญญา แม้เช่นกับเราให้มัวหมองได้ จะกล่าวอะไรในเหล่าชนที่เหลือ; จริงอยู่ เราเคยอาศัยข้าวฟ่างและลูกเดือยเพียงครึ่งทะนาน และจอบเหี้ยน บวชสึกแล้ว ๖ ครั้ง."

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลถามว่า "ในกาลไร ? พระเจ้าข้า."

พระศาสดาตรัสว่า "จักฟังหรือ ? ภิกษุทั้งหลาย."

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า "อย่างนั้น พระเจ้าข้า."

พระศาสดาตรัสว่า "ถ้ากระนั้น พวกเธอจงฟัง" ดังนี้แล้ว

ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสว่า) :-

[เรื่องบัณฑิตจอบเหี้ยม]

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อกุททาลบัณฑิต บวชเป็นนักบวชภายนอกอยู่ในป่าหิมวันต์ ๘ เดือน เมื่อภูมิภาคชุ่มชื้น ในสมัยที่ฝนตกชุก[๑] คิดว่า "ในเรือนของเรา ยังมีข้าวฟ่างและลูกเดือยประมาณครึ่งทะนาน และจอบเหี้ยน (อีกอันหนึ่ง), พืชคือข้าวฟ่างและลูกเดือยอย่าเสียไป" จึงสึกเอาจอบเหี้ยนฟื้นที่แห่งหนึ่ง หว่านพืชนั้น ทำรั้วไว้ ในเวลาที่เมล็ดพืชแก่ก็เกี่ยว เก็บพืชไว้ประมาณทะนานหนึ่ง เคี้ยวกินพืชที่เหลือ. ท่านคิดว่า "บัดนี้ ประโยชน์อะไรด้วยเรือนของเรา, เราจักบวชอีก ๘ เดือน" จึงออกบวชแล้ว. ท่านอาศัยข้าวฟ่างและลูกเดือยเพียงหนึ่งทะนานและจอบเหี้ยน เป็นคฤหัสถ์ ๗ ครั้ง บวช ๗ ครั้ง โดยทำนองนี้แล แต่ในครั้งที่ ๗ คิดว่า "เราอาศัยจอบเหี้ยนอันนี้ เป็นคฤหัสถ์แล้วบวชถึง ๗ ครั้ง, เราจักทิ้งมันในที่ไหน ๆ สักแห่งหนึ่ง." ท่านไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา คิดว่า "เราเมื่อเห็นที่ตก คงต้องลงงมเอา; เราจักทิ้งมัน โดยอาการที่เราจะไม่เห็นที่ซึ่งมันตก" จึงเอาผ้าเก่าห่อพืชประมาณทะนานหนึ่ง แล้วผูกผ้าเก่าที่แผ่นจอบ จับจอบที่ปลายด้าม ยืนที่ฝั่งแห่งแม่น้ำ หลับตาแกว่งเวียนเหนือศีรษะ ๓ ครั้ง ขว้างไปในแม่น้ำคงคา หันไปดู ไม่เห็นที่ตก

๑. วสฺสารตฺตสมเย.

ได้เปล่งเสียงว่า "เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว" ดังนี้ ๒ ครั้ง. ในขณะนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงปราบปัจจันตชนบทให้สงบราบคาบแล้วเสด็จมา โปรดให้ตั้งค่ายพัก[๑] ใกล้ฝั่งแม่น้ำ เสด็จลงสู่แม่น้ำเพื่อทรงประสงค์จะสรงสนาน ได้ทรงสดับเสียงนั้น. ก็ธรรมดาว่าเสียงที่ว่า "เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว" ย่อมไม่พอพระหฤทัยของพระราชาทั้งหลาย. พระองค์จึงเสด็จไปยังสำนักของกุททาลบัณฑิตนั้น ตรัสถามว่า "เราทำการย่ำยีอมิตรมาเดี๋ยวนี้ ก็ด้วยคิดว่า 'เราชนะ' ส่วนเธอร้องว่า 'เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว,' นี้ชื่อเป็นอย่างไร ?" กุททาลบัณฑิต จึงทูลว่า "พระองค์ทรงชนะพวกโจรภายนอก, ความชนะที่พระองค์ทรงชนะแล้ว ย่อมกลับเป็นไม่ชนะอีกได้แท้; ส่วนโจรคือความโลภ ซึ่งมีในภายใน อันข้าพระองค์ชนะแล้ว, โจรคือความโลภนั้น จักไม่กลับชนะข้าพระองค์อีก ชนะโจรคือความโลภนั้นอย่างเดียวเป็นดี" ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถานี้ว่า

"ความชนะใด กลับแพ้ได้ ความชนะนั้นมิใช่
ความชนะที่ดี, (ส่วน) ความชนะใด ไม่กลับแพ้
ความชนะนั้น เป็นความชนะที่ดี.[๒]"

ในขณะนั้นเอง ท่านแลดูแม่น้ำคงคา ยังกสิณมีน้ำเป็นอารมณ์ให้บังเกิด บรรลุคุณพิเศษแล้ว นั่งในอากาศโดยบัลลังก์. พระราชา

๑. ขนฺธาวารํ ประเทศเป็นที่กั้นด้วยท่อนไม้. ๒. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๒. ตทฏฺฐกถา. ๒/๑๑๓.

ทรงสดับธรรมกถาของพระมหาบุรุษ ไหว้แล้ว ทรงขอบวช ทรงผนวชพร้อมกับหมู่พล. ได้มีบริษัทประมาณโยชน์หนึ่งแล้ว. แม้กษัตริย์สามันตราช[๑]อื่น ทรงสดับความที่พระเจ้ากรุงพาราณสีนั้นผนวชแล้ว เสด็จมาด้วยประสงค์ว่า "เราจักยึดเอาพระราชสมบัติของพระเจ้ากรุงพาราณสีนั้น" ทรงเห็นพระนครที่มั่งคั่งอย่างนั้นว่างเปล่า จึงทรงดำริว่า "พระราชาเมื่อทรงทิ้งพระนครเห็นปานนี้ผนวช จักไม่ทรงผนวชในฐานะอันต่ำช้า, ถึงเราผนวชก็ควร" ดังนี้แล้ว เสด็จไปในที่นั้น เข้าไปหาพระมหาบุรุษ ทรงขอบวช ทรงผนวชพร้อมกับบริษัทแล้ว. พระราชา ๗ พระองค์ ทรงผนวชโดยทำนองเดียวกันนี้. ได้มีอาศรมตั้งแผ่ไปถึง ๗ โยชน์. พระราชา ๗ พระองค์ก็ทรงทิ้งโภคะทั้งหลาย พาชนมีประมาณเท่านี้บวชแล้ว. พระมหาบุรุษอยู่ประพฤติพรหมจรรย์[๒] เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกแล้ว.

พระศาสดา ครั้นทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย กุททาลบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็น[๓]เรา, ขึ้นชื่อว่ากิเลสเหล่านี้ เป็นสภาพหยาบอย่างนั้น."

เรื่องพระจิตตหัตเถระ จบ.

๑. สามนฺตราชา พระราชาผู้อยู่ในเมืองใกล้เคียงกัน พระราชโดยรอบ พระราชาใกล้เคียง ๒. ความอยู่ในพรหมจรรย์ ความอยู่เพื่อพรหมจรรย์ ๓. สี. ม. ยุ. อโหสึ.

๖. เรื่องภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา* [๒๘]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพวกภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"กุมฺภูปมํ"** เป็นต้น.

[ภิกษุ ๕๐๐ รูปอยู่ในไพรสณฑ์]

ได้ยินว่า ภิกษุ ๕๐๐ รูป ในกรุงสาวัตถี เรียนกัมมัฏฐานตราบเท่าพระอรหัตในสำนักพระศาสดาแล้ว คิดว่า "เราจักทำสมณธรรม" ไปสิ้นทางประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ได้ถึงบ้านตำบลใหญ่ตำบลหนึ่ง. ลำดับนั้น พวกมนุษย์เห็นภิกษุเหล่านั้น จึงนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่จัดไว้ อังคาสด้วยภัตตาหารทั้งหลายมีข้าวยาคูเป็นต้นอันประณีตแล้ว เรียนถามว่า "พวกท่านจะไปทางไหน ขอรับ," เมื่อภิกษุเหล่านั้น กล่าวว่า "พวกเราจักไปสถานตามผาสุก" จึงวิงวอนว่า "นิมนต์ พวกเท่านอยู่ในที่นี้ ตลอด ๓ เดือนนี้เถิด ขอรับ, แม้พวกกระผมก็จักตั้งอยู่ในสรณะ รักษาศีลในสำนักของพวกท่าน." ทราบการรับนิมนต์ของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงเรียนว่า "ในที่ไม่ไกลมีไพรสณฑ์ใหญ่มาก, นิมนต์พวกท่านพักอยู่ที่ไพรสณฑ์นั้นเถิด ขอรับ" ดังนี้แล้ว ส่งไป. ภิกษุเหล่านั้น เข้าไปสู่ไพรสณฑ์นั้นแล้ว.

* พระมหาเจริญ ป. ๗ (ปัจจุบันเป็น สมเด็จพระญาณสังวร ป. ๙) วัดบวรนิเวศ-วิหาร แปล.

[เทวดาทำอุบายหลอนภิกษุ]

พวกเทวดาผู้สิงอยู่ในไพรสณฑ์นั้น คิดว่า "พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย มีศีล ถึงไพรสณฑ์นี้โดยลำดับแล้ว ; ก็เมื่อพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พำนักอยู่ในที่นี้, การที่พวกเราพาบุตรและภาดาขึ้นต้นไม้ไม่ควรเลย" จึงนั่งลงบนพื้นดิน คิดว่า "พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย อยู่ในที่นี้คืนเดียวในวันนี้ พรุ่งนี้จักไปเป็นแน่." ฝ่ายพวกภิกษุ เที่ยวไปบิณฑบาตในบ้าน ในวันรุ่งขึ้น แล้วก็กลับมายังไพรสณฑ์นั้นนั่นแล พวกเทวดาคิดว่า "ใคร ๆ จักนิมนต์ภิกษุสงฆ์ไว้ฉันในวันพรุ่งนี้ เพราะฉะนั้น จึงกลับมา, วันนี้จักไม่ไป, พรุ่งนี้เห็นจักไปแน่" ดังนี้แล้ว ก็พากันพักอยู่ ที่พื้นดินนั่นเอง ประมาณครึ่งเดือน โดยอุบายนี้. แต่นั้นมา พวกเทวดาคิดว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เห็นจักอยู่ในที่นี้นั่นแล ตลอด ๓ เดือนนี้, ก็เมื่อท่านทั้งหลาย อยู่ในที่นี้ทีเดียวแล พวกเราแม้จะขึ้นนั่งบนต้นไม้ ก็ไม่ควร ถึงสถานที่จะพาเอาพวกบุตรและภาดานั่งบนพื้นดินทั้ง ๓ เดิน ก็เป็นทุกข์ของพวกเรา; พวกเราทำอะไร ๆ ให้ภิกษุเหล่านี้หนีไปได้ จะเหมาะ; เทวดาเหล่านั้น เริ่มแสดงร่างผีหัวขาด และให้ได้ยินสียงอมนุษย์ ในที่พักกลางคืนที่พักกลางวัน และในที่สุดของที่จงกรมนั้น ๆ โรคทั้งหลายมีจามไอเป็นต้น เกิดแก่นวกภิกษุแล้ว. ภิกษุเหล่านั้นถามกันและกันว่า "ผู้มีอายุ โรคอะไรเสียดแทงคุณ ? โรคอะไรเสียดแทนคุณ ?" กล่าวว่า "โรคจามเสียดแทงผม, โรคไดเสียดแทงผม" ดังนี้แล้ว กล่าวว่า "ผู้มีอายุ วันนี้ ผมได้เห็นร่าง

ผีหัวขาดในที่สุดที่จงกรม, ผมได้เห็นร่างผีในที่พักกลางคืน, ผมได้ยินเสียงอมนุษย์ในที่พักกลางวัน, ที่นี่เป็นที่ควรเว้น, ในที่นี้ ความไม่ผาสุกมีแก่พวกเรา, พวกเราจักไปที่สำนักของพระศาสดา." ภิกษุเหล่านั้น ออกไปสู่สำนักของพระศาสดาโดยลำดับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

[พระศาสดาประทานอาวุธ]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจักไม่อาจเพื่ออยู่ในที่นั้นหรือ ?"

ภิกษุ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า อารมณ์อันน่ากลัวเห็นปานนี้ ปรากฏแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย ผู้พำนักอยู่ในที่นั้น, เพราะเหตุนั้น จึงมีความไม่ผาสุกเห็นปานนี้, ด้วยเหตุนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย จึงคิดว่า "ที่นี้ เป็นที่ควรเว้น." ทิ้งที่นั้นมาสู่สำนักของพระองค์แล้ว.

พระศาสดา. ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไปในที่นั้นนั่นแลสมควร.

ภิกษุ. ไม่อาจ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่เอาอาวุธไป, บัดนี้พวกเธอจงเอาอาวุธไปเถิด.

ภิกษุ. ถือเอาอาวุธชนิดไหนไป ? พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า "เราจักให้อาวุธแก่พวกเธอ, พวกเธอจงถือเอาอาวุธที่เราให้ไป" ดังนี้แล้ว ตรัสเมตตสูตรทั้งสิ้นว่า

"ผู้รู้สันตบท (บทอันสงบ) พึงทำสิกขา ๓ หมวด

ใด[๑], ผู้ฉลาดในประโยชน์ ควรกระทำสิกขา ๓ หมวดนั้น[๒] ผู้ฉลาดในประโยชน์ พึงเป็นผู้องอาจ เป็นผู้ตรง เป็นผู้ซื่อตรง เป็นผู้อ่อนโยน เป็นผู้ไม่ทะนงตัว."

เป็นอาทิ ดังนี้แล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงสาธยายเมตตสูตรนี้ จำเดิมแต่ไพรสณฑ์ภายนอกวิหาร เข้าไปสู่ภายในวิหาร" ดังนี้ ทรงส่งไปแล้ว. ภิกษุเหล่านั้น ถวายบังคมพระศาสดา ออกไปถึงไพรสณฑ์นั้นโดยลำดับ พากันสาธยายเป็นหมู่ในภายนอกวิหาร เข้าไปสู่ไพรสณฑ์แล้ว.

[เทวดากลับได้เมตตาจิต]

พวกเทวดาในไพรสณฑ์ทั้งสิ้น กลับได้เมตตาจิต ทำการต้อนรับภิกษุเหล่านั้น, ถามโดยเอื้อเฟื้อถึงการรับบาตรจีวร, ถามโดยเอื้อเฟื้อถึงการนวดฟั้นกาย, ทำการอารักขาให้อย่างเรียบร้อยในที่นั้นแก่พวกเธอ, (เทวดา) ได้เป็นผู้นิ่งสงบ ดังพนมจักร. ขึ้นชื่อว่าเสียงแห่งอมนุษย์มิได้มีแล้วในที่ไหน ๆ. จิตของภิกษุเหล่านั้น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง. พวกเธอนั่งในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน ยังจิตให้หยั่งลงในวิปัสสนา เริ่มตั้งความสิ้นความเสื่อมในตนคิดว่า "ขึ้นชื่อว่าอัตภาพนี้เช่นกับภาชนะดิน เพราะอรรถว่าต้องแตก ไม่มั่นคง" ดังนี้เจริญวิปัสสนาแล้ว.

[พระสัมมาสัมพุทธตรัสคาถากำชับ]

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับนั่งในพระคันธกุฎีนั่นเอง ทรง

๑-๒. แปลเป็นประโยคกัตตุวาจก. ๓. ว ศัพท์.

ทราบว่าภิกษุเหล่านั้น เริ่มวิปัสสนาแล้ว จึงทรงเรียกภิกษุเหล่านั้น ตรัสว่า "อย่างนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าอัตภาพนี้ ย่อมเป็นเช่นกับด้วยภาชนะดินโดยแท้ เพราะอรรถว่าต้องแตก ไม่มั่นคง" ดังนี้แล้วทรงฉายพระโอภาสไป แม้ประทับอยู่ในที่ ๑๐๐ โยชน์ ก็เป็นประหนึ่งประทับนั่งในที่เฉพาะหน้าของภิกษุเหล่านั้น ทรงฉายพระฉัพพัณณรัสมี มีพระรูปปรากฏอยู่ ตรัสพระคาถานี้ว่า

"บัณฑิต รู้จักกายนี้ อันเปรียบด้วยหม้อ, กั้นจิต
อันเปรียบด้วยนคร, พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา
พึงรักษาความชนะที่ชนะแล้ว และพึงเป็นผู้ไม่ติดอยู่."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุมฺภูปมํ** ความว่า รู้จักกายนี้คือที่นับว่าประชุมแห่งอาการมีผมเป็นอาทิ ซึ่งชื่อว่าเปรียบด้วยหม้อ คือเช่นกับภาชนะดิน เพราะอรรถว่าไม่มีกำลังและทรามกำลัง เพราะอรรถว่าเป็นไปชั่วกาล ด้วยความเป็นกายไม่ยั่งยืน.

บาทพระคาถาว่า **นครูปมํ จิตฺตมิทํ ถเปตฺวา** เป็นต้น ความว่า ธรรมดานคร มีคูลึก แวดล้อมด้วยกำแพง ประกอบด้วยประตูและป้อม ย่อมชื่อว่ามั่นคงภายนอก, ถึงพร้อมด้วยถนน ๔ แพ่ง มีร้านตลาดในระหว่าง ชื่อว่าจัดแจงดีภายใน, พวกโจรภายนอกมาสู่นครนั้น ด้วยคิดว่า "เราจักปล้น ก็ไม่อาจเข้าไปได้ ย่อมเป็นดังว่ากระทบภูเขา กระท้อนกลับไป ฉันใด, กุลบุตรผู้บัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน กั้นวิปัสสนาจิตของตน ทำให้มั่นคง คือให้

เป็นเช่นกับนคร ห้ามกิเลสที่มรรคนั้น ๆ พึงฆ่า ด้วยอาวุธคือปัญญา อันสำเร็จแล้วด้วยวิปัสสนา และสำเร็จแล้วด้วยอริยมรรค ชื่อว่า พึงรบ คือพึงประหารกิเลสมารนั้น ดุจนักรบยืนอยู่ในนคร รบหมู่โจร ด้วยอาวุธมีประการต่าง ๆ มีอาวุธมีคมข้างเดียวเป็นต้น ฉะนั้น."

สองบทว่า **ชิตญฺจ รกฺเข** ความว่า กุลบุตร เมื่อต้องเสพ อาวาสเป็นที่สบาย ฤดูเป็นที่สบาย โภชนะเป็นเครื่องสบาย บุคคล เป็นที่สบาย และการฟังธรรมเป็นเหตุสบายเป็นต้น เข้าสมาบัติใน ระหว่าง ๆ ออกจากสมาบัตินั้น พิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยจิตหมดจด ชื่อว่าพึงรักษาธรรมที่ชนะแล้ว คือวิปัสสนาอ่อนที่ตนให้เกิดขึ้นแล้ว.

สองบทว่า **อนิเวสโน สิยา** ได้แก่ พึงเป็นผู้ไม่มีอาลัย.

อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า นักรบ ทำซุ้มเป็นที่พักพลในภูมิ ประเทศเป็นที่ประชิดแห่งสงคราม[๑] รบอยู่กับพวกอมิตร เป็นผู้หิว หรือกระหายแล้ว เมื่อเกราะหย่อนหรือเมื่ออาวุธพลัดตก ก็เข้าไป ยังซุ้มเป็นที่พักพล พักผ่อน กิน ดื่ม ผูกสอด (เกราะ) จับอาวุธ แล้วออกรบอีก ย่ำยีเสนาของฝ่ายอื่น ชนะปรปักษ์ที่ยังมิได้ชนะ รักษา ชัยที่ชนะแล้ว, ก็ถ้าว่านักรบนั้น เมื่อพักผ่อนอย่างนั้นในซุ้มเป็นที่พัก พล ยินดีซุ้มเป็นที่พักพลนั้น พึงพักอยู่ ก็พึงทำราชสมบัติให้เป็นไปใน เงื้อมมือของปรปักษ์ ฉันใด, ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน หมั่นเข้าสมาบัติ ออกจากสมาบัตินั้น พิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วยจิตอันหมดจด

๑. สงฺคามสีเส ในสีสประเทศแห่งสงคราม ในที่เป็นที่ผูกแห่งสงคราม คือในสมรภูมิ หรือสนามรบ.

ย่อมสามารถรักษา วิปัสสนาอย่างอ่อน ที่ได้เฉพาะแล้ว ย่อมชนะกิเลสมาร ด้วยความได้เฉพาะซึ่งมรรคอันยิ่ง, ก็ถ้าว่า ภิกษุนั้น ย่อมพอใจสมาบัติอย่างเดียว ไม่หมั่นพิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วยจิตอันหมดจด ย่อมไม่สามารถทำความแทงตลอดมรรคและผลได้. เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อรักษาธรรมที่ควรรักษา พึงเป็นผู้ไม่ติดอยู่ คือพึงทำสมาบัติให้เป็นที่เข้าพักแล้วไม่ติดอยู่ ได้แก่ไม่พึงทำอาลัยในสมาบัตินั้น. พระศาสดาตรัสว่า "เธอทั้งหลายจงทำอย่างนั้น." พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูปนั่งในที่นั่งเทียว บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย สรรเสริญชมเชยทั้งถวายบังคมพระสรีระอันมีวรรณะเพียงดังทองของพระตถาคตพลางมาแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา จบ.

๗. เรื่องพระปูติคัตตติสสเถระ* [๓๐]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในกรุงสาวัตพี ทรงปรารภพระเถระชื่อว่า ปูติคัตตติสสเถระ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อจิรํ วตยํ กาโย"** เป็นต้น.

[พระเถระกายเน่า]

ได้ยินว่า กุลบุตรชาวกรุงสาวัตถีผู้หนึ่ง ฟังธรรมกถาในสำนักของพระศาสดา ถวายชีวิตในพระศาสนา ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ได้ชื่อว่า พระติสสเถระ. เมื่อกาลล่วงไป ๆ โรคเกิดขึ้นในสรีระของท่าน. ต่อมาทั้งหลาย ประมาณเท่าเมล็ดผักกาดผุดขึ้น. มัน (โตขึ้น) โดยลำดับ ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ประมาณเท่าเมล็ดถั่วดำ ประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ประมาณเท่าผลมะขามป้อม ประมาณเท่าผลมะตูม แตกแล้ว. สรีระทั้งสิ้น ได้เป็นช่องเล็กช่องน้อย ชื่อของท่านเกิดขึ้นแล้วว่า พระปูติตัตตติสสเถระ (พระติสสเถระผู้มีกายเน่า). ต่อมา ในกาลเป็นส่วนอื่น กระดูกของท่าน แตกแล้ว. ท่านได้เป็นผู้ที่ใคร ๆ ปฏิบัติไม่ได้. ผ้านุ่งและผ้าห่มเปื้อนด้วยหนองและเลือด ได้เป็นเช่นกับขนมร่างแห. พวกภิกษุมีสัทธิวิหาริกเป็นต้นไม่อาจจะปฏิบัติได้ (จึงพากัน) ทอดทิ้งแล้ว. ท่านเป็นผู้ไม่มีที่พึ่งนอน (แซ่ว) แล้ว.

* พระมหาเจริญ ป. ๗ (ปัจจุบันเป็น สมเด็จพระญาณสังวร ป. ๙) วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

[พระพุทธเจ้าทรงพยาบาลและทรงแสดงธรรม]

ก็ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ทรงละการตรวจดูโลก สิ้น ๒ วาระ (คือ) ในกาลใกล้รุ่ง เมื่อทรงตรวจดูโลก ทรงตรวจดูจำเดิมแต่ขอบปากแห่งจักรวาฬ ทำพระญาณให้มุ่งต่อพระคันธกุฎี, เมื่อทรงตรวจดูเวลาเย็น ทรงตรวจดูจำเดิมแต่พระคันธกุฎี ทำพระญาณให้มุ่งต่อที่ (ออกไป) ภายนอก. ก็ในสมัยนั้น พระปูติคัตตติสสเถระ ปรากฏแล้วภายในข่ายคือพระญาณของพระผู้มีพระภาค. พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตของติสสภิกษุ ทรงดำริว่า "ภิกษุนี้ ถูกพวกสัทธิวิหาริกเป็นต้น ทอดทิ้งแล้ว, บัดนี้ เธอยกเว้นเราเสีย ก็ไม่มีที่พึ่งอื่น" ดังนี้แล้ว จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เหมือนเสด็จเที่ยวจาริกในวิหาร เสด็จไปสู่โรงไฟ ทรงล้างหม้อ ใส่น้ำ ยกตั้งบนเตา เมื่อทรงรอให้น้ำร้อนได้ประทับยืนในโรงไฟนั่นเอง: ทรงรู้ความที่น้ำร้อนแล้ว เสด็จไปจับปลายเตียงที่ติสสภิกษุนอน. ในกาลนั้น พวกภิกษุ กราบทูลว่า "ขอพระองค์ จงเสด็จหลีกไป พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์จักยก[๑] (เอง) แล้ว (ช่วยกัน) ยกเตียง นำไปสู่โรงไฟ. พระศาสดาทรงให้นำรางมาทรงเทน้ำร้อน (ใส่) แล้ว ทรงสั่งภิกษุเหล่านั้นให้ (เปลื้อง) เอาผ้าห่มของเธอ ให้ขยำด้วยน้ำร้อน แล้วให้ผึ่งแดด. ลำดับนั้น พระศาสดา ประทับยืนอยู่ในที่ใกล้ของเธอ ทรงรดสรีระนั้นให้ชุ่มด้วยน้ำอุ่นทรงถูสรีระของเธอ ให้เธออาบแล้ว. ในที่สุดแห่งการอาบของเธอผ้าห่มนั้นแห้งแล้ว. ทีนั้นพระศาสดา ทรงช่วยเธอให้นุ่งผ้าห่มนั้น ทรง

๑. สำนวนภาษามคธ ใช้คหธาตุ.

ให้ขยำผ้ากาสาวะที่เธอนุ่งด้วยน้ำ แล้วให้ผึ่งแดด. ทีนั้นเมื่อน้ำที่กายของเธอพอขาด (คือแห้ง) ผ้านุ่งนั้นก็แห้ง. เธอนุ่งผ้ากาสาวะผืนหนึ่ง ห่มผ้ากาสาวะผืนหนึ่ง เป็นผู้มีสรีระเบา มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง นอนบนเตียงแล้ว. พระศาสดาประทับยืน ณ ที่เหนือศีรษะของเธอ ตรัสว่า "ภิกษุ กายของเธอนี้ มีวิญญาณไปปราศแล้ว หาอุปการะมิได้ จักนอนบนแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

"ไม่นานหนอ กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน. กายนี้
มีวิญญาณไปปราศ อันบุคคลทิ้งแล้ว, ราวกับ
ท่อนไม้ไม่มีประโยชน์ ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจิรํ วต** เป็นต้น ความว่า ภิกษุ ต่อกาลไม่นานเลย กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน คือจักนอนเบื้องบนแห่งแผ่นดิน ที่สัตว์นอนแล้วด้วยการนอนปกตินี้.

ด้วยบทว่า **ฉุฑฺโฑ** พระศาสดา ทรงแสดงเนื้อความว่า "กายนี้ จักเป็นของชื่อว่า เปล่า เพราะความมีวิญญาณไปปราศ ถูกทอดทิ้งแล้วนอน."

เหมือนอะไร ?

เหมือนท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์.

อธิบายว่า เหมือนท่อนไม้อันไร้อุปการะ ไม่มีประโยชน์.

จริงอยู่ พวกมนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยทัพพสัมภาระ เข้าไปสู่ป่าแล้ว ตัดไม้ตรงโดยสัณฐานแห่งไม้ตรง ไม้คดโดยสัณฐานแห่งไม้คด

ถือเอา (เป็น) ทัพพสัมภาระ, แต่ตัดไม้เป็นโพรง ไม้ผุไม้ไม่มีแก่น ไม้เกิดเป็นตะปุ่มตะป่ำที่เหลือ ทิ้งไว้ในป่านั้นนั่นเอง มนุษย์พวกอื่น ผู้มีความต้องการด้วยทัพพสัมภาระมาแล้ว ชื่อว่า หวังถือเอาชิ้นไม้ ที่ถูกทิ้งไว้นั้น ย่อมไม่มี, มนุษย์เหล่านั้น แลดูไม้นั้นแล้ว ย่อมถือ เอาไม้ ที่เป็นอุปการะแก่ตนเท่านั้น; ไม้นอกนี้ ย่อมเป็นไม้ถมแผ่น ดิน๑อย่างเดียว, ก็ไม้นั้น พึงเป็นไม้แม้ที่ใคร ๆ อาจจะทำเชิงรองเตียง หรือเขียงเท้า หรือว่าตั่งแผ่นกระดาน ด้วยอุบายนั้น ๆ ได้; ส่วนว่า บรรดาส่วน ๓๒ ในอัตภาพนี้ แม้ส่วนหนึ่ง ชื่อว่า เข้าถึงความเป็น ของที่จะพึงถือเอาได้ ด้วยสามารถแห่งอุปกรณวัตถุ มีเชิงรองเตียง เป็นต้น หรือด้วยมุขเป็นอุปการะอย่างอื่น ย่อมไม่มี กายนี้มีวิญญาณ ไปปราศแล้ว ต่อวันเล็กน้อยเท่านั้น ก็จักต้องนอนเหนือแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์ฉะนั้น ดังนี้แล.

[พระปูติคัตตติสสเถระนิพพาน]

ในเวลาจบเทศนา พระปูติคัตตติสสเถระ บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาแล้ว. แม้ชนอื่นเป็นอันมาก ก็ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น. ฝ่ายพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้วก็ปรินิพพาน. พระศาสดา โปรดให้ทำสรีรกิจของท่าน ทรงเก็บ (อัฏฐิ) ธาตุ แล้วโปรดให้ทำเจดีย์ไว้.

พวกภิกษุ กราบทูลถามพระศาสดาว่า "พระเจ้าข้า พระปูติ-คัตตติสสเถระ บังเกิดในที่ไหน ?"

๑. ปฐวีคตํ.

พระศาสดา. เธอปรินิพพานแล้ว ภิกษุทั้งหลาย.

พวกภิกษุ. พระเจ้าข้า กายของภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหัตเป็นปานนั้น เกิดเป็นกายเน่า เพราะเหตุอะไร ? กระดูกทั้งหลายแตกแล้ว เพราะเหตุอะไร ? อะไรเป็นเหตุถึงความเป็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตของท่านเล่า ?

พระศาสดา. ภิกษุทั้งหลาย ผลนี้ทั้งหมด เกิดแล้วแก่ติสสะนั่นก็เพราะกรรมที่ตัวทำไว้.

พวกภิกษุ. ก็กรรมอะไร ? ที่ท่านทำไว้ พระเจ้าข้า.

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้ากระนั้น พวกเธอจงฟัง" ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสดังต่อไปนี้:-)

[บุพพกรรมของพระติสสะ]

ติสสะนี้เป็นพรานนก ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ฆ่านกเป็นอันมากบำรุงอิสรชน, ขายนกที่เหลือจากนกที่ให้แก่อิสรชนเหล่านั้น, คิดว่า "นกที่เหลือจากขาย อันเราฆ่าเก็บไว้ จักเน่าเสีย" จึงหักกระดูกแข้งและกระดูกปีกของนกเหล่านั้น ทำอย่างที่มันไม่อาจบินหนีไปได้ แล้วเก็บกองไว้. เขาขายนกเหล่านั้นในวันรุ่งขึ้น, ในเวลาที่ได้นกมามากมาย ก็ให้ปิ้งไว้ เพื่อประโยชน์แห่งตน. วันหนึ่ง เมื่อโภชนะมีรสของเขาสุกแล้ว พระขีณาสพองค์หนึ่ง เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเขา เขาเห็นพระเถระแล้ว ยังจิตให้เลื่อมใส คิดว่า "สัตว์มีชีวิตมากมาย ถูกเราฆ่าตาย, ก็พระผู้เป็นเจ้ายืนอยู่ที่ประตูเรือนของเรา และโภชนะอัน

มีรสก็มีอยู่พร้อมภายในเรือน, เราจะถวายบิณฑบาตแก่ท่าน" ดังนี้แล้ว จึงรับบาตรของพระขีณาสพนั้น ใส่โภชนะอันมีรสนั้นให้เต็มบาตรแล้ว ถวายบิณฑบาตอันมีรส แล้วไหว้พระเถระ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ กล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าพึงถึงที่สุดแห่งธรรมที่ท่านเห็นเถิด." พระเถระได้ทำอนุโมทนาว่า "จงเป็นอย่างนั้น."

[ประมวลผลกรรม]

ภิกษุทั้งหลาย ผล (ทั้งหมด) นั่งสำเร็จแล้วแก่ติสสะ ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ติสสะทำแล้วในกาลนั้นนั่นเอง: กายของติสสะเกิดเน่าเปื่อย, และกระดูกทั้งหลายแตก ก็ด้วยผลของการทุบกระดูกนกทั้งหลาย; ติสสะบรรลุพระอรหัต ก็ด้วยผลของการถวายบิณฑบาต อันมีรสแก่พระขีณาสพ ดังนี้แล.

เรื่องพระปูติคัตตติสสเถระ จบ.

๘. เรื่องนันทโคปาลกะ* [๓๑]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในโกศลชนบท ทรงปรารภนายโคบาลก์ชื่อนันทะ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ทิโส ทิสํ"** เป็นต้น.

[นายนันทะหลบหลีกราชภัย]

ดังได้สดับมา นายโคบาลก์ชื่อนันทะ ในกรุงสาวัตถี เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก รักษาฝูงโคของคฤหบดีชื่ออนาถบิณฑิกะอยู่. นัยว่า นายนันทโคบาลก์นั้น หลบหลีกความบีบคั้นแห่งพระราชา ด้วยความเป็นคนเลี้ยงโค อย่างชฎิลชื่อเกณิยะ หลบหลีกความบีบคั้นแห่งพระราชาด้วยเพศบรรพชิต รักษาขุมทรัพย์ของตนอยู่. เขาถือเอาปัญจโครสตลอดกาลสมควรแก่กาล (ตามกำหนดเวลา) มาสู่สำนักของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี พบพระศาสดา ฟังธรรม ทูลวิงวอนพระศาสดา เพื่อต้องการให้เสด็จมาสู่ที่อยู่ของตน.

[พระศาสดาไปโปรดนายนันทะ]

พระศาสดา ทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของเขาอยู่ ไม่เสด็จไปแล้ว (ครั้น) ทรงทราบความที่เขาเป็นผู้มีญาณแก่กล้าแล้ว วันหนึ่งอันภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมแล้ว เสด็จจาริกไปอยู่ ทรงแวะจากหนทาง ประทับนั่งแล้ว ที่โคนต้นไม้แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งใกล้สถานที่อยู่ของเขา.

นายนันทะ ไปสู่สำนักของพระศาสดา ถวายบังคมกระทำ

* พระมหาเปรื่อง ป. ๖ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

ปฏิสันถาร นิมนต์พระศาสดาแล้ว ได้ถวายปัญจโครสทานอันประณีต แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานสิ้น ๗ วัน. ในวันที่ ๗ พระศาสดา ทรงกระทำอนุโมทนาเสร็จแล้ว ตรัสอนุปุพพีกถาต่างโดยทานกถาเป็นต้น ในเวลาจบกถา นายโคบาลก์ชื่อนันทะ ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล รับบาตร ของพระศาสดา ตามส่งเสด็จพระศาสดาไปไกล เมื่อพระศาสดารับสั่ง ให้กลับด้วยพระดำรัสว่า "อุบาสก จงหยุดเถิด" ถวายบังคมพระศาสดา กลับแล้ว. ลำดับนั้น นายพรานคนหนึ่งได้แทงเขาให้ตายแล้ว.

[พวกภิกษุโทษพระศาสดาว่าทำให้นายนันทะถูกฆ่า]

พวกภิกษุผู้มาข้างหลัง เห็นแล้ว จึงไปกราบทูลพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นายโคบาลก์ชื่อนันทะ ถวายมหาทานตามส่ง เสด็จแล้วกลับไป ถูกนายพรานฆ่าตายเสียแล้ว ก็เพราะความที่พระ องค์เสด็จมาแล้วในที่นี้. ถ้าว่าพระองค์จักมิได้เสด็จมาแล้วไซร้, ความ ตายจักไม่ได้มีแก่เขาเลย."

[จิตที่ตั้งไว้ผิดทำความฉิบหายให้ยิ่งกว่าเหตุใด ๆ]

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรามาก็ตาม มิได้มา ก็ตาม ชื่อว่า อุบายเป็นเครื่องพ้นจากความตายของนายนันทะนั้น แม้ผู้ไปอยู่สู่ทิศใหญ่ ๔ สู่ทิศน้อย ๔ ย่อมไม่มี; ด้วยว่า จิตเท่านั้น ซึ่งตั้งไว้ผิดแล้ว อันเป็นไปในภายในของสัตว์เหล่านี้ ย่อมทำความ พินาศฉิบหาย ที่พวกโจร (หรือ) พวกคนจองเวรจะทำ (ให้) ไม่ได้ ดังนี้ ตรัสพระคาถานี้ว่า

"จิตซึ่งตั้งไว้ผิดแล้ว พึงทำเขา (บุคคล) นั้นให้เลว ทรามยิ่งกว่าความพินาศฉิบหายที่โจรเห็นโจร หรือ คนของเวรเห็นคนจองเวรทำ (แก่กัน) นั้น (เสียอีก)."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ทิโส ทิสํ** แปลว่า โจรเห็นโจร. ศัพท์ว่า **ทิสฺวา** เป็นพระบาลีที่เหลือ (บัณฑิตพึงเพิ่มเข้า).

สองบทว่า **ยนฺตํ กยิรา** ความว่า พึงทำซึ่งความพินาศฉิบหาย นั้นใดแก่โจรหรือคนจองเวรนั้น. ถึงในบทที่ ๒ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาค ตรัสเป็นคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า "โจรผู้มัก ประทุษร้ายต่อมิตรผู้หนึ่ง เมื่อผิดในบุตร ภริยา นา ไร่ วัวและควาย เป็นต้นของโจรผู้หนึ่ง โจรผิดต่อโจรใด, เห็นโจรแม้นั้นซึ่งผิดอยู่ ในตนอย่างนั้นนั่นแหละ, ก็หรือว่า คนจองเวรเห็นชนผู้ผูกเวรกันไว้ ด้วยเหตุบางอย่างนั่นแหละ ซึ่งชื่อว่า ผู้จองเวร, ชื่อว่าพึงทำความ พินาศฉิบหายอันใดแก่โจรหรือคนผู้จองเวรนั้น คือพึงเบียดเบียนบุตร และภริยาของโจรหรือคนจองเวรนั้น พึงทำสิ่งของต่างๆ มีนาเป็นต้น ของโจรหรือคนจองเวรนั้นให้ฉิบหาย หรือพึงปลงซึ่งโจร หรือคน จองเวรนั้นจากชีวิต เพราะความที่ตนเป็นคนโหดร้าย คือเพราะ ความที่ตนเป็นคนทารุณ, จิตชื่อว่าตั้งไว้ผิด เพราะความเป็นจิต ตั้งไว้ผิดในอกุศลกรรมบถ ๑๐ พึงทำให้เขาเลยทรามยิ่งกว่าความพินาศ ฉิบหายนั้น คือทำบุรุษนั้นให้เป็นผู้ลามกกว่าเหตุนั้น; จริงอยู่ โจรก็ดี คนจองเวรก็ดี มีประการดังกล่าวแล้ว พึงยังทุกข์ให้เกิด หรือพึงทำ

ซึ่งความสิ้นไปแห่งชีวิต แก่โจรหรือแก่คนจองเวร (ได้) ในอัตภาพนี้เท่านั้น, ส่วนจิตนี้ ซึ่งตั้งไว้ผิดในอกุศลกรรมบถทั้งหลาย ย่อมยังบุคคลให้ถึงความพินาศฉิบหายในทิฏฐธรรมบ้าง ซัดไปในอบาย ๔ ย่อมไม่ให้ยกศีรษะขึ้นได้ในพันอัตภาพบ้าง."

ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น, เทศนามีประโยชน์แก่มหาชนแล้ว.

ก็กรรมที่อุบาสกได้ทำไว้ในระหว่างภพ พวกภิกษุมิได้ทูลถาม, เพราะฉะนั้น (กรรมนั้น) พระศาสดาจึงมิได้ตรัสบอก ดังนี้แล.

เรื่องนันทโคปาลกะ จบ.

๙. เรื่องพระโสไรยเถระ* [๓๒]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดายังธรรมเทศนานี้ว่า **"น ตํ มาตา ปิตา กยิรา"** เป็นต้น ซึ่งตั้งขึ้นในโสไรยนคร ให้จบลงในพระนครสาวัตถี.

[เศรษฐีบุตรกลับเพศเป็นหญิงแล้วหลบหนี]

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี, ลูกชายของโสไรยเศรษฐี ในโสไรยนคร นั่งบนยานน้อยอันมีความสุขกับสหายผู้หนึ่งออกไปจากนคร เพื่อประโยชน์จะอาบน้ำด้วยบริวารเป็นอันมาก. ขณะนั้น พระมหากัจจายนเถระ มีความประสงค์จะเข้าไปสู่โสไรยนคร เพื่อบิณฑบาต ห่มผ้าสังฆาฏิภายนอกพระนคร. ก็สรีระของพระเถระมีสีเหมือนทองคำ ลูกชายของโสไรยเศรษฐี เห็นท่านแล้ว จึงคิดว่า "สวยจริงหนอ พระเถระรูปนี้ ควรเป็นภริยาของเรา, หรือสีแห่งสรีระของภริยาของเรา พึงเป็นเหมือนสีแห่งสรีระของพระเถระนั้น." ในขณะสักว่าเขาคิดแล้วเท่านั้น เพศชายของเศรษฐีบุตรนั้น ก็หายไป, เพศหญิงได้ปรากฏแล้ว. เขาละอายจึงลงจากยานน้อยหนีไป. ชนใกล้เคียงจำลูกชายเศรษฐีนั้นไม่ได้ จึงกล่าวว่า "อะไรนั่น ๆ ?" แม้นางก็เดินไปสู่หนทางอันไปยังเมืองตักกสิลา.

* พระมหาเปรื่อง ป. ๖ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

[พวกเพื่อนและพ่อแม่ออกติดตามแต่ไม่พบ]

ฝ่ายสหายของนาง แม้เที่ยวค้นหาข้างโน้นและข้างนี้ ก็ไม่ได้พบ. ชนทั้งปวงอาบเสร็จแล้วได้กลับไปสู่เรือน; เมื่อชนทั้งหลายกล่าวกันว่า "เศรษฐีบุตรไปไหน ?" ชนที่ไปด้วยจึงตอบว่า "พวกผมเข้าใจว่า "เขาจักอาบน้ำกลับมาแล้ว." ขณะนั้น มารดาและบิดาของเขาค้นดูในที่นั้น ๆ เมื่อไม่เห็น จึงร้องไห้ รำพัน ได้ถวายภัตรเพื่อผู้ตาย ด้วยความสำคัญว่า "ลูกชายของเรา จักตายแล้ว."

[นางเดินตามพวกเกวียนไปเมืองตักกสิลา]

นางเห็นพวกเกวียนไปสู่เมืองตักกสิลาหมู่หนึ่ง จึงเดินติดตามยานน้อยไปข้างหลัง ๆ. ขณะนั้น พวกมนุษย์เห็นนางแล้ว กล่าวว่า "หล่อนเดินตามข้างหลัง ๆ. แห่งยานน้อยของพวกเรา (ทำไม ?) พวกเราไม่รู้จักหล่อนว่า 'นางนี่เป็นลูกสาวของใคร ?" นางกล่าวว่า "นาย พวกท่านจงขับยานน้อยของตนไปเถิด. ดิฉันจักเดินไป," เมื่อเดินไป ๆ (เมื่อเข้า) ได้ถอดแหวนสำหรับสวมนิ้วมือให้แล้ว ให้ทำโอกาสในยานน้อยแห่งหนึ่ง (เพื่อตน).

[ได้เป็นภริยาของลูกชายเศรษฐีในเมืองนั้น]

พวกมนุษย์ คิดว่า "ภริยาของลูกชายเศรษฐีของพวกเรา ในกรุงตักกสิลา ยังไม่มี, เราทั้งหลายจักบอกแก่ท่าน, บรรณาการใหญ่ (รางวัลใหญ่) จักมีแก่พวกเรา." พวกเขาไปแล้ว เรียนว่า "นาง แก้วคือหญิง พวกผมได้นำมาแล้ว เพื่อท่าน." ลูกชายเศรษฐีนั้นได้ฟังแล้ว ให้เรียกนางมา เห็นนางเหมาะกับวัยของตน มีรูป

งามน่าพึงใจ มีความรักเกิดขึ้น จึงได้กระทำไว้ (ให้เป็นภริยา) ในเรือนของตน.

[ชายอาจกลับเป็นหญิงและหญิงอาจกลับเป็นชายได้]

จริงอยู่ พวกผู้ชาย ชื่อว่าไม่เคยกลับเป็นผู้หญิง หรือพวกผู้หญิงไม่เคยกลับเป็นผู้ชาย ย่อมไม่มี. เพราะว่า พวกผู้ชายประพฤติล่วงในภริยาทั้งหลายของชนอื่น ทำกาละแล้ว ไหม้ในนรกสิ้นแสนปีเป็นอันมาก เมื่อกลับมาสู่ชาติมนุษย์ ย่อมถึงภาวะเป็นหญิง สิ้น ๑๐๐ อัตภาพ. ถึงพระอานนทเถระ ผู้เป็นอริยสาวก มีบารมีบำเพ็ญมาแล้วตั้งแสนกัปป์ ท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร ในอัตภาพหนึ่ง ได้บังเกิดในตระกูลช่างทอง ทำปรทาภกรรมไหม้ในนรกแล้ว, ด้วยผลกรรมที่ยังเหลือ ได้กลับมาเป็นหญิงบำเรอเท้าแห่งชายใน ๑๔ อัตภาพ, ถึงการถอนพืช (เป็นหมัน) ใน ๗ อัตภาพ. ส่วนหญิงทั้งหลาย ทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น คลายความพอใจในความเป็นหญิงก็ตั้งจิตว่า "บุญของข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ ขอจงเป็นไปเพื่อกลับได้อัตภาพเป็นชาย" ทำกาละแล้ว ย่อมกลับได้อัตภาพเป็นชาย. พวกหญิง ที่มีผัวดังเทวดา ย่อมกลับได้อัตภาพเป็นชาย แม้ด้วยอำนาจแห่งการปรนนิบัติดีในสามีเหมือนกัน. ส่วนลูกชายเศรษฐีนี้ ยังจิตให้เกิดขึ้นในพระเถระโดยไม่แยบคาย จึงกลับได้ภาวะเป็นหญิงในอัตภาพนี้ทันที.

[นางคลอดบุตร]

ก็ครรภ์ได้ตั้งในท้องของนาง เพราะอาศัยการอยู่ร่วมกับลูกชายเศรษฐีในตักกสิลา. โดยกาลล่วงไป ๑๐ เดือน นางได้บุตร ในเวลาที่บุตรของนางเดินได้ ก็ได้บุตรแม้อีกคนหนึ่ง. โดยอาการอย่างนี้ บุตรของนางจึงมี ๔ คน, คือบุตรผู้อยู่ในท้อง ๒ คน, บุตรผู้เกิดเพราะอาศัยเธอ (ครั้งเป็นชายอยู่) ในโสไรยนคร ๒ คน.

[นางได้พลกับเพื่อเก่าแล้วเล่าเรื่องให้ฟัง]

ในกาลนั้น ลูกชายเศรษฐีผู้เป็นสหายของเรา (ออก) จากโสไรยนครไปสู่กรุงตักกสิลาด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม นั่งบนยานน้อยอันมีความสุขเข้าไปสู่พระนคร. ขณะนั้น นางเปิดหน้าต่างบนพื้นปราสาทชั้นบน ยืนดูระหว่างถนนอยู่ เห็นสหายนั้น จำเขาได้แม่นยำ จึงส่งสาวใช้ให้ไปเชิญเขามาแล้ว ให้นั่งบนพื้นมีค่ามาก ได้ทำสักการะและสัมมานะอย่างใหญ่โต. ขณะนั้น สหายนั้นกล่าวกะนางว่า "แม่มหาจำเริญ ในกาลก่อนแต่นี้ ฉันไม่เคยเห็นนาง, ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ไฉนนางจึงทำสักการะแก่ฉันใหญ่โต, นางรู้จักฉันหรือ ?"

นาง. นาย จ้ะ ฉันรู้จัก, ท่านเป็นชาวโสไรยนคร มิใช่หรือ ?

สหาย. ถูกละ แม่นหาจำเริญ.

นางได้ถามถึงความสุขสบาย[1]ของมารดาบิดา ของภริยา ทั้งของลูกชายทั้ง ๒. สหายนอกนี้ตอบว่า "จ้ะ แม่มหาจำเริญ ชนเหล่านั้น สบายดี" แล้วถามว่า "แม่มหาจำเริญ นางรู้จักชน

๑. อโรค.

เหล่านั้นหรือ ?"

นาง. จ้ะ นาย ฉันรู้จัก, ลูกชายของท่านเหล่านั้นมีคนหนึ่ง, เขาไปไหนเล่า ?

สหาย. แม่มหาจำเริญ อย่าได้พูดถึงเขาเลย; ฉันกับเขาวันหนึ่ง ได้นั่งในยานน้อยอันมีความสุขออกไปเพื่ออาบน้ำ ไม่ทราบที่ไปของเขาเลย, เที่ยวค้นดูข้างโน้นและข้างนี้ (ก็) ไม่พบเขา จึงได้บอกแก่มารดาและบิดา (ของเขา), แม้มารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นของเขา ได้ร้องไห้คร่ำครวญ ทำกิจอันควรทำแก่คนผู้ล่วงลับไปแล้ว.

นาง. ฉัน คือเขานะ นาย.

สหาย. แม่มหาจำเริญ จงหลีกไป, นางพูดอะไร ? สหายของฉัน ย่อมงามเหมือนลูกเทวดา, (ทั้ง) เขาเป็นผู้ชาย (ด้วย).

นาง. ช่างเถอะ นาย ฉัน คือเขา.

ขณะนั้น สหายจึงถามนางว่า "อันเรื่องนี้เป็นอย่างไร ?"

นาง. วันนั้น เธอเห็นพระมหากัจจายนเถระผู้เป็นเจ้าไหม ?

สหาย. เห็นจ้ะ.

นาง. ฉันเห็นพระมหากัจจายนะผู้เป็นเจ้าแล้ว ได้คิดว่า 'สวยจริงหนอ พระเถระรูปนี้ควรเป็นภริยาของเรา, หรือว่าสีแห่งสรีระของภริยาของเรา พึงเป็นเหมือนแห่งสรีระของพระเถระนั่น,' ในขณะที่ฉันคิดแล้วนั่นเอง เพศชายได้หายไป, เพศหญิงปรากฏขึ้น, เมื่อเป็นเช่นนั้น ฉันไม่อาจบอกแก่ใครได้ ด้วยความละอาย จึงหนีไปจากที่นั้นมา ณ ที่นี้ นาย.

สหาย. ตายจริง เธอทำกรรมหนักแล้ว, เหตุไร เธอจึงไม่บอกแก่ฉันเล่า ? เออ ก็เธอให้พระเถระอดโทษแล้วหรือ ?

นาง. ยังไม่ให้ท่านอดโทษเลย นาย, ก็เธอรู้หรือ ? พระเถระอยู่ ณ ที่ไหน ?

สหาย. ท่านอาศัยนครนี้แหละอยู่.

นาง. หากว่า ท่านเที่ยวบิณฑบาต พึงมาในที่นี้ไซร้, ฉันพึงถวายภิกษุหารแก่พระผู้เป็นเจ้าของฉัน.

สหาย. ถ้ากระนั้น ขอเธอจงรีบทำสักการะไว้, ฉันจักยังพระผู้เป็นเจ้าของเราให้อดโทษ.

[นางขอขมาพระมหากัจจายนเถระ]

เธอไปสู่ที่อยู่ของพระเถระ ไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วเรียนว่า "ท่านของรับ พรุ่งนี้ นิมนต์ท่านรับภิกษาของกระผม."

พระเถระ. เศรษฐีบุตร ท่านเป็นแขกมิใช่หรือ ?

เศรษฐีบุตร. ท่านขอรับ ขอท่านอย่าได้ถามความที่กระผมเป็นแขกเลย, พรุ่งนี้ ขอนิมนต์ท่านรับภิกษาของกระผมเถิด.

พระเถระ รับนิมนต์แล้ว สักการะเป็นอันมาก เขาได้ตระเตรียมไว้แม้ในเรือนเพื่อพระเถระ. วันรุ่งขึ้น พระเถระได้ไปสู่ประตูเรือน. ขณะนั้น เศรษฐีบุตร นิมนต์ท่านให้นั่งแล้วอังคาส (เลี้ยงดู) ด้วยอาหารประณีต พาหญิงนั้นมาแล้ว ให้หมอลงที่ใกล้เท้าของพระเถระ เรียนว่า "ท่านขอรับ ขอท่านจงอดโทษแก่หญิงผู้สหายของกระผม (ด้วย)"

พระเถระ. อะไรกันนี่ ?

เศรษฐีบุตร. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในกาลก่อน คนผู้นี้ได้เป็นสหายที่รักของกระผม พบท่านแล้ว ได้คิดชื่ออย่างนั้น; เมื่อเป็นเช่นนั้น เพศชายของเขาได้หายไป, เพศหญิงได้ปรากฏแล้ว: ขอท่านจงอดโทษเถิด ท่านผู้เจริญ.

พระเถระ. ถ้ากระนั้น เธอจงลุกขึ้น, ฉันอดโทษให้แก่เธอ.

[เขากลับเพศเป็นชายแล้วบวชได้บรรลุอรหัตผล]

พอพระเถระ เอ่ยปากว่า "ฉันอดโทษให้" เท่านั้น เพศหญิงได้หายไป, เพศชายได้ปรากฏแล้ว.

เมื่อเพศชาย พอกลับปรากฏขึ้นเท่านั้น. เศรษฐีบุตรในกรุงตักกสิลา ได้กล่าวกะเธอว่า "สหายผู้ร่วมทุกข์ เด็กชาย ๒ คนนี้เป็นลูกของเราแม้ทั้ง ๒ แท้ เพราะเป็นผู้อยู่ในท้องของเธอ (และ) เพราะเป็นผู้อาศัยฉันเกิด, เราทั้งสองจักอยู่ในนครนี้แหละ, เธออย่าวุ่นวายไปเลย."

โสไรยเศรษฐีบุตร พูดว่า "ผู้ร่วมทุกข์ ฉันถึงอาการอันแปลก คือ เดิมเป็นผู้ชาย แล้วถึงความเป็นผู้หญิงอีก แล้วยังกลับเป็นผู้ชายได้อีก โดยอัตภาพเดียว (เท่านั้น); ครั้งก่อน บุตร ๒ คนอาศัยฉันเกิดขึ้น, เดี๋ยวนี้ บุตร ๒ คนคลอดจากท้องฉัน; เธออย่าทำความสำคัญว่า 'ฉันนั้นถึงอาการอันแปลก โดยอัตภาพเดียว จักอยู่ในเรือนต่อไปอีก, ฉันจักบวชในสำนักแห่งพระผู้เป็นเจ้าของเรา เด็ก ๒ คนนี้ จงเป็นภาระของเธอ, เธออย่าเลินเล่อในเด็ก ๒ คนนี้"

ดังนี้แล้ว จูบบุตรทั้ง ๒ ลูบ (หลัง) แล้ว มอบให้แก่บิดา ออกไปบวชในสำนักพระเถระ. ฝ่ายพระเถระ ให้เธอบรรพชาอุปสมบทเสร็จแล้ว พาเที่ยวจาริกไป ได้ไปถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับ. นามของท่านได้มีว่า "โสไรยเถระ."

ชาวชนบท รู้เรื่องนั้นแล้ว พากันแตกตื่นอลหม่านเข้าไปถามว่า "ได้ยินว่า เรื่องเป็นจริงอย่างนั้นหรือ ? พระผู้เป็นเจ้า."

พระโสไรยะ. เป็นจริง ผู้มีอายุ.

ชาวชนบท. ท่านผู้เจริญ ชื่อว่าเหตุแม้เช่นนี้มีได้ (เทียวหรือ ?); เขาลือกันว่า 'บุตร ๒ คนเกิดในท้องของท่าน, บุตร ๒ คนอาศัยท่านเกิด' บรรดาบุตร ๒ จำพวกนั้น ท่านมีความสิเนหามากในจำพวกไหน ?

พระโสไรยะ. ในจำพวกบุตรผู้อยู่ในท้อง ผู้มีอายุ.

ชนผู้มาแล้ว ๆ ก็ถามอยู่อย่างนั้นนั่นแหละเสมอไป. พระเถระบอกแล้วบอกเล่าว่า "มีความสิเนหาในจำพวกบุตรผู้อยู่ในท้องนั้นแหละมาก," เมื่อรำคาญใจจึงนั่งแต่คนเดียว ยืนแต่คนเดียว. ท่านเข้าถึงความเป็นคนเดียวอย่างนี้ เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมในอัตภาพ บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว.

ต่อมา พวกชนผู้มาแล้ว ๆ ถามท่านว่า "ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า เหตุชื่ออย่างนี้ได้มีแล้ว จริงหรือ ?"

พระโสไรยะ. จริง ผู้มีอายุ.

พวกชน. ท่านมีความสิเนหามากในบุตรจำพวกไหน ?

พระโสไรยะ. ขึ้นชื่อว่าความสิเนหาในบุตรคนไหน ๆ ของเรา ย่อมไม่มี.

ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลพระศาสดาว่า "ภิกษุรูปนี้พูดไม่จริง ในวันก่อน ๆ พูดว่า 'มีความสิเนหาในบุตรผู้อยู่ในท้องมาก' เดี๋ยวนี้ พูดว่า 'ความสิเนหาในบุตรคนไหน ๆ ของเราไม่มี,' ย่อมพยากรณ์ พระอรหัตผล พระเจ้าข้า."

[จิตที่ตั้งไว้ชอบดียิ่งกว่าเหตุใด ๆ]

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุตรของเราพยากรณ์ อรหัตผลหามิได้, (เพราะว่า) ตั้งแต่เวลาที่บุตรของเรา เห็นมรรค-ทัสนะ[๑]ด้วยจิตที่ตั้งไว้ชอบแล้ว ความสิเนหาในบุตรไหน ๆ ไม่เกิด เลย, จิตเท่านั้น ซึ่งเป็นไปในภายในของสัตว์เหล่านี้ ย่อมให้สมบัติ ที่มารดาบิดาไม่อาจทำให้ได้" ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

"มารดาบิดา ก็หรือว่าญาติเหล่าอื่น ไม่พึงทำ
เหตุนั้น (ให้ได้), (แต่) จิตอันตั้งไว้ชอบแล้ว
พึงทำเขาให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตํ ความว่า มารดาบิดา (และ) ญาติเหล่าอื่น ไม่พึงทำเหตุนั้นได้เลย.

๑. อีกนัยหนึ่ง มม ปุตฺตสฺส สัมพันธ์เข้ากับ สิเนโห แปลว่า บุตรของรา ไม่มีความสิเนหาในบุตรไหน ๆ จำเดิมแต่เวลาที่เธอเห็นมรรคทัสนะด้วยจิตที่ตั้งไว้ชอบแล้ว มคฺค-ทสฺสนํ เป็นภาวทิสัมพันธ์ ในทิฏฺจกาลโต.

บทว่า **สมฺมาปณิหิตํ** คือ ชื่อว่า ตั้งไว้ชอบแล้ว เพราะความเป็นธรรมชาติตั้งไว้ชอบในกุศลกรรมบถ ๑๐.

บาทพระคาถาว่า **เสยฺยโส นํ ตโต กเร** ความว่า พึงทำคือย่อมทำเขาให้ประเสริฐกว่า คือเลิศกว่า ได้แก่ให้ยิ่งกว่าเหตุนั้น.

จริงอยู่ มารดาบิดา เมื่อจะให้ทรัพย์แก่บุตรทั้งหลาย ย่อมอาจให้ทรัพย์สำหรับไม่ต้องทำการงานแล้วเลี้ยงชีพโดยสบาย ในอัตภาพเดียวเท่านั้น, ถึงมารดาบิดาของนางวิสาขา ผู้มีทรัพย์มากมายถึงขนาด มีโภคะมากมาย ได้ให้ทรัพย์สำหรับเลี้ยงชีพโดยสบายแก่นางในอัตภาพเดียวเท่านั้น, ก็อันธรรมดามารดาบิดา ที่จะสามารถให้สิริคือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในทวีปทั้ง ๔ ย่อมไม่มีแก่บุตรทั้งหลาย. จะป่วยกล่าวไปไย (ถึงมารดาบิดาผู้ที่สามารถให้) ทิพยสมบัติหรือสมบัติมีปฐมฌานเป็นต้น (จักมีเล่า), ในการให้โลกุตตรสมบัติ ไม่ต้องกล่าวถึงเลย. แต่ว่าจิตที่ตั้งไว้ชอบแล้วย่อมอาจให้สมบัตินี่แม้ทั้งหมดได้, เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **"เสยฺยโส นํ ตโต กเร."**

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น. เทศนาได้เป็นประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

เรื่องพระโสไรยเถระ จบ.

จิตตวรรค วรรณนา จบ

วรรคที่ ๓ จบ.